

PINIGAI IR JŲ APYVARTA

ZENONAS DUKSA

Iš pradžių pinigais buvo jvairūs vartojimo reikmenys, daiktai. Kaip žinoma, patys daiktai dar nėra prekės, o jomis tampa tik per mainus¹. Pinigai — ypatinga prekė, visuotinis ekvivalentas, visų kitų prekių vertės forma. Pinigų apyvarta yra vienas iš prekiniių-piniginiai santykiai päsireiškimų visuomenėje, prekinės apyvartos ir prekių gamybos, amatų rodiuklis, vietinių ir tarptautinių ekonominių ryšių liudininkas. Mainų ir vertės formos raidoje iš daugybės prekių stichiškai išsiskiria viena prekė, kuri pasidaro visuotiniu ekvivalentu (t. y. išreiškia visų kitų prekių vertę). Ši prekė tampa pinigu.

PINIGŲ ATSIRADIMO ISTORIJA

Nuo seniausių laikų priklausomai nuo vietinių gamtinių ir ekonominių sąlygų pinigų vaidmenį atliko jvairios prekės — vidaus ir užsienio prekybos daiktai: galvijai, kailiai, grūdai, druska, kriaulkės, audiniai ir kt.

Pirmutinė mainų forma — paprasti, daugiausia atsitiktiniai mainai. Ši forma egzistavo jau pirmynkštėje bendruomenėje, kai vienas daiktas buvo keičiamas į kitą. Atsiskiriant gyvulininkystei nuo žemdirbystės, o tai buvo susiję su visuomeniniu darbo pasidalijimu, mainai darësi reguliarūs, sistemdingi, t. y. įgavo aukštesnę formą: kiekvienas daiktas mainuose dabar gali būti ekvivalentu. Dažniausiai juo buvo galvijai — gyvulių augintojų genčių egzistavimo pagrindas. Paprastai galvijai turėjo apytikriai vienodą vertę visur, kur gyveno gyvulių augintojų gentys. Jie atstodavo pinigus senovės Graikijoje ir Romoje. Lotynų kalboje žodis pekunia — pinigai kilę iš žodžio pekus — galvijas. Be galvijų, kai kuriuose kraštuose ekvivalentu buvo kailiai, audiniai, kriaulkės ir kiti daiktai.

Plečiantis vidaus ir užsienio prekybai, visuotiniu ekvivalentu mainuose tampa metalai, ypač taurieji — auksas ir sidabras. Jau senovėje žmonėms buvo žinomas auksas, sidabras, varis, geležis ir kt. Tačiau praėjo daug amžių, kol jie išstumė kitas pinigų rūšis. Metalai labiau tiko pinigų funkcijoms. Ypač prekinius-piniginius reikalavimus atitiko taurieji metalai — auksas ir sidabras, kurie, skirtingai nuo paprastųjų, turi didelę vertę, nedidelį svorį, yra transportabilūs ir t. t.

Kodėl vis dėlto metalai išstumė kitas iki šiol buvusias pinigų rūšis? Priežasčių yra keletas. Pirma, auksas ir sidabras negenda. Antra, iš metalo galima padaryti lygiaverčius gabalus, prekyboje jis daug patogesnis negu jaučiai ar kailiai. Trečia, kaip metalą bedalytume į mažesnius gaba-

liukus, jo vertė nepasikeičia. Dvi jaučio ar žvėries kailio pusės ne tas pats, kaip vieną sveikas jaučio ar žvėries kailis. Ketvirta, metalai, ypač taurieji, užima mažai vietos. Pirklio piniginėje galėjo „tilpti“ visa galvijų banda.

Taurieji metalai iš pradžių buvo tik preke, o vėliau virto jos vertės matu ir mokėjimo priemone. F. Engelso žodžiai tariant, ji duoda galimybę pažvelgti į tą sudėtingą procesą, kai taurieji metalai pradeda virsti vyraujančia ir visuotine preke, kitaip sakant, pinigais, nors iš to metalo dar nekalama monetą, o mainomas jis tiesiog pagal svorį².

Beformiams metalo gabalam imama suteikiti forma. Pinigu funkcijas jie galėjo atlikti tiek lydinių, tiek įvairių dirbinių pavidalu. Metalo lydiniai — pinigai buvo žinomi senovės Babilone, Asirijoje, Egipte, o vėliau Graikijoje ir Romoje. Ilgainiui metaliniai pinigai įgauna apskritimo, monetos formą. Taip atsirado pirmosios monetos, pradėtos kaldinti VII a. pr. m. e. erą Lidijoje. Tai buvo vadinamieji auksiniai stateriai. Vėliau monetas pradėjo kaldinti Graikija, Romos imperija ir kitos valstybės.

Šu antikiniu pasauliu prekybinius ryšius palaikė ir mūsų protėviai, ką rodo Lietuvoje randamų graikiškų ir romėniškų monetų radiniai. Seniausios i Lietuvą patekusios monetos buvo graikiškosios. Jos žinomas iš 3 radimviečių³: 1) Glūko ežero pakrantė (Varėnos raj.), 2) Saleninkai (Jonavos raj.), 3) Vilnius. Monetas, rastos Glūko ežero pakrantėje ir Vilniuje, yra sidabrinės tetradrachmos. Pirmoji moneta nukalta V a. pr. m. e., antroji — II a. pr. m. e. Saleninkuose rastos monetos metalas ir kalimo laikas neaiškus. Romėniškos monetos i Lietuvą patenka I m. e. amžiuje. Jos (apie 1250) žinomas iš 80 radimviečių⁴. Daugiausia rasta varinių (žalvarinių) sestercijų ir kur kas mažiau sidabrinės denarų.

Kokią reikšmę mūsų krašte turėjo romėniškos monetos? Matyt, jos galėjo atlikti ir kai kurias pinigu funkcijas, nors tuo metu egzistavo natūralus mainų ūkis. Dalis jų galėjo būti panaudojama kaip žaliaava papuošalų gamybai. III m. e. a. antrojoje pusėje, prasidėjus Romos imperijos vidaus krizei, šių monetų importas i Lietuvą smarkiai sumažėjo. IV m.e.a. jų čia patenka jau labai nedaug.

Pasibaigus romėniškų monetų importui, prasidėjo pirmasis bemonetinis laikotarpis, tėsesis iki VIII a. pabaigos, kai Arabų kalifato sidabriniai dirhemai ėmė plisti Rytų Europoje. Šis bemonetinis laikotarpis iki šiol dar mažai ištyrinėtas, ne visai aišku, kokie daiktai-prekės atliko tuo metu pinigu funkcijas. Iš šio laikotarpio neturime rašytinių šaltinių, be to, ne visi radiniai išliko iki mūsų dienų, todėl, sprendžiant vieną ar kitą klausimą, daugiausia apsiribojama hipotezėmis. Bemonetiniame laikotarpyje pas mus, be abejo, dar buvo užsilikusių Romos monetų; iš jų greičiausiai buvo daromi papuošalai. Naujų monetų jau nebepatekdavo, ir mūsų protėviai, kaip ir iki Romos imperijos laikų, pasitenkindavo prekių mainais, nemégindami sukurti savų pinigų. Tam dar nebuvo objektyvių sąlygų.

Kaip tuo metu vyko mainai ir kuo buvo mokama? Už atvežtą iš svetur žalvario ir sidabro žaliavą, taip pat papuošalus vietiniai gyventojai greičiausiai mokėjo žvérių kailiais, medumi, vašku, gintaru ir kt. Iš šių daiktų-prekių žemė išsaugojo tik gintarą, kiti daiktai iki mūsų dienų neišliko. Kaip žinoma iš rašytinių šaltinių, gintarą nuo seno labai vertino svetim-

šaliai pirkliai. Išnykus romėniškoms monetoms, mūsų krašte gintaras, be abejo, buvo viena iš pagrindinių prekių mainams. Gintaras buvo plačiai paplitęs ne tik Baltijos jūros baseino kraštuose; jis randamas ir tolimesnėje šalyse, pavyzdžiu, Graikijoje, Romoje ir kitur. Apie tai, kad gintaras buvo vienas iš ekvivalentų mainų prekyboje ir galėjo atlikti primityvaus pinigo vaidmenį, sužinome iš E. Mugurevičiaus⁵, A. M. Račkaus⁶ ir kitų autorų darbų.

Be šių išvardytų prekių, atstoju sių pinigus, dar reikia paminėti sraigų kiautelius (Cyprea moneta). Jų tėvyne laikomos Lakadių ir Maldivų salos Indijos vandenynė. Sraigų kiauteliai, kaip pinigai, labiau buvo vartojami Indijoje, Ceilone ir kituose Azijos rajonuose, Polinezijoje, Okeanijoje ir Afrikoje. Kasinėjant nemažai jų rasta Vokietijoje, Švedijoje, slavų žemėse ir kt. Lietuvoje jie žinomi iš šių radimviečių: 1) Papilės (Mažeikių raj.), 2) Pyragių (Kupiškio raj.), 3) Pušaloto (Molėtų raj.), 4) Siaulių, 5) Telšių apylinkių⁷ ir Patumšalių (Telšių raj.)⁸. Daug daugiau, net per 7000, sraigų kiautelių rasta Latvijoje. Juos vietiniai gyventojai čia vartojo jau nuo VII m. e. a.⁹, o labiausiai jie buvo paplitę ankstyvojo feodalizmo metu. I Lietuvą jie irgi galėjo būti atvežti šiuo laikotarpiu, manoma, kad iš Latvijos, nes jų radiniai daugiausia koncentruojasi Latvijos pasienyje — Lietuvos šiaurės ir šiaurryčių srityse. I. Spaskio¹⁰ nuomone, slavų kraštuose sraigų kiauteliai buvo mokėjimo priemonė. Tokias pačias funkcijas jie galėjo atlikti ir baltų kraštuose, nors, kaip rodo jų radimo aplinkybės, sraigų kiauteliai čia vartoti kaip papuošalai.

Be šių nemetalinių prekių (greičiausiai mokėjimo priemonių), pinigais buvo laikomi ir įvairūs masyvesni didesnio svorio sidabriniai dirbiniai. Apie VII m. e. a. jie praranda savo vien kaip papuošalo funkciją ir yra interpretuojami kaip vertybė. VII—VIII m. e. a. jau ima formuotis sidabro — vertės mato funkcija. Sidabras iki tol buvęs daugiau medžiaga, iš kurios gaminami juvelyriniai dirbiniai, dabar virsta brangiuoju metalu tikraja to žodžio prasme, darosi vertės priemonė¹¹.

Taigi praėjo daug amžių, kol sidabras tapo vertės matu ir Lietuvoje. Visos sąlygos tam susidarė tik ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu, kai, išaugus ekonominiam krašto pajėgumui ir vykstant gyvai prekybai, atsirando būtinas reikalas turėti savo pinigus. Apie tai, kad tuo metu sidabras Lietuvoje virsta mokėjimo priemonė, byloja čia rastos svetimų kraštų sidabrinės monetos, lydiniai, taip pat svarstyklės ir svareliai sidabru išverti.

Sio darbo tikslas — panagrinėti seniausius Lietuvoje vartotus pinigus. Daugiausia dėmesio bus skiriama sidabro lydiniams, jų klasifikacijai, chronologijai bei topografijai, iš pradžių bent trumpai apžvelgiant IX—XI a. svetimų kraštų monetas Lietuvoje. Jų radiniai Lietuvoje iki šiol daugiausia atsispinkė tik bendro pobūdžio istorikų ir archeologų darbuose, kuriuose autoriai šį klausimą lietė tiek, kiek jis buvo susijęs su jų tema. Monetas yra skiriamos prie labiausiai paplitusių materialinės kultūros paminklų.

SVETIMŲ KRAŠTŲ MONETŲ RADINIAI LIETUVOJE

RYTU KRAŠTŲ MONETOS

Iki šiol dar nė vienas autorius neparašė apibendrinančios publikacijos apie Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje. Priežastis turbūt ta, kad Lietuvoje šių monetų buvo rasta ne tiek daug. Paskutiniuoju metu Lietuvoje Rytų kraštų — Arabų kalifato ir Samanidų valstybės — monetos papildytose naujais radiniais, ir apie jas jau galima išsamesnė publikacija. Autorius pamėgins, kiek įmanoma, detaliau aprašyti Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje ir atsakyti į tokius klausimus, kada ir kokiais prekybos keliais jos pateko į Lietuvą, kokį vaidino vaidmenį mūsų krašte ir kada išnyko.

Apie Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje rašyta nedaug, be to, gana paviršutiniškai. Dažnai nenurodoma, kuriems valdovams jos priklausė, kur ir kada jas kaldino. Taip atsitiko turbūt dėlto, kad tokiems darbams trūko specialistų.

Rytų kraštų monetomis Lietuvoje susidomėta jau XIX a. pirmojoje pusėje. Pirmasis jų radinius Lietuvoje apraše J. Lelevelis¹². Savo aprašymą jis papildė ir Vilniaus apylinkėse (rytų Lietuvoje) rastų monetų iliustracijomis. Apie šiuos monetų radinius Vilniaus apylinkėse sužinome taip pat iš T. Čackio¹³. Prie teksto pridėtų Rytų kraštų monetų iliustracijų pasuktinėje lentelėje autorius tik vienu atveju nurodo jų radimo vietą — Vilniaus apylinkes. Kitos monetų radimvietės nenurodomos. Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje trumpai apraše P. Saveljevas¹⁴, A. Kirkoras¹⁵ ir V. Tyzenhauzenas¹⁶. P. Saveljevas, aprašydamas šias monetas, rastas Vilniaus apylinkėse, teisingai nurodo Samanidų dinastijos valdovų dirhemų hidžros kaldinimo metus (289—353), tačiau klysta juos perskaičiuodamas iš mūsų eros metus — turėtų būti 902—963 m., o ne 912—963 m., kaip rašo P. Saveljevas. Archeologas A. Kirkoras aprašo vieną arabų dirhemą, jo paties rastą Vilniaus Aukštutinėje pilyje, taip pat nurodo vieną dirhemą iš Paparčių. Iš pastarosios monetos aprašymo matyti, kad tai greičiausiai ne arabų moneta, nes ji gerokai sunkesnė ir joje pavaizduotos skersinės linijos. Šios savybės nebūdingos arabų monetoms.

Pirmasis autorius, kuris aprašė Lietuvoje (Riešėje) rastą Rytų kraštų monetą (dirhemų) lobį, buvo archeologas F. Pokrovskis¹⁷. Apie Rytų kraštų monetas, iškastas Aukštakiemio ir Laistų kapinynuose, sužinome iš vokiečių archeologų A. Becenbergerio¹⁸ ir E. Holako¹⁹ publikacijų. Vilniaus apylinkėse aptiktas monetos nurodo savo darbe ir A. Markovas²⁰, tačiau jis nemini 700 m. dirhemo iš Vilniaus apylinkių, apie kurį kalba J. Lelevelis. Apie Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje užsimena lenkų numizmatas M. Gumovskis²¹. Iš archeologo E. Volterio²² straipsnio sužinome apie arabų monetą, rastą Veliuonoje. Iš monetos nuotraukos matyti, kad ji yra Abasidų dinastijos kažkurio kalifo dirhemas. Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje trumpai apraše ir archeologas P. Tarasenka²³. Knygos ižangoje jis nurodo, kad didelis arabų monetų lobis buvo rastas Kurmaičiuose, tačiau pagal alfabetą išdėstytyame archeologinių radinių sąraše šios vietas kažkodėl nemini. Pavyko nustatyti, kad

Kurmaičių lobis yra tas pats Rūdaičių lobis. Kurmaičių ir Rūdaičių kaimai yra netoli vienas kito, ir todėl iki šiol literatūroje buvo minimi du lobiai, o iš tikrujų čia buvo aptiktas tik vienas lobis.

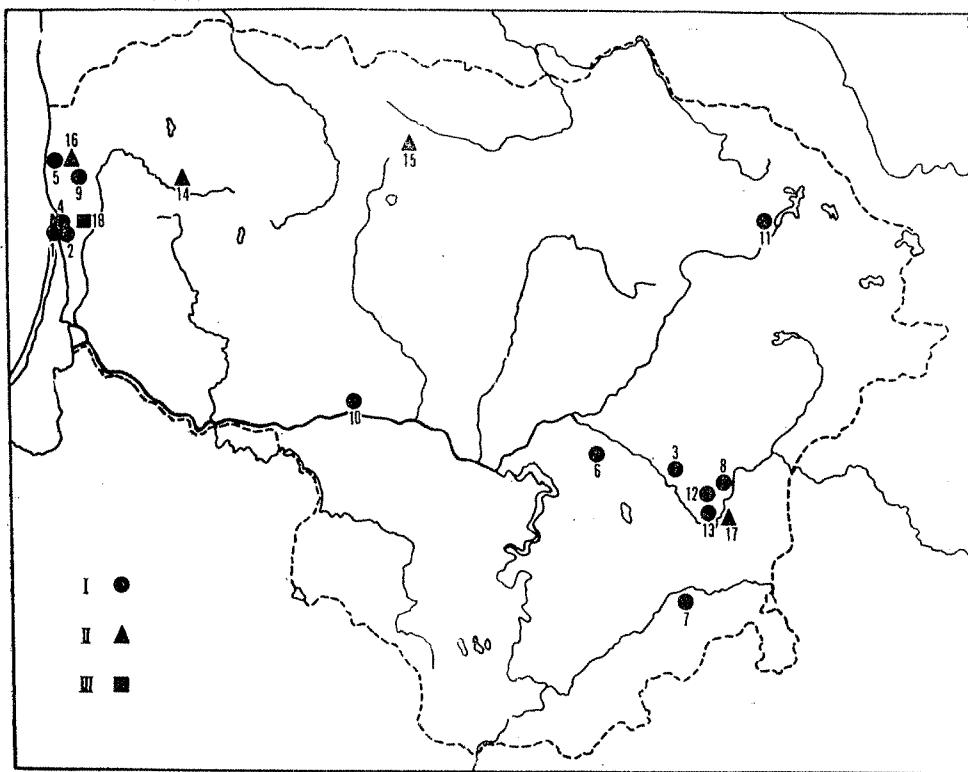
lobiai, o iš tikrujų čia buvo aptiktas tik vienas lobis.
Apie Riešės monetų lobį rašo V. Antonevičius²⁴, tačiau jis neteisingai pažymi, kad šis lobis buvo rastas 1857 metais. Lobis buvo aptiktas 1867 metais. Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje pažymi archeologas J. Pu-zinas (VII žemėlapis)²⁵. Žemėlapyje pažymėta, kad Lietuvoje arabų monetų rasta 15, o ne 16 vietų, kaip nurodo E. Mugurevičius²⁶. Nors žemėlapyje radinių vietas ir pažymėtos, tačiau be monetų radimviečių sąrašo žemėlapis mums niekuo nepadeda. 1941 m. išėjusioje vokiečių archeologo J. Hofmano²⁷ knygoje paminėtas arabų dirhemas, rastas Laistų kapinynė.

Kapinyne.
Pokario metais pirmasis archeologinėje literatūroje Lietuvoje aptiktą Rytų kraštų monetų lobį paminėjo archeologas P. Kulikauskas²⁸. Jo paminėtas Kurmaičių lobis, kaip dabar paaiškėjo, yra tas pats Rūdaičių lobis. Sis lobis aprašytas ir R. Volkaitės-Kulikauskienės²⁹ knygoje. 1961 m. E. Laucevičius³⁰ paskelbė Jauniūnuose iškastą Rytų kraštų dirhemų ir sidabrinų papuošalų lobį. Straipsnyje neišvengta klaidų. Aprašydamas 3 išlikusias šio lobio monetas, autorius nurodo, kad vienas dirhemas kildintas Abasidų kalifo Mansur Medinato, kitas — tos pačios dinastijos kalifo Manun Medinato, o trečias dirhemas — Samanidų kalifo Nach Achmedo. Žodis Medinatas, tiksliau — Medinatas As Salamas, reiškia ne valdovo vardą, o kalyklos vietą³¹. Medinatu As Salamas anksčiau buvo vadinamas Bagdadas. Autorius taip pat neteisingai rašo, kad trečioji moneta yra Samanidų kalifo Nach Achmedo. Jis turbūt neatkreipė dėmesio į tai, kad Samanidų valstybės valdovai buvo vadinami emirais, o ne kalifais³². Šio valdovo vardas turėjo būti parašytas ne Nach Achmedas, o Nasras ibn Achmedas. Be to, E. Laucevičius pažymi, kad visi dirhemai yra iš IX a., o iš tikrųjų vienas dirhemas priklauso VIII a., antras — IX a., trečias dirhemas Nasro ibn Achmedo (914—943) buvo kaldintas X a. pirmojoje pusėje. Apie Rytų kraštų monetų radinius Lietuvoje trumpai rašo archeologės O. Navickaitė-Kuncienė³³ ir L. Nakaitė³⁴. L. Nakaitė kandidatinėje disertacijoje nurodo 13 Rytų kraštų monetų radimviečių (be Girkalių). Iš šio sąrašo reikia išbraukti tokias autorės paminėtas arabų monetų radimvietes: Kurmaičius, Raudondvarį ir Šiaulius. Dėl Kurmaičių jau sakyta: tai tas pats Rūdaičių lobis. Žurnalas „Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne“ 1918 m. Nr. 2 aprašytos Riesės, o ne Raudondvario lobio monetos, nors straipsnis pavadintas „Raudondvario lobiu“. Labai abejotina dėl arabų monetos radimo vietas Šiauliuse³⁵.

1968 m. archeologė R. Kulikauskienė³⁶ paskelbė arabų dirhemą, rastą Girkaliuose. Tais pačiais metais išėjusioje J. Jurginio, V. Merkio ir A. Tautavičiaus monografijoje³⁷ randame žinių apie Rytų kraštų dirhemus, apstiktus Riešėje ir Vilniaus apylinkėse. Rytų kraštų monetų radiniai minimi ir R. Volkaitės-Kulikauskienės darbuose³⁸. Čia plačiau aprašytas vienas iš didžiausių tarybiniais metais rastų lobijų Vėlaikiuose (Zarasų raj.) (XV pav.).

Rytų kraštų monetų radinius Rytų Europoje aprašo rusų archeologas V. Kropotkinas³⁹. Kalbėdamas apie jų radinius Lietuvoje, autorius neiš-

vengė daugelio klaidų. Vėlaikių lobis rastas ne 1966, o 1967 m., ir ne Rokiškio, o Zarasų rajone. Visos Vėlaikių lobio monetos yra X a., o ne IX—X a., kaip rašo autorius. Riešės lobis aptiktas 1867 m., o ne 1876 metais. Yra čia ir kitų netikslumų. Rytų kraštų monetų radiniai aprašyti ir O. Kunienės⁴⁰ darbe.

1 pav. Svetimų kraštų monetų radimvietės Lietuvoje ● I — Rytų kraštų monetos, ▲ II — Vakarų Europos monetos, ■ III — Bizantijos monetos

Niekur dar literatūroje neminėtas Pirčiupių lobis, kuris į Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejų pateko 1976 m., nors buvo rastas 1959 metais. Lobis retas ir įdomus. Jame buvo sidabrinės arabų monetos ir papuošalai (teišliko 6 dirhemai, 2 sidabriniai antsmilkiniai ir 1 sidabrinė keturkampė juostelė-ruošinys) (XVI pav.). Tad šiuo metu Lietuvoje žinoma 12 neabejotinų Rytų kraštų monetų radimviečių ir viena abejotina (Paparčiai). Iš jų 5 radimvietės yra vakarų Lietuvoje, viena Nemuno baseine ir septynios — rytų Lietuvoje (1 pav.). Vakarų Lietuvoje šios monetos žinomas iš 4 kapinynų ir 1 lobio, o rytų Lietuvoje — iš 4 lobų ir 3 pavidinių radimviečių.

Seniausios monetos aptiktos vakarų Lietuvos kapinynuose. Išimtį sudaro tik Vilniaus apyl. rastas Omejadų dinastijos kalifo Abdul Maleko

dirhemas, kildintas 700 m. Basroje, tačiau į mūsų kraštą patekės, matyt, jau daug vėliau. Rytų Lietuvoje jie yra jau iš vėlesnio meto, daugiausia X amžiaus. Kapinynuose jų aptikta tiktais vakarų Lietuvos, o kitur Lietuvos laidojimo paminkluose jų nepasitaikė. Nerasta ir piliakalniuose. Todėl galima spėti, kad vakarų Lietuvos anksčiau susiklostė prekybiniai ryšiai su tolimaisiais Rytų kraštais. Tą faktą patvirtina ir Latvijos, Prūsijos, Lenkijos pajūrio rajonuose rastos seniausios arabų monetos, patekusios čia iš šiaurinio Baltijos jūros pakraščio⁴¹.

Kaipgi Rytų kraštų monetos pakliuvo į Lietuvą?

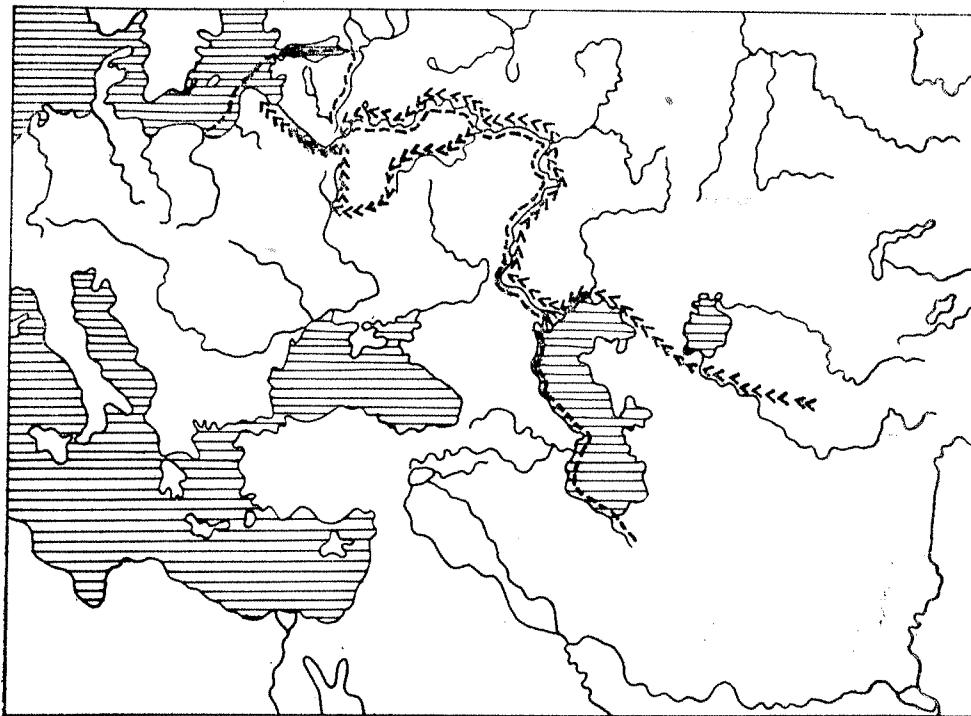
IX—X a. vykstant prekybiniams mainams, į Rytų Europą, o kartu į Pabaltiją, taigi ir į Lietuvą, svetimšaliai pirkliai atveždavo įvairių Rytų kraštų prekių — šilko, vyno, prieskonų, stiklinių karolių, audinių ir sidabrinės monetų — dirhemų, o iš čia išsiiveždavo žvérių kailių, gintaro, vaško, medaus ir kt. Taigi ir Lietuva iš dalies buvo įtraukta į šią tarptautinę prekybą. Žemė geriausiai išsaugojo vieną iš importinių daiktų — monetas. Kokiaiš pagrindiniai prekybos kelias Rytų kraštų monetos pateko į mūsų kraštą? Seniausias prekybos kelias iš arabų kraštų į Pabaltiją éjo nuo Kaspijos jūros pietinės pakrantės, toliau Volgos—Volchovo upėmis per Suomiją įlanką į Baltijos jūrą. Juo į vakarų Lietuvą greičiausiai ir pateko VIII—IX a. monetos. Vėliau, X a., atsirado kitas prekybos kelias, ējęs iš Chorezmo (Chivos) Kaspijos jūros pakrantėmis, toliau Volga, o iš ten į Dauguvą. Siuo laikotarpiu nemažai monetų iš Volgos pateko Okos vandens keliu į Kijevą, o iš čia — Dnepru aukštyn į Dauguvą. Tą nuomonę patvirtina ir netoli Dauguvos rasti X a. monetų — dirhemų lobiai. Nuo X a. Dauguvą tampa pagrindine prekybos magistrale⁴². Matyt, ja pas mus pateko Samanidų X a. dirhemai. Vandens keliu nesunku buvo pakliuti iš Dauguvos į Volgą, Dneprą ir priešingai (2 pav.). Nuo VIII a. pab. iki XI a. pr. vieninteliai vartai, per kuriuos vyko Rytų kraštų prekyba su senaja Rusija, o kartu ir su Pabaltiju, buvo Volgos Bulgarija⁴³.

Mūsų kraštą šios monetos pasiekė greičiausiai per tarpininkus — skandinavų, rytų slavų ar Volgos bulgarų pirklius. Lietuvių genčių pirkliai, kaip manoma, patys toli nekeliaudavo, o susitikdavo su kitų kraštų pirkliais, atvykusiais į Lietuvą. Žinoma, galėjo būti atvejų, kai jie lankydavosi ir kaimyniniuose kraštose. Galimas daiktas, kad svetimšalių pirklių laivai užsukdavo ir į Nemuno žiotis, iš kur Rytų kraštų monetos per vietinius pirklius paplito ir kitose Lietuvos vietose. Šią nuomonę iš dalies patvirtina netoli Veliuonos rastas dirhemas.

Kaip matome, Rytų kraštų monetų radiniai Lietuvoje negausūs. Apytikriais duomenimis, Lietuvoje rasta daugiau kaip 300 Rytų kraštų monetų, tuo tarpu vien Latvijos 21 lobyje⁴⁴ aptikta 2059 dirhemai, Estijoje⁴⁵ — net apie 6000 Rytų kraštų monetų. Taip yra greičiausiai dėl to, kad pagrindiniai prekybos kelias tuo metu éjo ne per Lietuvą. Dalis Rytų kraštų monetų į mūsų kraštą pakliuvo iš kaimynų.

Pirmieji dirhemai į Lietuvą pateko, matyt, VIII a. pab.—IX a. pr., labiausiai paplito X a., o X a. pab.—XI a. pr. pradėjo išnykti, prasidėjus vadinančiam siabro krizei Rytuose⁴⁶: išseko siabro kasyklos, prasidėjo karai.

Tuo metu atsiskaitoma buvo pagal monetų svorį, todėl dažnai su sveikomis monetomis randama ir jų nuolaužų, taip pat kartais svarelių ir svarstyklų. Monetų nuolaužų buvo rasta Vėlaikių lobyje. Iš netaisyklingos formos dirhemų nuolaužų matyti, kad tuo metu pagal svorį buvo vertinamas bet kokio pavidalo metalas, nebūtinai monetos skrituliukas⁴⁷.

2 pav. Prekybos keliai, kuriais Rytų kraštų monetos pateko į Lietuvą:

— VIII—IX a. kelias,
<<<<<<<< X a. kelias

Dirhemų nuolaužos lobiuose — tai daugiausia sveikų monetų puselės, taip pat 1/4, 1/3, 2/3 monetos⁴⁸. Iš sveikų dirhemų šios dalys dažniausiai buvo atpjautamos peiliu, nukerpamos žirklėmis arba tiesiog nulaužiamos, prieš tai atitinkamoje vietoje jas sulenkus. Kai kurios monetos iibrėžtos ir turbūt dėl to, kad būtų aišku, kurioje vietoje monetą reikia perlaužti ar nupjauti, norint gauti atitinkamo dydžio sidabro nuolaužą. Nudilusios sveikos monetos ar jų nuolaužos byloja ilgai jas buvus apyvartojo.

Rytų kraštų monetos nebuvvo žymimos piešiniais, kaip europinės, bet joms buvo būdingi įvairūs išrašai⁴⁹. Vienoje monetos pusėje paprastai išrašomi posakiai iš Korano — religiniai simboliai. Juose minimas Alachas ir tvirtinama, kad, išskyrus Alachą, kito dievo nėra. Kitoje monetos pusė-

je dažniausiai būna šio išrašo tēsinys, minimas dievo pasiuntinys Mahometas, po juo — dievo vietininko, visų musulmonų aukščiausiojo valdovo, kalifo vardas. Dar žemai išrašytas vardas emiro, tos srities valdovo, kur buvo kardinama moneta. Vidiniame apskritiniame išraše pažymima monetos vertė (nominalas), kur ir kada ji kardinata.

Kokią reikšmę Lietuvoje turėjo Rytų kraštų monetos ir ką už jas galima buvo nupirkti? Dalis jų, be abejo, buvo vartojama papuošalams. Antai Girkalių ir Palangos kapinynuose rastose monetose buvo išgrėžtos skylutės pakabinimui. Kitos monetos buvo naudojamos kaip žaliai įvairiems sidabriniams dirbiniams gaminti. Be to, jos galėjo turėti ir pinigo reikšmę, nes kartu su Vakarų Europos monetomis buvo paskutinės svetimos monetos iki lietuviškių lydinių atsiradimo. Reikia manyti, kad ne-pakankamas svetimų kraštų pinigų kiekis mūsų krašte buvo viena iš priežasčių atsirasti vietinei piniginei sistemei.

Arabų rašytojo Ibn Rosteho duomenimis, X a. pirmojoje pusėje Volgos Bulgarijoje 2,5 dirhemo prilygo 1 kiaunės kailiukui. Senojoje Rusijoje IX—XI a. vieną kiaunės kailiuką galima buvo nupirkti už 1 dirhemą⁵⁰ (vidutinis dirhemo svoris 2,97 g). Arabų kalifo al Muktadiro (908—932) pasiuntinio Ibn Fadlano liudijimu, senojoje Rusijoje žalio stiklo karoliai kainavo 1 dirhemą. Latvijų archeologo V. Urtano apskaičiavimu, Latvijoje X—XI a. kiaunės kailiukas kainavo 2 dirhemus, voverės kailiukas — 1/2 dirhemo⁵¹. Matyt, tiek pat kainavo šių žvérių kailiukai ir Lietuvoje.

Reikia taip pat pažymeti, kad Rytų kraštų monetų lobiai ar pavienės monetos daugiausia randami buvusiose gyvenvietėse ar netoli jų. Pvz., 1967 m. Samanidų dirhemų lobis Vėlaikiuose rastas netoli Gutaučių piliauknio. Jis skiriamas I m. e. tūkstantmečiui⁵². Matyt, netoli tuo metu buvo lietuvių genčių gyvenvietė, prekiavusi su Rytų slavų ar Volgos bulgarų pirkliais.

Lietuvoje, šių eilučių autoriaus duomenimis, rasta Rytų kraštų 20 valdovų monetų (XVII pav.), kurios pagal dinastijas, kalyklas ir skaičių skirstosi taip: dinastijos — 1. Omejadai (2 monetos), 2. Abasidai (13), 3. Safaridai (1), 4. Samanidai (86), 5. Buveichidai (?); kalyklos: 1. Samarkandas (32 monetos), 2. Aš Šašas (26), 3. Medinatas As Salamas (4), 4. Anderaba (3), 5. Buchara (2), 6. Nisaburas (2), 7. Al Chutalis (1), 8. Al Muchamedija (1), 9. Ar Rafika (1), 10. Basra (1), 11. Ifrikija (1), 12. Vasitas (1).

Be šių monetų, nemažai aptikta I m. e. tūkstantmečio įvairių sidabro dirbinių. Taigi mūsų protėviai tuo metu sidabրą jau plačiai naudojo savo buityje.

RYTŲ KRAŠTŲ MONETŲ RADINIAI*

1. Aukštakiemis, Klaipėdos raj. XIX a. pab. tyrinėjant kapinyną, rasta 1 nenustatyto amžiaus arabų moneta. Ji buvo H. Šen rinkinyje Silutėje; kur vėliau pateko šis radinys, mums nežinoma.

Literatūra: HOLLACK E., 1908, p. 89; TARASENKA P., 1928, p. 98; NAKAITĖ L., 1966, p. 77; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1971, p. 20; KROPOTKIN B., 1971, c. 93; KUNCIENĖ O., 1972, p. 174—175.

* Radimvietės žemėlapyje pažymėtos tuo pačiu numeriu, kaip ir tekste.

2. *Girkalnai*, Klaipėdos raj. 1966 m. degintiniuose kapuose buvo rastas arabų dirhemas su dviem pakabinimui pragréžtomis skylutėmis. Ermitažo Numizmatikos skyriaus darbuotojas A. Bykovas nustatė, kad ši moneta kildinta Abasidų kalifo Al Chadžio (785—786) 786 m. Al Muchamedijoje (dabartiniame Irane). Moneta pateko į Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejų. Jos skersmuo 2,35 cm, svoris — 2,46 g.

NAKAITÉ L., 1966, p. 77; KULIKAUŠKĘNE P., 1968, c. 71; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970, p. 89; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1971, p. 20—21; KPO-ПОТКИН В., 1971, с. 94; KUNCIENĖ O., 1972, p. 174—175.

3. Jauniūnai, Širvintų raj. 1949 m. Jauniūnų kaimė, netoli Maišagalos, kasant buvėms duobę, buvo rasta apie 20 sidabriniai dirhemų ir jvairių sidabriniai papuošalų. Iš šio lobio 3 monetos vėliau pateko pas vilnietį E. Laucevičių. Vienas dirhemas priklausė Abasidų dinastijos kalifui Al Mansurui (754—775), kitas — tos pačios dinastijos kalifui Al Mamunui (813—833). Abu Abasidų kalifų dirhemai kaldinti Medinat As Salame (Bagdade). Trečioji moneta — dirhemas yra Samanidų valdovo Nasro ibn Achmedo (914—943). Jo kaldinimo vieta mums neaiški. Sprendžiant iš vėlyviausios monetos, lobis greičiausiai buvo paslėptas X a. antrojoje pusėje.

LAUCEVIČIUS E., 1961, p. 25; NAKAITĖ L., 1966, p. 77; KROPOTKIN B., 1971, c. 94; KUNCIENĖ O., 1972, p. 174—175; DUKSA Z., 1973, p. 167.

4. *Laišta*, Klaipėdos raj. XIX a. pab. ar XX a. pr. kasinėjant kapinyną, kape Nr. 13B buvo rastas vienas Samanidų dinastijos valdovo Achmedo ibn Asado (819—864) 818/819 m. dirhemas, kaldintas nežinia kur. Tolesnis jo likimas mums nežinomas.

BEZZENBERGER A., 1904, p. 95; HOFFMAN J., 1941, p. 123; NAKAITÉ L., 1966, p. 77; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1971, p. 20; КРОПОТКИН Б., 1971, с. 94; KUNCIENĖ O., 1972, p. 174—175.

5. Palanga, 1961 m. tyrinėjant kapinyną, turtingame moters kape Nr. 87 rasti VIII a. pab.—IX a. pr. Abasidų dinastijos nežiniai kokių kalifų kaldiinti 2 variniai aptrupėjusiais kraštais felsai; jie buvo nešiojami ant kaklo kaip papuošalai. Šios monetos 1961 m. buvo tiriamos Ermitažo Numizmatikos skyriuje. Tiksliai monetų nepavyko nustatyti dėl prasto ju išsilaidymo. Pažymėtina, kad variniai arabų felsai randami gana retai. Šios monetos su kifais radiniuose pateko į Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejų.

NAKAITE L., 1966, p. 77; VOLKAITE-KULIKAUŠKINĖ R., 1971, p. 20; КРОПОТКИН В., 1971, с. 94; KUNCIENĖ O., 1972, p. 174—175; IEM, inv. Nr. AR 396: 615, 396: 616.

6. *Paparčiai*, Kaišiadorių raj. XIX a. antrojoje pusėje A. Kirkoras rado vieną arabų monetą, tačiau mes jos, kaip jau buvo anksčiau rašyta, negalime skirti prie arabiškų dirhemų. Si radimvietė abejotina.

КИРКОР А., 1869, с. 101; МАРКОВ А., 1910, с. 16; GUMOWSKI M., 1920, p. 10; TARASENKA P., 1928, p. 204; NAKAITE L., 1966, p. 77.

7. Pirčiupiai, Varėnos raj. 1959 m. netoli Pirčiupių po akmeniu buvo rastas sidabrinis arabų monetų ir papuošalų lobis, iš kurio išliko tik 2 sidabriniai antsmilkiniai, vienas, sveriantis 6,17 g, kitas nulažtu galu — 6,35 g, ir keturkampė sidabrinė juostelė — žaliavos ruošinys, kurios ilgis 9,9 cm, plotis 1,2 cm, storis 0,5 cm, svoris 50 gramų. Monetų būta apie porą sauju, tačiau mus pasiekė tik 6 dirhemai. Pagal valdovus, kalyklas ir metus tūs jie skirštomi tarp:

Abbasidai

1. Al Machdis (775—785)	Ifrikija	782/783 m.	2,72 g 25 mm
2. Al Rašidas (786—809)	Medinatas As Salamas	795/796 m.	2,90 g (XVII pav., 2) ²⁾ 25 mm
3. Al Rašidas (786—809)	Medinatas As Salamas	803/804 m.	2,88 g 24 mm
4. Al Rašidas (786—809)	Ar Rafika	805/806 m.	2,91 g 24 mm
5. Al Matusimas (833—842)	Samarkandas	835 m.	2,93 g 26 mm
6. Al Mutavakilas (837—861)	Samarkandas	853/854 m.	3,52 g 26 mm

Šiu 6 monetų priklausomybę (kilmę) nustatė Ermitažo Numizmatikos skyriaus bendradarbis I. Dobrovolskis. Minėtą lobio dalį 1976 m. Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui perdavė Aronas Grobmanas. Pagal monetas lobį reikėtų datuoti IX a. antrają puse, tačiau i muziejų pateko tik nedaugelis lobio monetų, o dauguma, kur galėti būti ir yvésnių, moksliui liko nežinoma.

Tikslesnė šio lobio radimvietė taip pat nežinoma, todėl sąlyginai ji vadinsime Pirčiupių lobiu.

Autoriaus duomenys gauti iš A. Grobmano; IEM GRD 24 910, 24 911, 24 912.

8. Riešė, Vilniaus raj. 1867 m. valstietis Jurevičius rado Rytių kraštų dirhemų lobį. Šis atiteko Imperatorinei archeologinei komisijai. Lobį sudarė 92 monetos (sveikos ir jų nuolaužos), jų tarpe Abasidų kalifų Al Vateko (842–847) 846/847 m., Al Mutadido (892–894)/895 m., Al Muktadiro (908–932) 921/922 m. dirhemai, Safaridų dinastijos Amr ibn Al Lajto (878–902) 890/891 m. dirhemai, Samanidų dinastijos emirų 896/943 m. dirhemai ir Buveichidų dinastijos nežinia kokių valdovų ir kurių metų monetos.

ПОКРОВСКИЙ Ф., 1893, с. 56; ANTONIEWICZ W., 1930, p. 116; NAKAITE-KUNCIENÉ O., 1964, p. 132; NAKAITE L., 1966, p. 77; JURGINIS J., MERKYS V., TAU-TAVICIUS A., 1968, p. 24; VOLKAITÉ-KULIKAUSKIENÉ R., 1970, p. 89; VOLKAITÉ-TAVICIUS A., 1971, p. 21; КРОПОТКИН В., 1971, с. 94; KUNCIENÉ O., 1972, p. 174—175.

9. Rūdaičiai, Kretingos raj. Šio amžiaus pirmame ketvirtupyje buvo rastas monetų lobis iš 118 arabų monetų. Daugiau žinių apie jį neišliko.

LOUIS IS 110 arakų mėnesį. DUGAUS VOLTERIS E., 1924, p. 4; TARASENKA P., 1928, p. 226; NAVICKAITE-KUNCIE-NE O., 1964, p. 132; NAKAITE L., 1966, p. 77; VOLKAITE-KULAIKASCIENE R., 1970, p. 10; VOLKAITE-KULAIKASCIENE R., 1971, p. 21; KUNCIENE O., 1972, p. 174.

10. *Veliuona*, Jurbarko raj. Nežinias tiksliai kada (ne vėliau kaip 1927 m.) buvo rastas vienas arabų dirhemas. Iš išlikusios šios monetos iliustracijos matyti, kad ji priklausė Abasidų dinastijos kalifui. Radinys pateko į Kauno miesto muziejų. Tolesnis jų likimas nežinomas.

VOLTERIS E., 1927, p. 18; TARASENKA P., 1928, p. 332; NAKAITE L., 1966, p. 77.

11. *Vėlaičiai*, Zarasų raj. 1967 m. birželio 24 d. „Jaunosios gvardijos“ kolūkyje Vėlaičių kaime moksleivė Vida Gaižiūtė ir kolūkietės Aldona Dūdienė, Ada Mieliauskienė, Ada Ulevičienė, Vanda Pojadienė, Genė Vilumienė, Kazė Vitinė, tręšdamos kolūkio šakniavaisius, rado sidabrinį monetų lobį. Pirmoji vagos paviršiuje pabertas monetas pastebėjo V. Gaižiūtė. Pinigus moterys atidavė vaikams žaisti. Sužinojęs apie retą radinį iš Vilniaus VII vid. mokyklos moksleivio Artūro Ragaišio, kuris muziejui padovanojo keletą šio lobio monetų, tų pačių metų rugpjūčio 1 d. šio skyriaus autorius nuvynko į radimo vietą, tačiau iš kolūkietių gavo tik keletą lobio monetų. Daugumą jų vaikai žaidamai buvo išmėtę. Kolūkietės tuo metu nekreipė dėmesio į rastuosius pinigus ir nepaženklino vienos, kur jie buvo rasti, o tik apytikriai ją parodė.

1968 m. koliukietė A. Mieliauskienė su dukrele tame pačiame lauke rado keletą iš barstytių monetų ir ta vieta jau pažymėjo.

1969 m. gegužės 7 d. autorius, nuykės į Vėlaikius ir giliau pakasinėjės A. Mieliauskienės pažymetą monetų radimo vietą, apie 30 cm gylyje rado 49 sveikas monetas iš 16 nuolaužų. Jos buvo plačiau pabirusios po lauką, todėl sunku buvo visas surinkti. Iš jų inde į kuri lobis galėjo būti sudėtas nerasta.

78 lobio monetos pateko į Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejų, keletas — į Rokiškio kraštotoyros muziejų. Jais nustatė Ermitažo Numizmatikos skyriaus moksliniai bendradarbiai A. Bykovas ir I. Dobrovolskis. Pasirodo, kad lobj sudaro Šamanidų (taidžių, feodalinių valstybių) emiru kaldintos monetos — dirhemai (žr. 1-ąją lentelę).

Taigi lobyje vyrauja Nasro ibn Achmedo dirhemai (55 v.). Jo valdymo metu Samanidų valstybė buvo labiausiai suklestėjusi. Pagal kalimo vietą daugiausia monetų kaldiintų Samarkande (29 v.) ir Aš Šaše (25 v.). Lobiai užkasimo laikas, sprendžiant išverčiamus Nuchuo ibn Nasro 945/946 m. monetos, datuotinas X a. viduriu ar antrojo pusė.

DUKSA Z., 1969, p. 4; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970, p. 89; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1971, p. 21; КРОПОТКИН Б., 1971, с. 93; KUNCIENĖ O., 1972, p. 174—175; DUKSA Z., 1973, p. 167—168; GRUDZINSKAS L., 1975, p. 17—18; IEM inv. Nr. NL 25.

12. *Vilnius apylinkės* (rytu Lietuva). XIX a. pirmojoje pusėje čia buvo rastos 8 Rytų kraštų monetos. Tiksliai jų radimvietyje nežinoma. Vienas dirhemas priklausė Omejadų dinastijos kalifui Abd al Malekui (685—705). Kaltas 700 m. Basroje (dabart. Irake) (XVII pav., 1). Tai visų seniausių arabų moneta, rasta Lietuvoje. Kitas dirhemas kildintinas iš tos pačios dinastijos kalifo Hišam ibn Abd al Maleko (724—743) 740/741 m. Vasiteitos Likusios 6 monetos — dirhemai priklausė Samanidams ir pagal valdovus skirtomis taip

1 lentelės tēsinys

1 lentelė. Vėlaičių monetų lobis*

Eil. Nr.	Dinastija, valdovas (emiras), kalykla	Hidžros metai	Mūsų eros metai	Svoris g	Skersmuo mm	Pastabos	
Samanidai							
1.	Ismailas ibn Achmedas (279–295= =892–907)	Aš Šašas	2(8,9)4	897/898 ar 906/907	3,11	28,2	seniausia moneta
2.	"	29X	90X	2,42	28,5		
Achmedas ibn Ismailas (295–301= =907–914)							
3.	Aš Šašas	295	907/908	2,91	28,5		
4.	"	299	911/912	3,62	29		
5.	Samarkandas	295	907/908	3,07	28		
6.	"	298	910/911	3,00	27,9		
7.	"	300	912/913	1,28	13,8×27	nuolauža	
8.	"	300	912/913	3,14	29		
9.	Kalykla?	?	?	1,44	14,8×29,9	nuolauža, kalyklos vieta ir metai nupjauti	
Nasras ibn Achmedas (301–331= =914–943)							
10.	Al Chutalis	3XX	9XX	2,58	28		
11.	Anderaba	306	918/919	3,04	29,7		
12.	"	307	919/920	2,72	29		
13.	"	310	922/923	4,48	30,8		
14.	Aš Šašas	308	920/921	2,97	28,2		
15.	"	315	927/928	6,29	30,3		
16.	"	316	928/929	3,17	29,5		
17.	"	316	928/929	4,03	30		
18.	"	316	928/929	4,47	29,2		
19.	"	317	929/930	4,33	28,5		
20.	"	318	930/931	3,26	28		
21.	"	319	931/932	1,79	17,8×28	nuolauža	
22.	"	319	931/932	3,59	29,6		
23.	"	323	924/935	3,04	28,1		
24.	"	323	934/935	4,25	29		
25.	"	324	935/936	2,96	29,7		
26.	"	327	938/939	2,95	28,8		
27.	"	328	939/940	4,18	27,5		
28.	"	3(1?2?)X9	?	3,32	28		
29.	"	31?7	929/930?	2,84	28		

* X pažymėtas skaičius yra neaiškus.

Eil. Nr.	Dinastija, valdovas (emiras), kalykla	Hidžros metai	Mūsų eros metai	Svoris g	Skersmuo mm	Pastabos
30.	"	31(7,9)	929/930 ar 931/932	3,97	28,1	
31.	"	3(1,2)8	930/931 ar 939/940	3,39	30	
32.	"	3(1?2?)8	930/931 ar 939/940?	2,92	26,9	
33.	"	?	?	2,71	14,8×27,3	nuolauža, metai nupjauti
34.	Nisaburas	324	935/936	2,77	27,5	(XVII pav., 3a)
35.	"	324	935/936	3,14	27,5	
36.	Samarkandas	303	915/916	3,30	29,1	
37.	"	307	919/920	2,95	28	
38.	"	308	920/921	3,16	28	
39.	Samarkandas	314	926/927	3,29	30,1	
40.	"	322	933/934	2,50	30,2	
41.	"	324	935/936	2,80	29,5	
42.	"	324	935/936	3,41	30	
43.	"	324	935/936	3,53	30	
44.	"	327	938/939	2,73	29	
45.	"	327	938/939	3,27	30,2	
46.	"	330	941/942	1,74	14,0×29,3	nuolauža
47.	"	330	941/942	3,64	27,9	
48.	"	302	914/915	3,08	27	
49.	"	3XX	9XX	3,39	32,2	
50.	"	3X5	9XX	1,54	13,5×27	nuolauža
51.	"	3X6?	9XX	3,22	30	
52.	"	(3)15 ar	927/928 ar	2,63	30,9	
		(3)25	936/937			
53.	"	323?	934/935	2,88	30,8	
54.	"	324	935/936	2,97	29	
55.	"	32X	93X	3,54	28	
56.	"	32X	93X	3,57	27,8	
57.	Samarkandas?	31?5	927/928?	2,53	28	
58.	Kalykla?	306	918/919	1,81	16,7×29,5	nuolauža
59.	"	317	929/930	4,09	29	
60.	"	3XX	9?	0,48	13,5×16,0	nuolauža
61.	Kalykla?	31X	9?	2,97	29,3	
62.	"	32X	9?	1,62	17,0×29,6	nuolauža
63.	"	3XX	9?	4,16	28	
64.	"	31(7 ar 9)	929/930 ar	5,13	29	
			931/932			
Nuchas ibn Nasras (331–343= =942–954)						
65.	Aš Šašas	332	943/944	3,19	27,9	
66.	Samarkandas	334	945/946	5,12	28,1	vėlyviausia moneta

I lentelės tēsinys

Eil. Nr.	Dinastija, valdovas (emiras), kalykla	Hidžros metai	Mūsų eros metai	Svoris g	Skersmuo mm	Pastabos
67.	Samarkandas	332?	943/944?	1,63	18,7×28,1	nuolauža
68.	"	(33) I ar (34) I	942/943 ar 952/953	1,09	13,1×26,2	"
69.	Valdovas? Kalykla? Metai?	3XX	9XX	1,94	14,5×26,8	"
70.	"	?	?	0,49	1,2×1,8	"
71.	"	?	?	0,78	1,4×2	"
72.	"	?	?	0,98	1,4×2	"
73.	"	?	?	1,77	15,6×27,8	"
74.	Švarus monetinis skrituliukas			4,44	28,5	
75.	Moneta su atvaiz- du be įrašų (per- kalta?)			3,02	28,8	(XVII pav., 3b)
	Samanidų pamēg- džiojimai Nasras ibn Achme- das					
76.	Anderaba	be metų	be metų	5,38	31,8	
77.	Kalykla?	?	?	3,00	29	
78.	Valdovas? Kalyk- la?	?	?	1,51	16,2×29	nuolauža

Ismailo ibn Achmedo dirhemas, kaldintas 901/902 metais; kaldinimo vieta nežinoma. Antras dirhemas Achmedo ibn Ismailo, kaldintas 909 metais; kalyklos vieta neaiški. Trečias dirhemas kaldintas Nasro ibn Achmedo 919 m. Samarkande. Ketvirtas dirhemas pri-
klausė Nuchui ibn Nasru; nukaltas 944 m. Aš Šaše. Penktas dirhemas kaldintas Abdulo Meliko ibn Nuchho (954–961) 958 m. Bucharoje. Šeštasis dirhemas priklausė Mansurui ibn Nuchui (961–976); kaldintas 963/964 m. irgi Bucharoje. Sios 6 monetos iš X a. ir greičiausiai yra iš lobio.

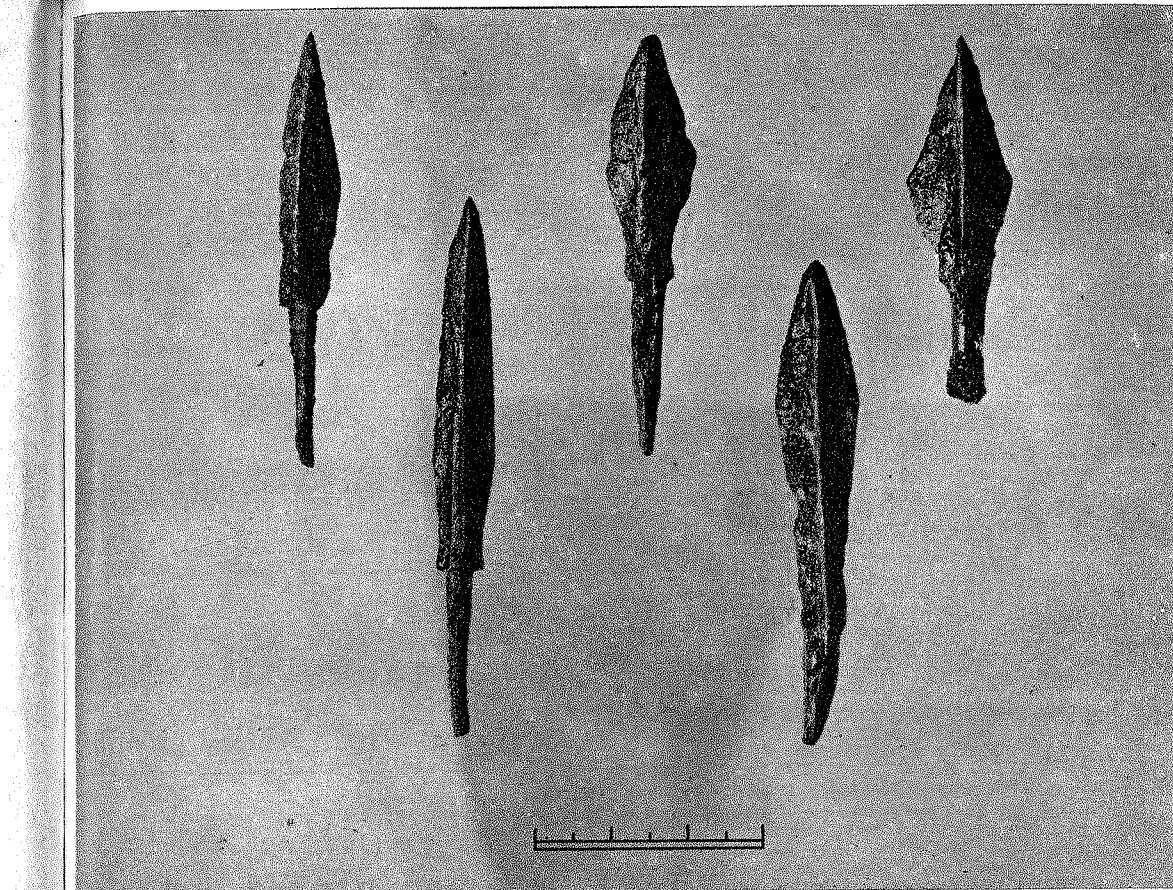
LELEWEL J., 1829, p. 19; LELEWEL J., 1835, p. 84, 97; Czacki T., 1844, p. 36;
САВЕЛЬЕВ П. С., 1846, с. 83; MAPKOB A. K., 1910, с. 16; NAVICKAITĖ-KUNCIE-
NĖ O., 1964, p. 132; NAKAITE L., 1966, p. 77; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970,
p. 89; KUNCIENĖ O., 1972, p. 174.

13. *Vilniaus Aukštutinė pilis*. 1782 m. prancūzų kelialautojas Žilberas de Lanua šios
pilies pamatuose rado vieną arabų monetą. Kur ji pateko, nežinoma.

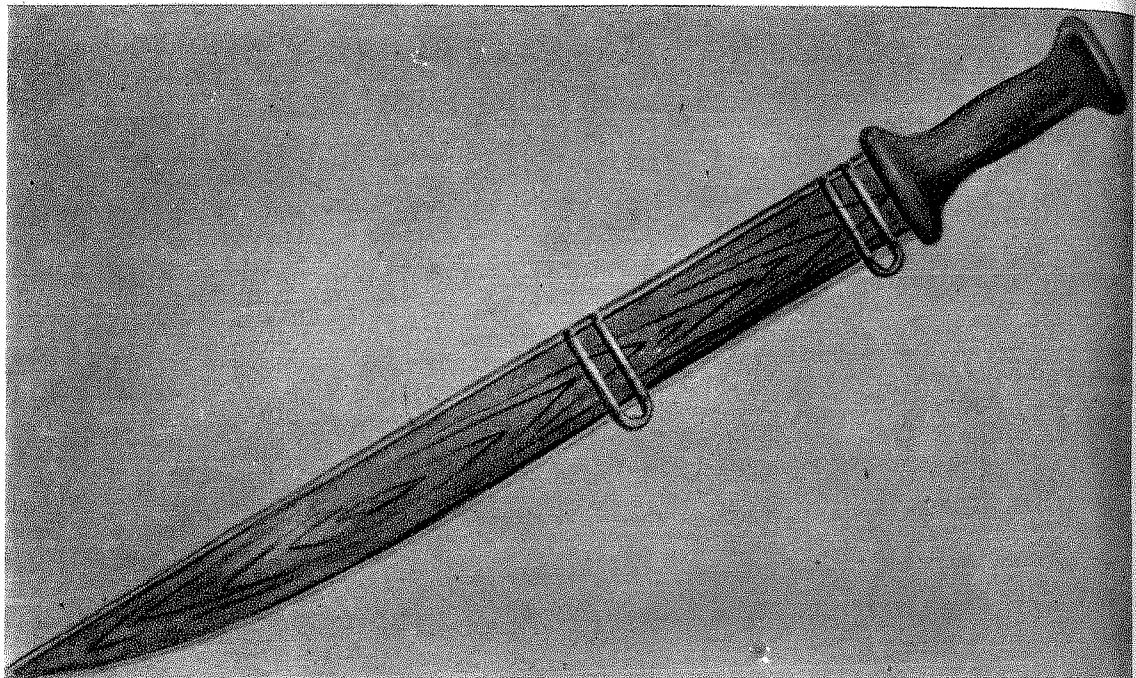
КИРКОР А., 1869, с. 101; MAPKOB A. K., 1910, с. 16.

VAKARŲ EUROPOS MONETOS

XI a. pradžioje pasibaigus Rytų kraštų monetų — dirhemų importui, Lietuvoje po truputį ima rasti Vakarų Europos sidabrinių monetų. Mūsų krašte jų iškasta labai nedaug, iš Pabaltijo respublikų daugiausia Latvijoje ir Estijoje. Latvijos vien tik 20 lobių buvo 2364⁵³ Vakarų Europos monetos, Estijoje jų rasta apie 11 000⁵⁴. Negausūs šių monetų radiniai aptikti ir buvusiouose Rytprūsiuose⁵⁵. Nors Rytų kraštų bei Vakarų Euro-

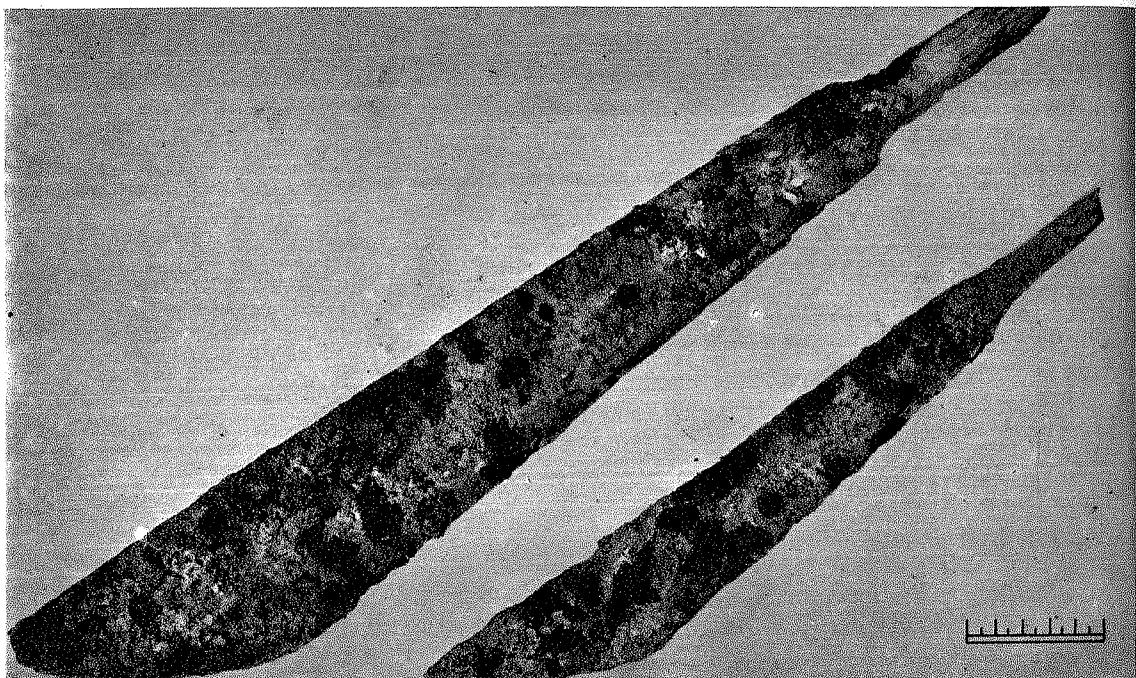

I pav. Strėlių antgaliai trisparne plunksna iš Aukštadvario piliakalnio

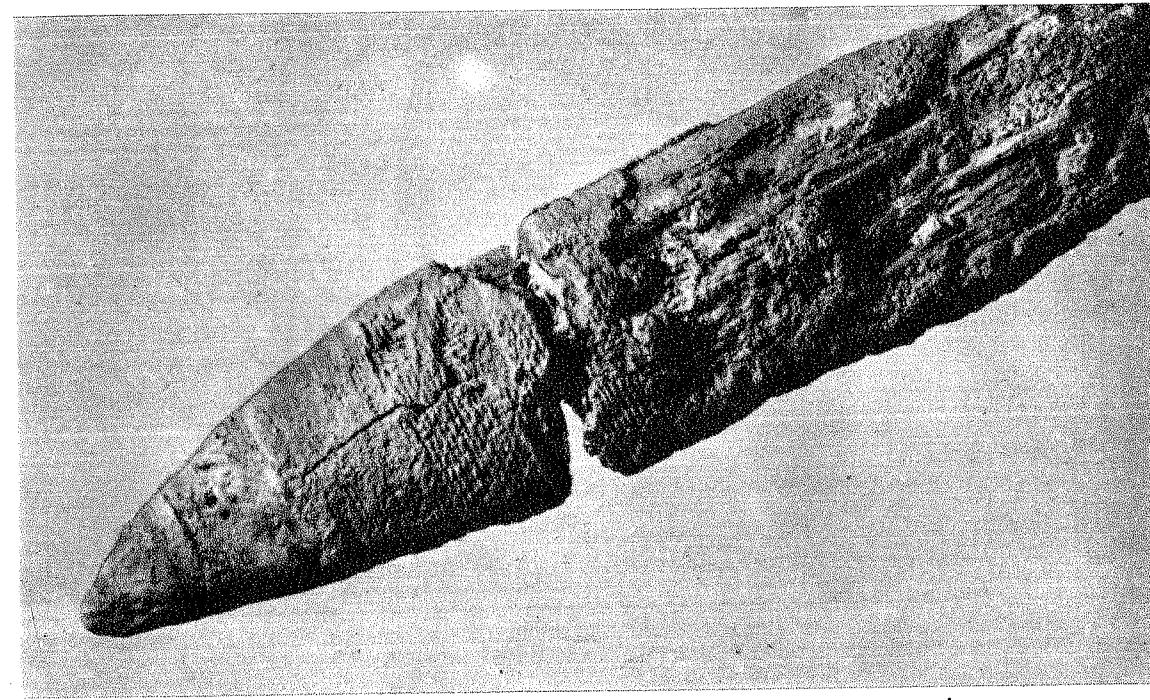
II pav. Kalavijas su įtveriamą jkote (Palanga) (rekonstruotas piešinys)

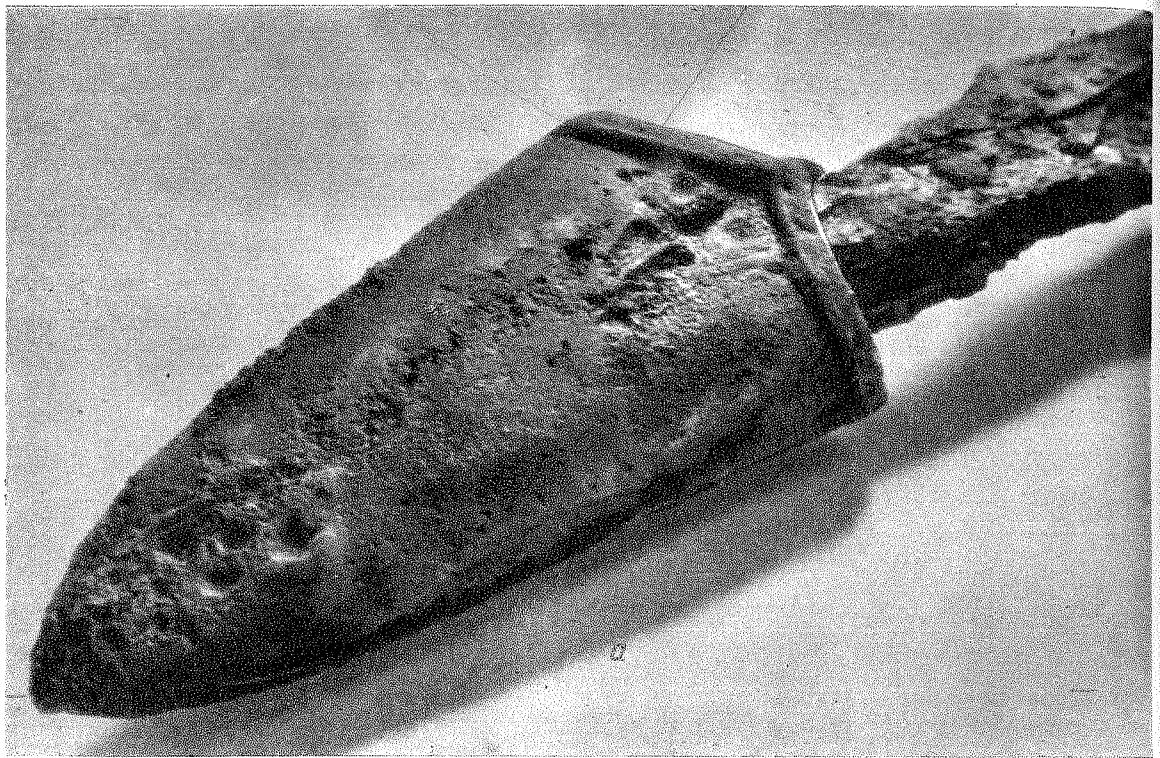
III pav. Kalavijas su praplatinta viršūnės link geležte (Jauneikiai)

IV pav. Žalvarinė kalavijo rankena (Palanga)

V pav. Kalavijo medinių makščių viršūnės sutvirtinimas (Nikėlai)

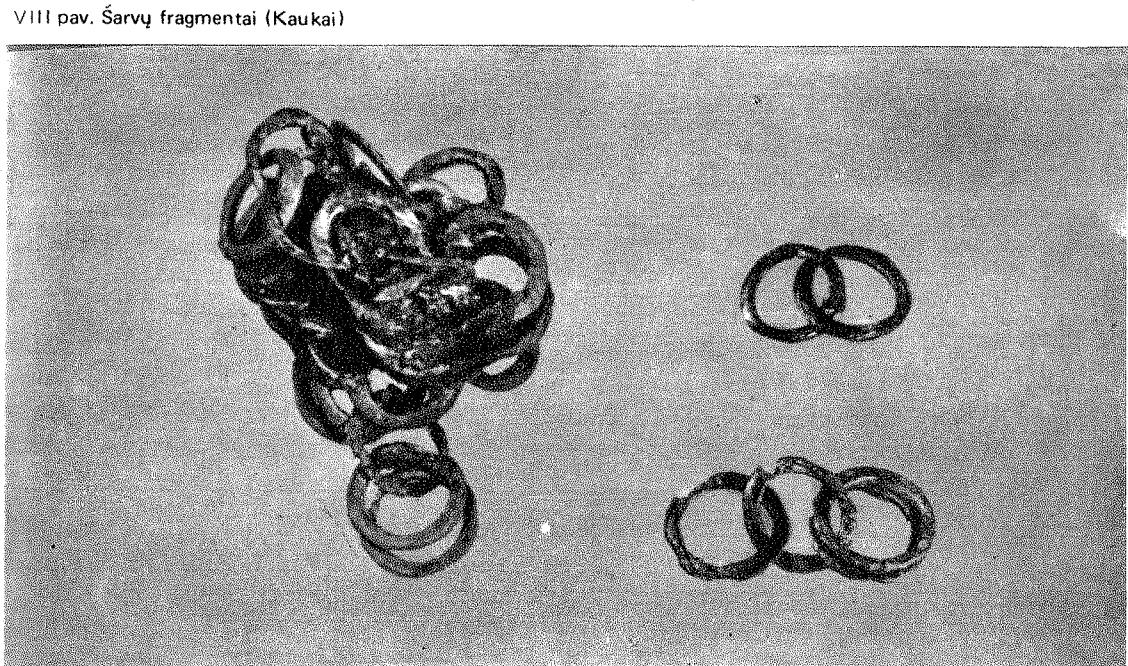
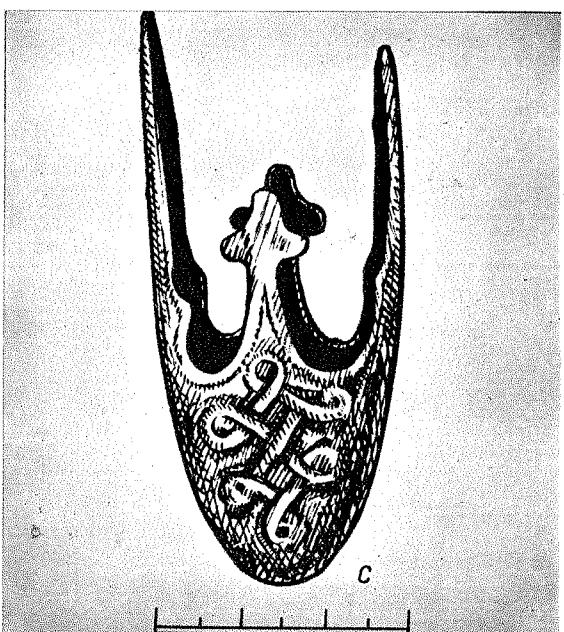
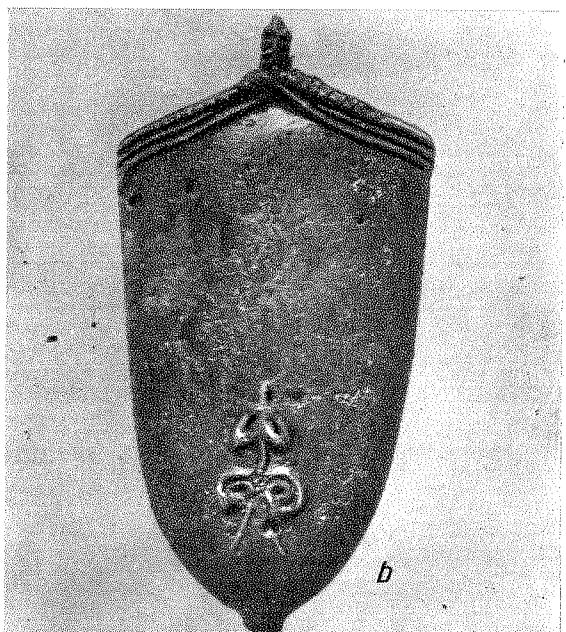

VI pav. Žalvariniai kalavijų makščių apkaustai (a) Palanga, b) Bikavėnai, c) Kurkliniškiai)

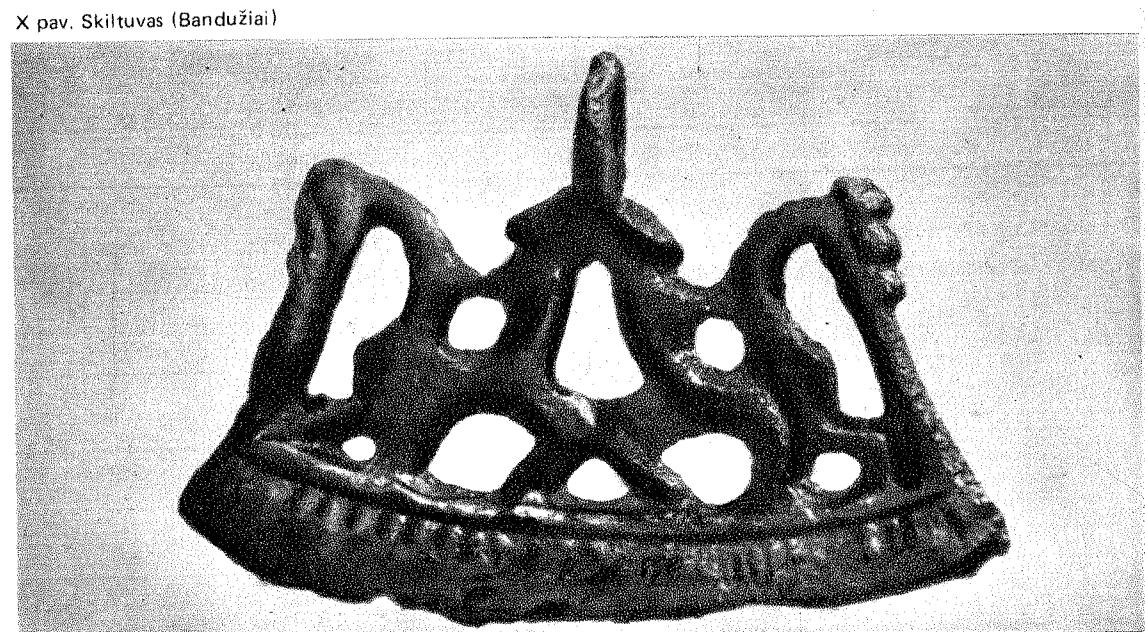
VII pav. Sidabrinis kalavijo makščių apkaustas (Graužių lobis)

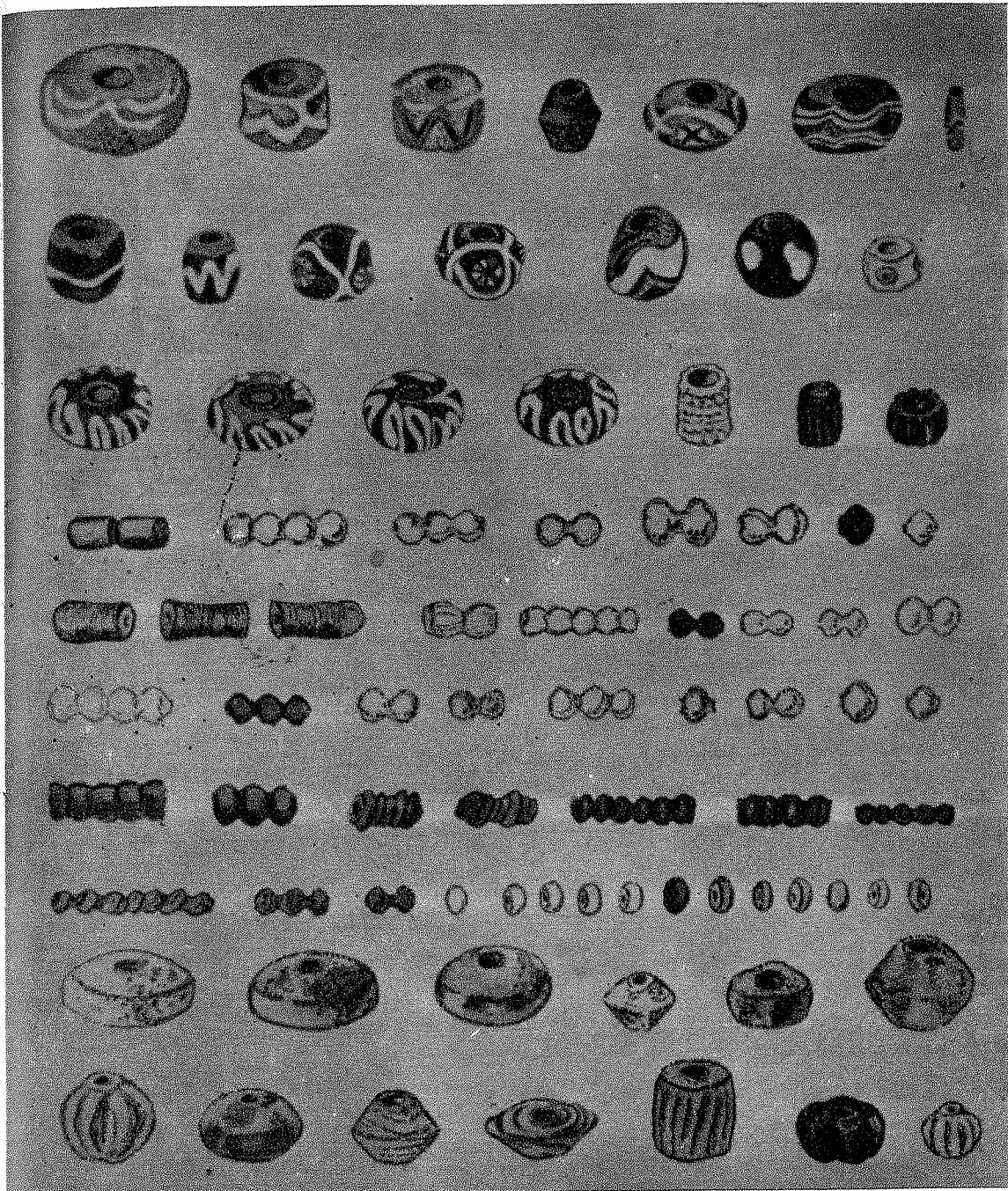
VIII pav. Šarvų fragmentai (Kaukai)

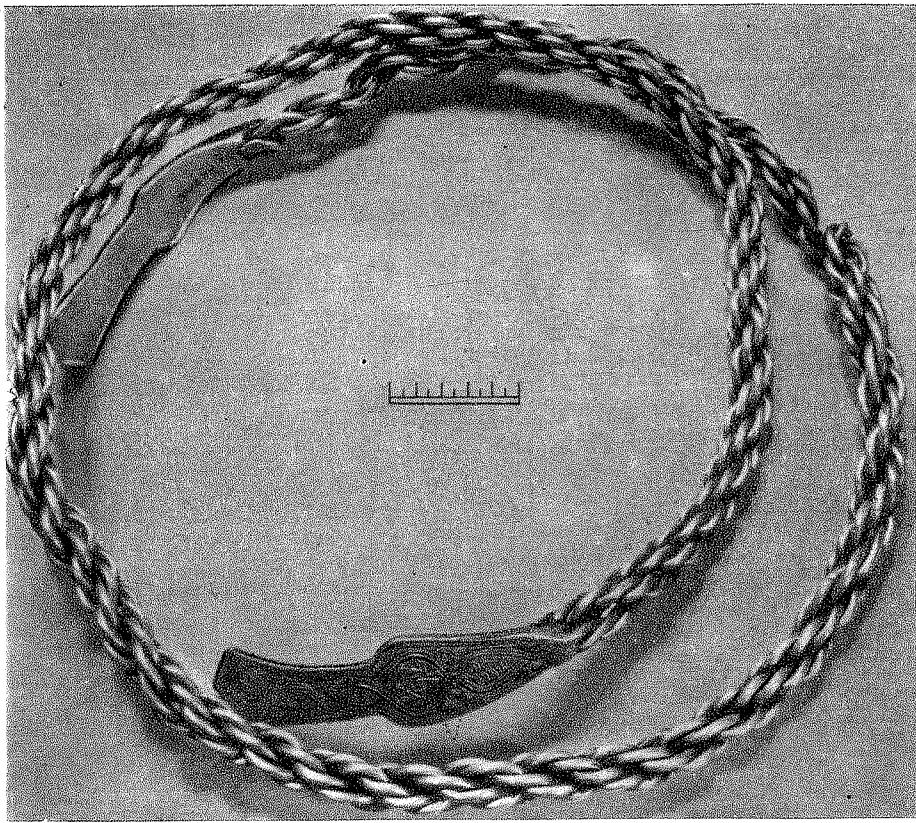
IX pav. Apvaros detalė (Stakliškės)

X pav. Skiltuvas (Bandužiai)

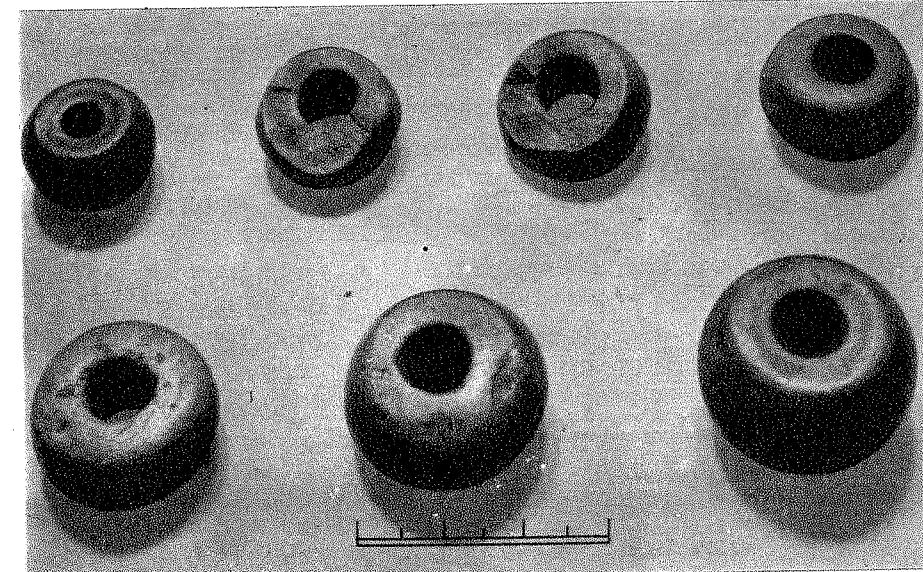
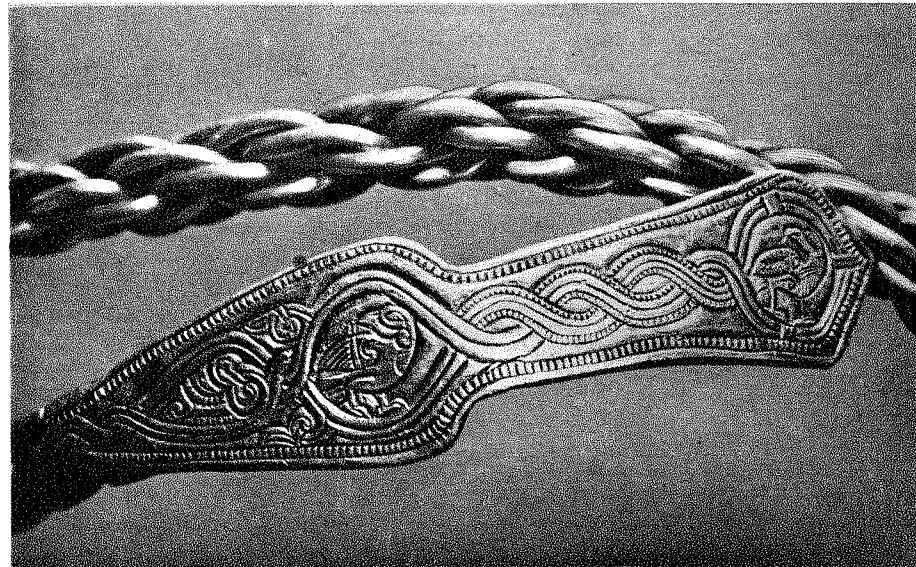

XI pav. Spalvoto stiklo karoliai (Stragnai, Švėkšna, Kaukai)

XII pav. Sidabrinė vytinė antkaklė (Likénai)

XIII pav. Sidabrinės vytinės antkaklės dalis — profiliuota plokštėlė (Likénai)

XIV pav. Šiferiniai verpsteliai (Nemenčinė, Aukštojadvaris, Nendriniai ir nežinoma radimvietė)

XV pav. Rytų kraštų X a. monetų lobis (Vėlaikiai)

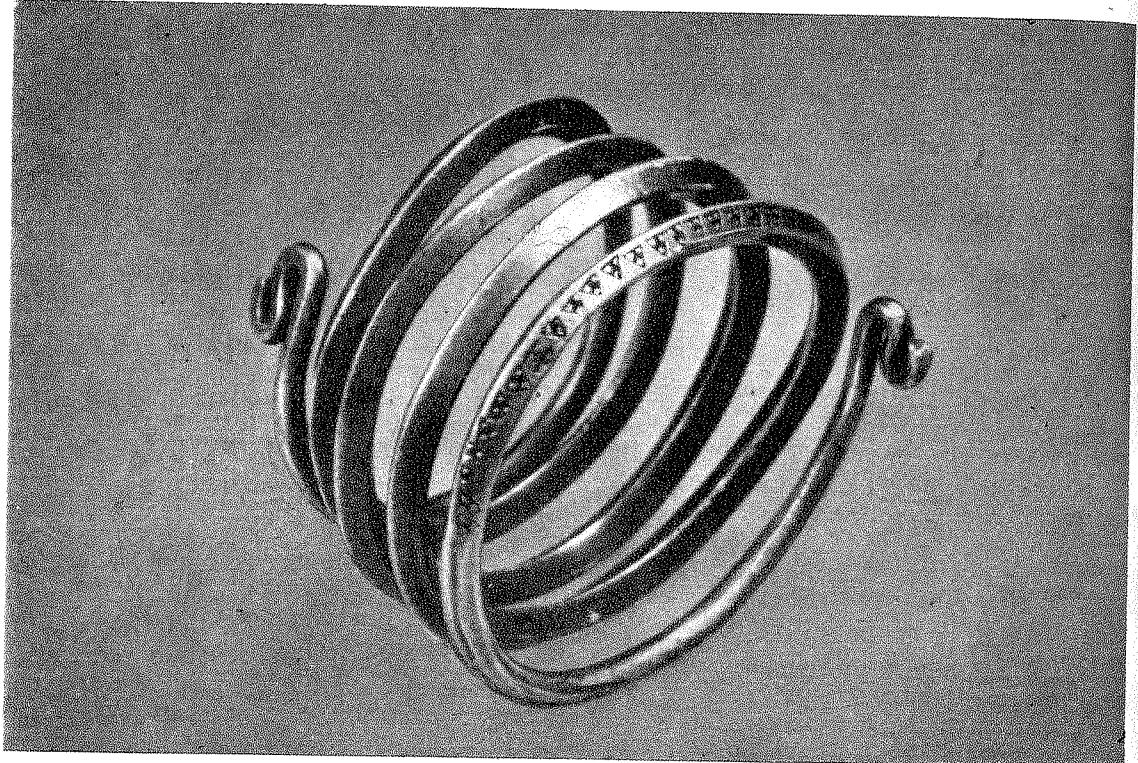

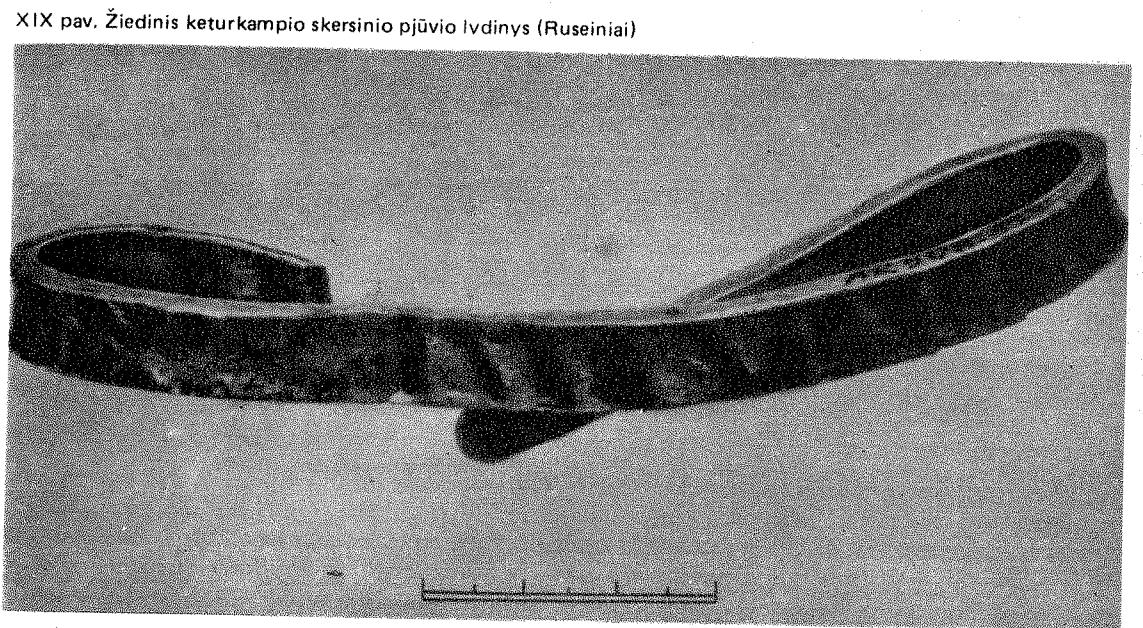
XVI pav. Arabų monetų ir papuošalų lobis (Pirčiupiai)

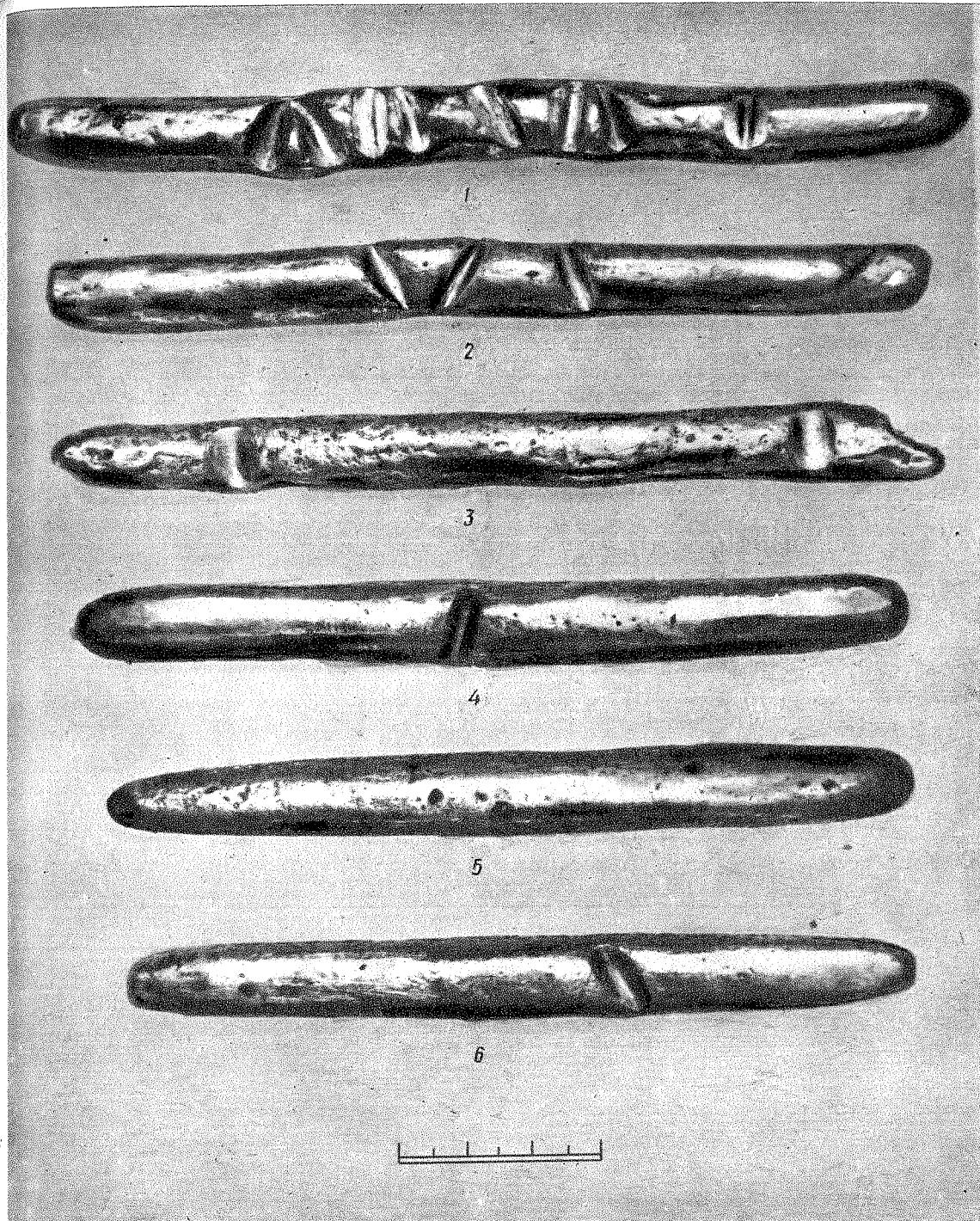
XVII pav. Rytų kraštų atskirų dinastijų monetos (Vilniaus apyl., Pirčiupiai, Vėlaikiai)

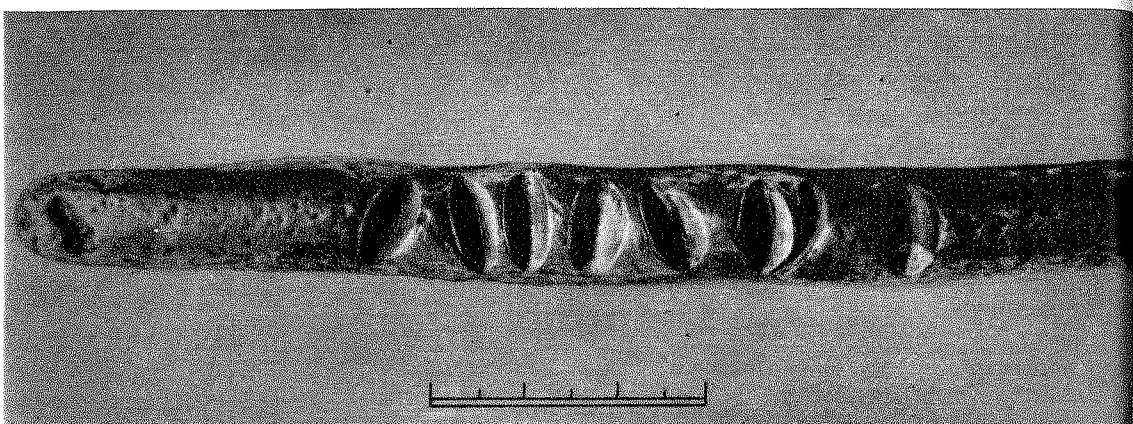
XVIII pav. Jvijinis apyrankės formos lydinys (radimvietė nežinoma)

XIX pav. Žiedinis keturkampio skersinio pjūvio lydinys (Ruseiniai)

XX pav. Lietuviški pusapvalės lazdėlės formos lydiniai — grivnos

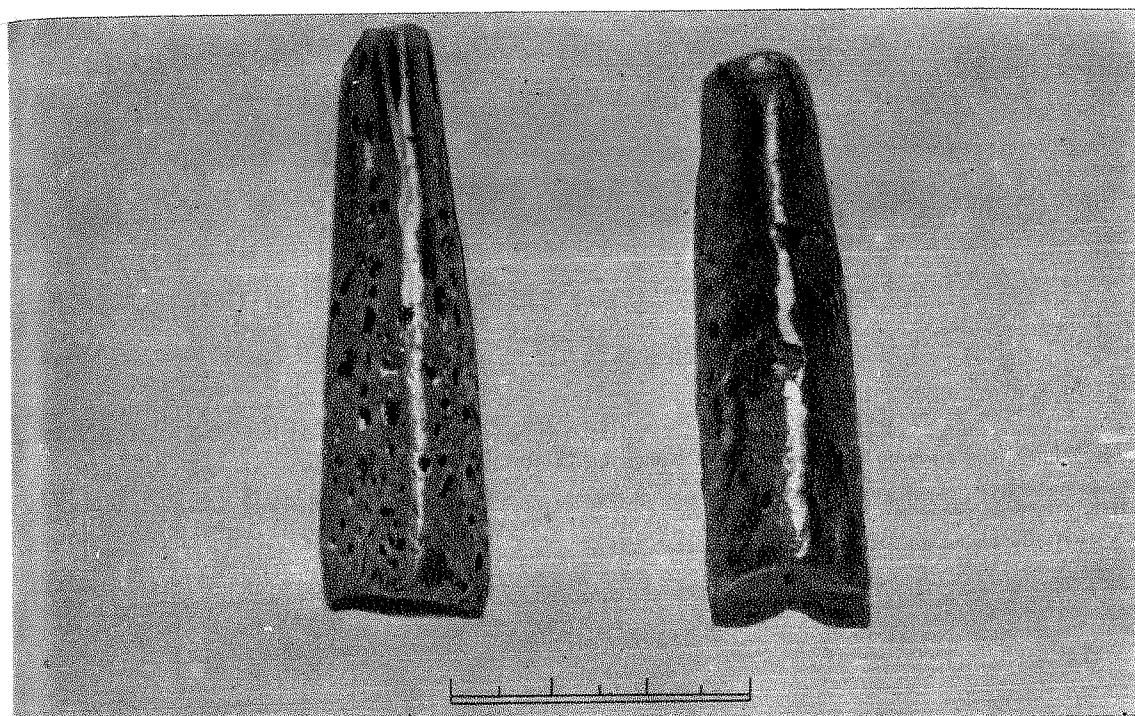
XXI pav. Lietuviškas pusapvalės laždelės formos lydinys – grivna (Rūkai)

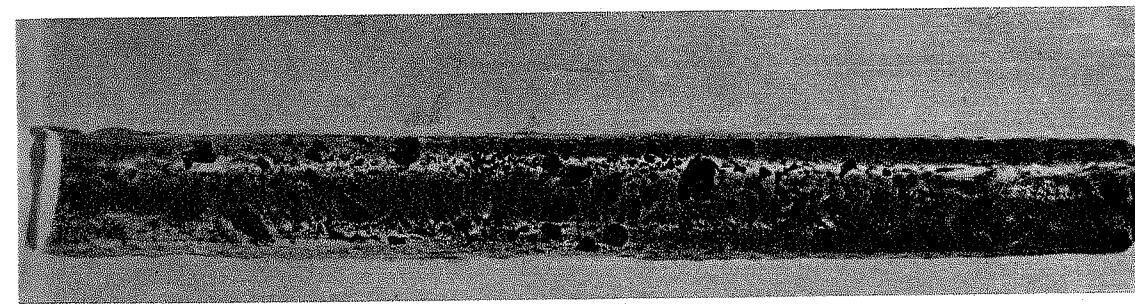
XXII pav. Laždelės formos elektrono lydinys (Drageliškės)

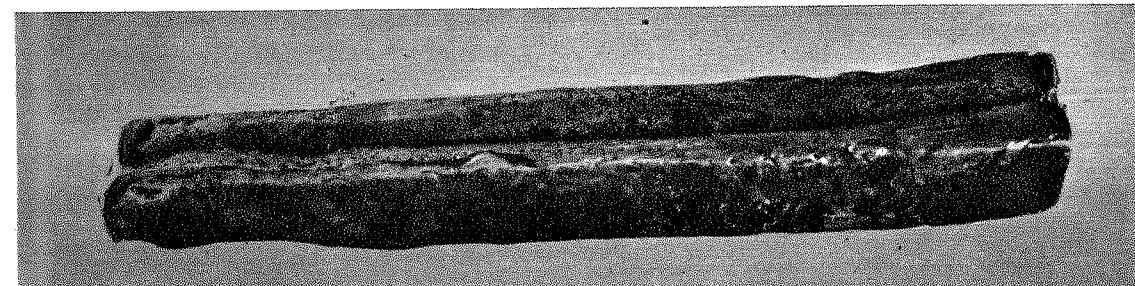
XXIII pav. Piršto formos aukso lydinių gabalas (Drageliškės) (padidintas)

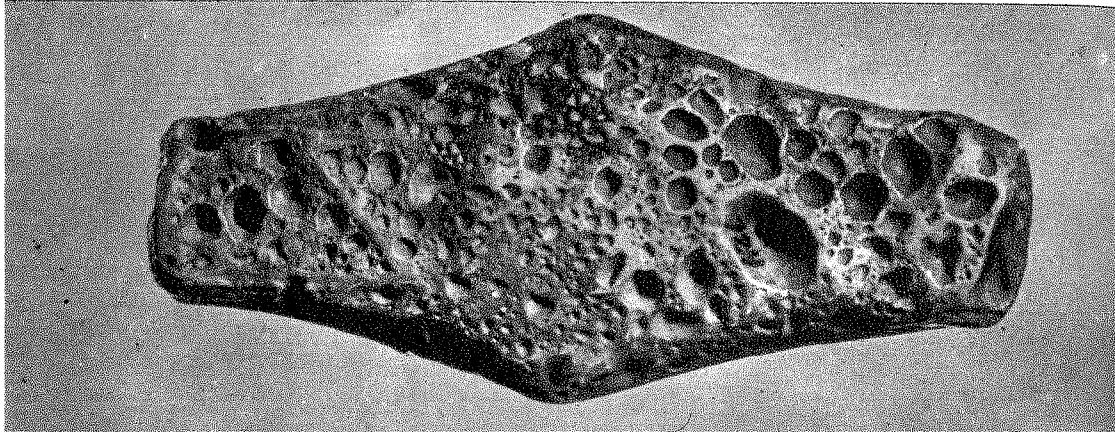
XXIV pav. Lietuviški trikampio pjūvio lydiniai – poltinės (Alovė)

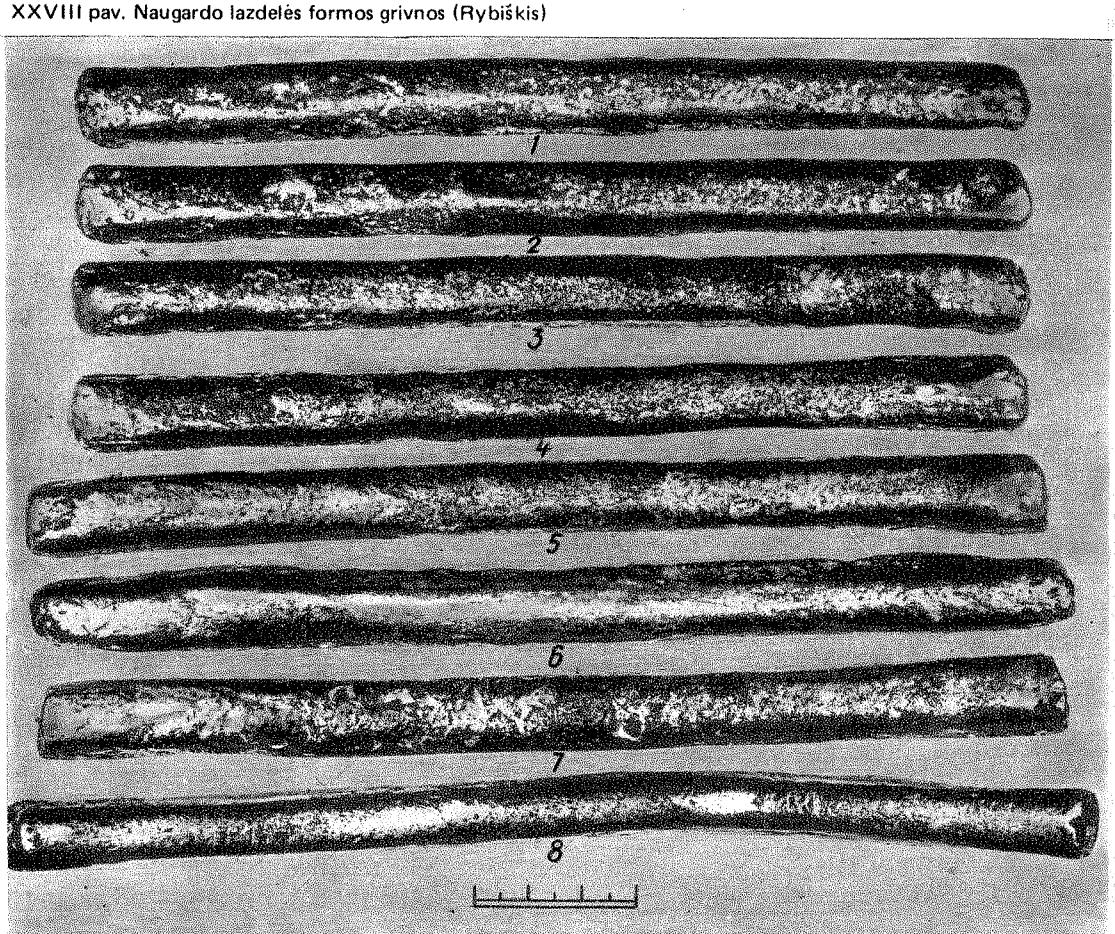
XXV pav. Naugardo trikampio pjūvio rublis (Drageliškės)

XXVI pav. Naugardo trikampio pjūvio poltina (Drageliškės)

XXVII pav. Kijevo rombo formos grivna (Drageliškės) (padidinta)

XXVIII pav. Naugardo lazdelės formos grivnos (Rybiskis)

pos monetų šioje teritorijoje, kaip ir Lietuvoje, aptikta nedaug, tačiau, kaip teisingai pastebi R. Kiersnovskis, čia buvo gyvai prekiaujama tauriais metalais, apie ką byloja svarstyklų ir sidabro lydinių radiniai⁵⁶.

Lietuvoje ir Rytprūsiuose rastas nedidelis Vakarų Europos monetų skaičius galbūt paaškinamas tuo, kad čia buvo kitokie prekiniai-piniginiai santykiai, kitaip tvarkomas ūkis ir todėl monetos čia „neprigijo“. Iš viso Lietuvoje žinomas tik 4 Vakarų Europos monetų radimo vietas: dviem atvejais kapuose (Gintališkė, Palanga), dviem — lobiuose (Lydnia, Vilniaus raj.). I vakarų Lietuvą jos greičiausiai pateko iš Baltijos jūros pusės, matyt, per Skandinavijos pirklius; galėjo, žinoma, pakliūti ir per Latviją. Tieki nedaug šių monetų rasta mūsų krašte dėl to, kad Lietuva minimuoju laikotarpiu buvo toliau nuo svarbiausių prekybos kelių. I Latviją, Estiją ir senąją Rusią daugiausia jų pateko per Rygos ir Suomijų įlankas.

Vakarų Europos monetos iš apyvartos išnyko XII a. pradžioje, pablogėjus monetų sidabro kokybei⁵⁷. Vietoj jų Lietuvoje buvo vartojami sidabro lydiniai.

VAKARŲ EUROPOS MONETŲ RADINIAI

1. *Gintališkė*, Plungės raj. 1968 m. archeologinių kasinėjimų metu 63-iame kvadratė buvo rastas XI a. vokiečių denaras. Monetas skersmuo 1,2 cm, svoris 1,18 g. Radinys pateko į Telšių kraštotyros muziejų.

KUNCIENĖ O., 1972, p. 222; TCM, inv. Nr. 22454.

2. *Lydnia*, Šiaulių raj. 1917 m. buvo rastas lobis iš danų, norvegų ir Hanzos (900—1353?) m.) kelių šimtų sidabriniai monetų ir sidabriniai papuošalai nuolaužų. Iki mūsų dienų lobis neišliko, todėl tiksliau ką pasakyti apie monetas negalime.

СПИЦЫН А., 1925, c. 162; BÜTENAS P., 1934, p. 154; NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ O., 1966, p. 97.

3. *Palanga*. 1963 m. kasinėjant, Palangos kape Nr. 284 buvo aptiktos 2 monetos: XI a. pab. vokiečių denaras, kaldintas Otono ir Adelheidės, ir XI a. pr. vokiečių kryžinis denaras. Pirmosios monetos skersmuo 1,8 cm, svoris 1,01 g, antrosios — 1,7 cm ir 0,91 g. Monetas pateko į IEM.

NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ O., 1966, p. 96; ПОТИН В. М., 1967, с. 183; KUNCIENĖ O., 1972, p. 222; IEM, inv. Nr. AR 396 : 3127; 396 : 3128.

4. *Vilniaus apylinkės*. Prieš 1930 m. buvo rastas lobis: sidabrinė apyrankė ir 5 Vakarų Europos Xa.—XI a. pr. denarai — 2 vokiečių Otono ir Adelheidės, 2 Magdeburgo (1000—1010 m.) ir 1 anglosaksų Etelredo II (979—1016) denaras.

VOLTERIS E., 1931, p. 268; NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ O., 1966, p. 97; ПОТИН В. М., 1967, с. 183; KUNCIENĖ O., 1972, p. 222.

BIZANTIJOS MONETOS

Be Rytų kraštų ir Vakarų Europos monetų, Lietuvoje buvo rasta ir Bizantijos monetų. Kol kas žinoma tik viena radimvietė — Daukšaičiai (Klaipėdos raj.). Kur kas daugiau jų rasta Latvijoje — daugiau kaip 20 vienetų⁵⁸. Tai daugiausia Vasilijaus II ir Konstantino VIII (976—1025) sidabriniai miliarisijai⁵⁹. Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, iki šiol neaptinktas nė vienas Bizantijos monetų lobis. Daugiausia šių monetų iškasta piliakalniuose ir kapinynuose. X a. pab.—XI a. pr. Bizantijos monetų radinių aptinkama ir Estijoje⁶⁰. Viena XI a. antrosios pusės Bizantijos žalvarinė moneta rasta buv. Rytprūsių Sambijos pusiasalio Laptau kapinyne⁶¹.

Taigi šių monetų Pabaltijyje daugiausia aptinkama laidojimo paminkluose, vadinasi, jos vartotos kaip papuošalai ir pinigo vertės naturėjo.

Bizantijos monetos iš Pabaltijyje veikiausiai pateko Dnepro—Dauguvos prekybos keliu. Daukšaičiuose rasta Bizantijos moneta, matyt, buvo atgabenta per Latviją. Galėjo, žinoma, ji čia patekti ir Baltijos jūros prekybos keliu.

BIZANTIJOS MONETŲ RADINIAI

Daukšaičiai, Klaipėdos raj. 1976 m. pavasarį LTSR dailės muziejaus žvalgomoji ekspedicija ardomo senkapio teritorijoje rado Bizantijos imperatoriaus Nikiforo II Fokos (963–969) varinį folij. Radinys pateko į LTSR dailės muziejų. Monetos svoris 5,54 g, skersmuo 2,1–2,3 cm.

MICHELBERTAS M., 1979, p. 101–103.

SIDABRO LYDINIAI

Sidabro lydiniai yra vienas iš mažiausiai nagrinėtų Lietuvos numizmatikos klausimų. Nors apie juos raše įvairūs autorai, tačiau, kaip teisingai pastebi R. Volkaitė-Kulikauskienė, jie dar nėra reikiama suklašifikuoti⁶². Mūsų darbo uždavinys pateikti jų klasifikaciją ir panagrinėti kitus klausimus.

Kas iki šiol šioje srityje padaryta? Pirmosios žinios apie lietuviškų lydinių radinius Lietuvoje pasirodė praėjusio šimtmecio pačioje pradžioje. Antai T. Čackis⁶³ mini lietuviškų lazdelės formos lydinių lobį, iškastą Vaitkuškyje. Pirmasis lietuvis — S. Daukantas apraše lietuviškus lydinius⁶⁴ veikalo „Lietuvių būdas“ skyriuje „Lietuvių pinigai senovėje“. Vieino lazdelės formos lydinio, rasto Žemaitijoje, jėdeda ir iliustraciją. Apie Vaitkuškio, Astapų ir Veliuonos lietuviškus lazdelės formos lydinius sužinome iš E. Tiškevičiaus⁶⁵. Vaitkuškio ir Veliuonos lydinių lobius mini taip pat A. Kirkoras⁶⁶. Abu šie archeologai duoda Veliuonoje rastų lydinių iliustracijas. 1886 ir 1888 m. numizmatas V. Vitigas⁶⁷ paskelbė Raudondvaryje rastą lietuviškų trikampio pjūvio lydinių, monetų ir papuošalų lobį, pridėdamas monetų ir lydinių iliustracijas. Veliuonos lobį kartu su lydinių nuotraukomis apraše albume archeologas F. Pokrovskis⁶⁸. Iš to paties autorius sudaryto Vilniaus gubernijos archeologinio žemėlapio sužinome apie lietuviškus trikampio pjūvio lydinius, rastus Zaperekopuose⁶⁹. Darbutuose ir Jurbarke rastus lietuviškus lazdelės formos lydinius nurodo archeologas T. Daugirdas⁷⁰. 1920 m. pasirodžiusioje numizmato M. Gumovskio knygoje⁷¹ paminėtos Aneliavos, Astapų, Raudondvario, Rusių Rago, Vaitkuškio ir Veliuonos lietuviškų lydinių radimvietės. Autorius ne vien tik išvardija daugiau lietuviškų lydinių radimviečių, bet ir plačiau aptaria lietuviškus lydinius. Nemažai medžiagos apie lietuviškų lydinių radinius randame 1921 m. išėjusiam A. Iljino leidinyje⁷². Lietuviškus lazdelės formos lydinių radinius Lietuvoje ir už jos ribų apžvelgę N. Baueris⁷³.

Apie 1930 m. rastą Rybiškio (Vilniaus) lobį sužinome iš P. Karazijos⁷⁴ ir J. Jodkovskio⁷⁵ darbų. Ypač verta dėmesio P. Karazijos knyga. Autorius šį lobį išsamiai ištirė ir paskelbė atskiru leidiniu. Šis jo darbas

nepraranda mokslinės vertės ir dabar, nes iki šiol apskritai nėra tokios publikacijos, kur būtų paskelbtas didžiausias lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių lobis.

1933 m. archeologas E. Volteris⁷⁶ paskelbė Šančiuose rastą lietuviškų trikampio pjūvio lydinių, monetų ir papuošalų lobį. Tais pačiais metais L. Kumšlytis⁷⁷ trumpai paminėjo Gandingoje aptiktą lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių lobį. 1934 m. iš R. Jakimovičiaus⁷⁸ sužinome ne vien apie Rybiškio (Vilniaus) lobį, bet ir apie Ramygaloje rastą žedinių keturkampio skersinio pjūvio kaltą lydinių.

Apie pokario metais mūsų respublikoje paskelbtus sidabro lydinių radinius reikia paminėti G. Fedorovo⁷⁹, R. Volkaitės-Kulikauskienės⁸⁰, R. Šalūgos⁸¹, E. Laucevičiaus⁸², A. Tautavičiaus⁸³, O. Kuncienės⁸⁴ ir kitų autorių darbus. Bene didžiausio dėmesio verti G. Fedorovo ir A. Tautavičiaus tyrinėjimai. G. Fedorovas nusipelnė tuo, kad pirmasis pokarinėje Lietuvoje pamégino suklašifikuoti lietuviškus lydinius ir sudarė jų topografiją. Neišvengta ir klaidų. Lydinių klasifikacija ir jų terminologija labai supainiota, kartais sunku atskirti, kokie lydiniai vietinės kilmės, o kurie atvežtiniai, ne visada teisingai datuoti atskiri lydinių tipai. G. Fedorovo sudarytame lydinių paplitimo žemėlapyje ne visos teisingai nurodytos radimvietės. Iš jo pateiktos lydinių topografijos matyti, kad lietuviškų lydinių rasta 56 lobiuose. Pasirodo, kad daugelis lydinių, aptiktų už Lietuvos ribų, kitose sąjunginėse respublikose, kuriuos G. Fedorovas laikė lietuviškais, kaip dabar paaikėjo, yra ne lietuviški, o X–XII a. pr. archainiai arba vėlesni Naugardo trikampio pjūvio lydiniai. Yra ir daugiau netikslumų. Be to, G. Fedorovo darbe visai nekalbama apie lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių radinius Rytpriūsuose.

1965 m. A. Tautavičius papildė G. Fedorovo tyrinėjimus 9 naujais lydinių radiniais.

Apie lietuviškus lydinius pokario metais raše ir užsienio autoriai. Antai apie 1930 m. rastą Rybiškio (Vilniaus) lobį ir jo likimą naujų duomenų pateikia A. Gupienecas⁸⁵. Iš B. Miuleno⁸⁶ tyrinėjimų sužinome apie lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių radinius Rytpriūsuose. Lietuviškų lydinių klausimus lietė, kiek tai buvo susiję su jų tematika, ir kiti autoriai.

Taigi iš to, kas pasakyta, matyti, kad lietuviškus lydinius apraše daugiausia archeologai, netyrinėję lydinių visapusiskai, o užsiminė apie juos tik bendrai arba nagrinėjo atskirus jų klausimus. Daugeliu atvejų apsiribota labai bendromis pastabomis, dažnai nenurodant lydinių radimo aplinkybių, sudėties, formos, svorio, įkartyų skaičiaus ir t. t. Vadinasi, iki šiol neturime platesnio apibendrinančio leidinio apie lietuviškus ir Lietuvos randamus kitų tipų lydinius.

Mūsų darbo tikslas užpildyti šią spragą, kritiškai peržiūrėti ir įvertinti ankstesnių autorų lietuviškų lydinių tyrinėjimus, pabandyti tuos lydinius suklasiifikuoti, nustatyti chronologiją, sudaryti naują topografiją ir trumppai aptarti Lietuvoje randamus kitų tipų lydinius.

Visus Lietuvoje rastus lydinius chronologiškai ir pagal gamybos techniką suskirstysime į dvi pagrindines grupes — kaltus ir lietus, o atsižvelgiant į jų formą, dar ir į pogrupius (tipus).

Sios grupės lydiniai skirtomi į tris pogrupius:

1. *Jvijiniai apyrankės formos lydiniai* yra iš sidabrinės rombo skersinio pjūvio vielos su užsuktais, panašiais į Š raidę galais; paprastai jie būna iš 3—7 žviju, kartais su įmuštu trikampio ornamentu, kurio viduryje matyti trys taškeliai. Vienas tokios formos lydinus saugomas Istorijos ir etnografijos muziejuje Vilniuje. Jo tiksliai radimvietė nežinoma, matyt, buvusi kažkur Lietuvoje (XVIII pav.). Tokio tipo jvijinių lydinių daugiausia rasta Gotlande⁸⁷, daug mažiau Lenkijoje, Vokietijoje (Slesvige-Holštaine) ir Suomijoje⁸⁸. Aptikta jų taip pat Estijoje⁸⁹ ir Latvijoje⁹⁰.

Svedų archeologas M. Stenbergeris tokio tipo jvijinius lydinius (Silberspirale) laiko mokėjimo priemone ir skiria juos prie sidabro lydinių⁹¹. Kad jie galėjo būti naudojami kaip mokėjimo priemonė, iš dalies patvirtina ir vienodas jų svoris — dažniausiai apie 100 gramų. Apyrankės formos lydiniai panašūs, bet skiriasi užsuktais, panašiais į Š raidę galais, ornamentika, žviju skaičiumi, svoriu ir kt.

M. Stenbergeris jų apyvartos laiką datuoja X a., nors atskirų radinių pasitaiko ir XI a. lobiuose⁹². X a. šio tipo lydinius datuoja ir latvių archeologas V. Urtanas⁹³. Latvijoje jie žinomi iš Ungenu ir Kuškų lobių, kur buvo rasti kartu su Rytų kraštų dirhemais. Kad šio tipo lydiniai daugiausia buvo vartojami X, o ne XI a., iš dalies patvirtina ir tai, jog Gotlande dažniausiai jie randami dar be kaltų žiedinių keturkampio skersinio pjūvio lydinių (tik keliais atvejais aptikti kartu su šiais lydiniais). Gotlande šio tipo lydiniai išnyksta, pasirodžius kapoto sidabro (Hacksilber) lobiam⁹⁴, t. y. X a. pabaigoje.

Jvijiniai apyrankės formos lydiniai Lietuvoje irgi galėjo būti naudojami kaip mokėjimo priemonė, galimas daiktas, ir kaip papuošalai.

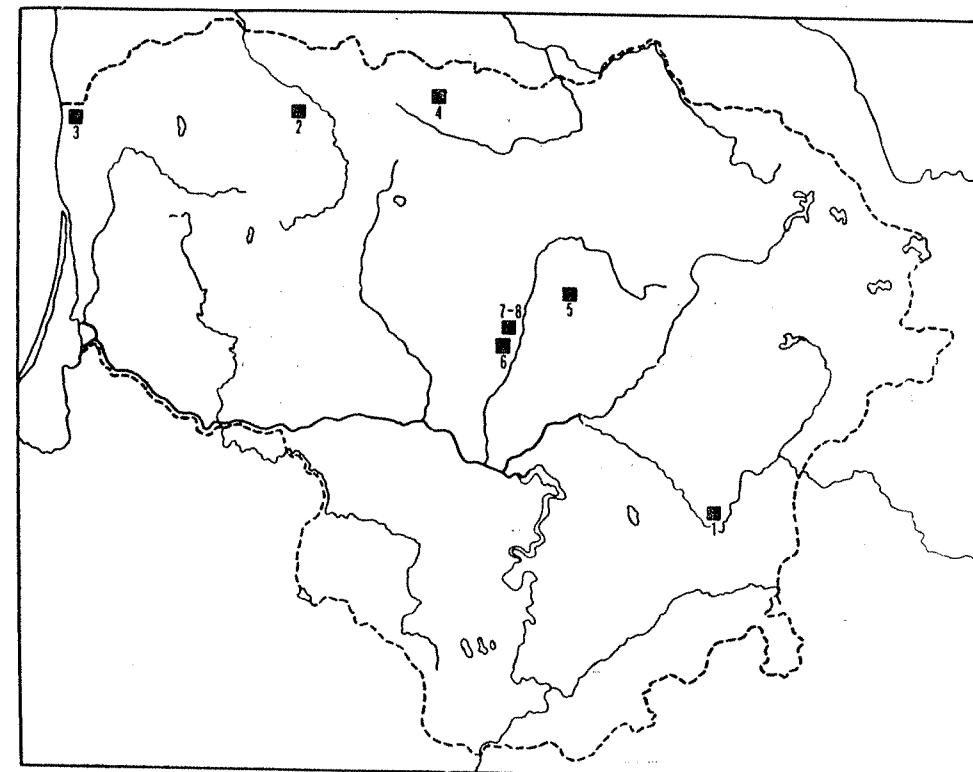
2. *Ziediniai keturkampio skersinio pjūvio lydiniai*. Šio tipo lydiniai yra dviejų pavidalų: tiesūs su aiškiomis kalimo žymėmis vienoje pusėje (2 tokie lydiniai rasti Joniškio lobyje) ir turintys po vieną ar keletą žviju, spirališkai sulenkti į žiedus ir vienas į kitą suverti (Gudų lobis) arba palaidi, tiesiog susukti į spirales (Ipiltis, Joniškis, Ruseiniai) (XIX pav.).

Antrojo tipo kaltinių lydinių rasta 5 vietose: Guduose, Joniškyje, Ramygaloje, Ruseiniuose, Ipiltyje (žr. radimviečių sąrašą ir 3 pav.). Kitur jie, kaip ir pirmojo pogrupio lydiniai, irgi daugiausia aptinkami Gotlando lobiuose dažniausiai su lietais netaisyklingos formos archainiais lydiniiais⁹⁵. Vadinas, jų apyvartos laikas yra buvęs tas pats. Be to, jų randama pietų Svedijoje⁹⁶, aptinkama Latvijoje⁹⁷ ir Lenkijoje⁹⁸.

M. Stenbergeris šio tipo lydinius (Bandförmige gekämmerten Silberbarren) datuoja XI amžiumi⁹⁹. XI a. juos datuoja ir latvių archeologas V. Urtanas¹⁰⁰, remdamasis Latvijoje rastais radiniais.

3. *Juostiniai keturkampio skersinio pjūvio lydiniai*. Jų forma labai panaši į apyrankę, kurios paviršius papuoštas štampu, įmuštais grioveliais su juose esančiais iškiliais taškeliais. Toks lydinus rastas Graužių kapinyno kape Nr. 53 kartu su 2 pasaginėmis segėmis, 5 svareliais ir lazdelės formos lietu lydiniu¹⁰¹.

Sios formos lydinių su panašiu ornamentu žinoma ir iš prūsų genčių teritorijos. Jų buvo rasta Brodzikove¹⁰² (Lenkijos Liaudies Respublika, Olštyno vaivadija, Mrongovo sritis), Kivitų lobyje¹⁰³ (Olštyno vaivadija, Varminsko sritis) ir Lonžyne¹⁰⁴ (Olštyno vaivadija, Nove Miasto sritis). Kituose kraštuose jų neaptikta, todėl reikia manyti, kad jie yra vietinės

3 pav. Archainių lydinių paplitimas Lietuvoje

baltiškos kilmės. Tokios nuomonės yra ir lenkų archeologas J. Antonievicius.

Mūsų nuomone, šie lydiniai daugiausia buvo vartojami XII a., greičiausiai pirmojoje jo pusėje, o ne XII—XIII a., kaip rašo A. Tautavičius¹⁰⁵. Šią nuomonę patvirtina ir tas faktas, kad Brodzikovo lobis buvo paslėptas XI a., Kivitų — XII a. pirmojoje ar antrojoje pusėje; o Lonžyno — XII a. viduryje.

Apžvelgę kaltų lydinių tipus, matome, kad Lietuvoje jų buvo rasta nedaug. Be tiesioginių piniginių funkcijų, jie galėjo būti dar ir papuošalai, ko negalima pasakyti apie lietus lydinius. Iš pradžių buvę apyvartoje kartu, pamažu kalti lydiniai buvo lietuji išstumti. Lieti, daugiausia netai-

syklingos lazdeles formos lydiniai tvirtai įėjo į pinigų apyvartą. Lydinius lieti buvo pradėta greičiausiai dėl to, kad jais patogiau buvo atsiskaityti. Pažymėtina, kad lietu lydiniu rasta kur kas daugiau negu kaltujų, o tai rodo, kad dauguma jų buvo liejama.

ARCHAINIU KALTŲ LYDINIŲ RADINIAI LIETUVOS TSR KALTI LYDINIAI

1. *Lietuva*, be tikslės radimo vietas. Nežinia, kada ir kokiomis aplinkybėmis buvo rasta rombo pjūvio su užsuktais, panašiais į S raidę galais apyrankės formos 4,5 cm ilgiu. Radinys pateko į Istorijos ir etnografijos muziejų. O iš ten — 1968 m. į Istorijos ir etnografijos muziejų. Lydinas ornamentuotas trimis taškeliais. Jo svoris 101,07 g, skersmuo 5,8 cm.

DUKSA Z., 1968, p. 11; DUKSA Z., 1980, p. 16; IEM, inv. Nr. VKM 682—1410.

2. *Gudai*, Mažeikių raj. 1938 m. lapkričio mėn. Pranas Urbonas, ardamas lauką Guduose, netoli Gyvulių piliakalnio, rado lobį: 12 kaltų žiedinių keturkampio skersinio pjūvukubant ydinių. Dalis jų pasklidė tarp vietinių gyventojų, vieną sulydė Viešpūjui laikrodininkas, 7 pateko į tuometinį Vytauto Didžiojo kultūros muziejų. Dabar jie yra M. K. Ciurlionio dailės muziejuje Kaune. Bendras lydinių svoris 803,6 g, vidutinis svoris apie 114 g, ilgis 52—60 cm. Penki lydinių turi 3 živijas, du yra su 2 živijom. Mums pavyko nustatyti, kad iš šio lobio į minėtajį muziejų pateko ne 8, kaip anksčiau literatūroje rašyta, o 7 lydinių. Aštuntasis lydinas, palaidas, nesukabintas, buvo rastas Ipiršteje ir klaudingai iki šiol buvo skiriamas Gudų lobui.

VDKMM, 1941, p. 350; FEDOROVAS G., 1951, p. 208; KDM, 1959, p. 77—78; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970, p. 108, pav. XL; KDM, inv. Nr. A₉: 13105—13111.

3. *Iplitis*, Kretingos raj. 1927 m. ar dar anksčiau ariant piliakalnio aikštelię (ar gyvenvietę prie piliakalnio) buvo rastas kaltų žiedinių, susuktų į spirales, keturkampio skersinio pjūvio ydinių lobis. Daugumą jų radėjas pardavė Liepojos kolecionieriams, o vienas atsidūrė pas Skuode gyvenusių archeologijos mėgėją Praną Žadeikį, iš jo, atrodo, vėliau pateko į Kauno miesto muziejų. Šiuo metu M. K. Ciurlionio dailės muziejuje yra vienas žedinius keturkampio skersinio pjūvio su 3 živijomis lydinas, rastas 1939 m. Ipiršteje. Lydino ilgis 47,8 cm, svoris 101,65 g.

TAUTAVICIUS A., 1965, p. 69; KDM, inv. Nr. A₉: 13104.

4. *Joniškis*, 1958 m. Joniškio apyl. atsitiktinai buvo rastas kaltų žiedinių keturkampio skersinio pjūvio ydinių lobis. Tikslėsne radimvietė ir aplinkybės nežinomas, todėl sąlyginai vadinamas Joniškio lobiu. Iš šio lobio 5 lydinių pateko į Joniškio II vidurinę mokyklą, o iš ten — 1968 m. į Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejų. Trys lydinių yra susuktū į spirales, kiti du ištiesinti. Ištiesiniant jie buvo deformuoti, vienas perlūžęs. Pirmojo lydino su 2 živijomis skersmuo 4,2—4,8 cm, plotis 1,2 cm, aukštis 2,4 cm, svoris 101,79 g; antrojo lydino su 2,5 živijomis skersmuo 3,8—4,2 cm, plotis 1,2 cm, aukštis 3,8 cm, svoris 101,94 g; trečiojo lydino su 3 živijomis skersmuo 3,4 cm, plotis 1,1 cm, aukštis 3,5 cm, svoris 101,94 g; ketvirtotojo ištiesinto lydino su įmuštais grioveliais ir užapvalintais galais ilgis 25,1 cm, plotis 1,4 cm, svoris 102,32 g; penktotojo ištiesinto, prieš tai perlaužto lydino vienas galas užapvalintas, kitas nukirstas. Šiame lydinyje matyti padaryti griovelai ir įmuštas ornamentas, panašus į raidę V. Jo ilgis 31,1 cm, plotis 1,1 cm, svoris 112,66 g. Kaltiniuose lydiniuose, susuktuose į žedus (spirales), iš vidinės pusės griovelij ir įmuštų ornamentų nėra.

TAUTAVICIUS A., 1970, p. 104; KUNCIENĖ O., 1972, p. 160—161; TAUTAVICIENĖ B., 1980, p. 31, pav. 66; IEM, inv. Nr. AR 485:3, AR 485:2, AR 485:1, AR 485:5, AR 485:4.

5. *Ramygala*, Panevėžio raj. Nežinia tiksliai kuriais metais (ne vėliau kaip 1934 m.) buvo rastas žedinius keturkampio skersinio pjūvio kaltas lydinas. Iš pradžių jis pateko į Rapersvilų rinkinį, vėliau — į Varšuvos valstybinį archeologijos muziejų. Tolesnis radijino likimas mums nežinomas. Lydino ilgis 26 cm, svoris 92 g.

JAKIMOWICZ R., 1934, p. 37.

6. *Ruseinai*, Kėdainių raj. 1968—1969 m. per archeologinius kasinėjimus 5—6 perkasose atsikiltinai buvo rastas sulenktais žedinius keturkampio skersinio pjūvio lydinas

su vienu nukirstu galu. Radinys pateko į Istorijos ir etnografijos muziejų. Lydino ilgis 27 cm (buvo ilgesnis, nes galas nukirstas), plotis 1—1,1 cm, storis 3—4 mm, svoris 84,35 g. Jeigu jo dalis nebūtų nukirsta, jis, matyt, svertų apie 100 gramų.

IEM, inv. Nr. AR 508 : 353.

7. *Graužiai*, Kėdainių raj. 1938 m. tyrinėjant čia esantį kapinyną, degintiniame kape Nr. 53 kartu su 2 pasaginėmis segėmis, sidabrinėmis segėmis gyvulinių ir daugiakampiais galais, 5 svareliais, lazdelės formos 11,6 cm ilgio ir 105,14 g svorio be įkurtų lietu sidabro lydinių su ištrižai nupjautais galais buvo rastas juostinis keturkampio skersinio pjūvio į apyrankę panašus ornamentuotas kaltas lydinas; jo plotis 1,5 cm, storis 0,35 cm, svoris 99,52 g.

Radiniai saugomi Kauno M. K. Ciurlionio dailės muziejuje.

VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1955, p. 136, 7 pav.; NAKAITE L., 1959, p. 65—66, pav. 10; LAB, 1961, p. 290; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68, 69; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970, p. 108, pav. XXXIX; KUNCIENĖ O., 1972, p. 160—161; KDM, inv. Nr. 1329 : 5, 1329 : 6.

LIETI SIDABRO LYDINIAI

Sitie lydinių mūsų darbe suskirstyti į tokius pogrupius:

1. Nenusistovėjusio (neapibrėžto) svorio ir netaisyklingos lazdelės formos archainiai lydiniai;

2. Lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai — grivnos;

3. Lietuviški trikampio pjūvio lydiniai — rubliai ir poltinės;

4. Naugardo lazdelės formos grivnos;

5. Naugardo trikampio pjūvio lydiniai — rubliai ir poltinės;

6. Kijevo rombo formos grivnos.

1. Nenusistovėjusio (neapibrėžto) svorio ir netaisyklingos lazdelės formos archainis lydinas, žinomas iš Graužių kapinyno, yra pirmas tokios formos lydinas, rastas apskritai baltų genčių gyventoje teritorijoje¹⁰⁶. Daugiausia jų aptinkama Gotlande¹⁰⁷, pietų Svedijoje¹⁰⁸, Latvijoje¹⁰⁹, Lenkijoje¹¹⁰ ir kituose kraštose. Žinomas jų radimvietės ir Estijoje¹¹¹. Lieti lydinių Gotlande dažniausiai randami kartu su žedinių keturkampio skersinio pjūvio lydinių. Mišrių lydinių tipų radinių žinoma Latvijoje bei Lenkijos lobiuose. Dažnai su sveikais lydinių aptinkami ir atkirsti jų gabalai. Ypač tai ryšku Gotlando, pietų Svedijos ir Lenkijos Pamario lobiuose.

M. Stenbergeris šio tipo lydinius (Gegossene Silberbarren) pagal lobį užkasimo laiką Gotlande dažniausiai datuoja XI amžiumi¹¹². Galimas daiktas, kad Gotlande jie galėjo būti vartojami dar ir XII a. pradžioje. Tai iš dalies patvirtina Halsarvėjo lobyje rastas lietus su viena aštria įkarta lydinas. Lobio paslėpimo laiką, kur jis buvo aptinktas, M. Stenbergeris datuoja XII a. pradžia. V. Urtanas tokio tipo lietus lydinius žymi XI ir XII amžiumi¹¹³. Mūsų manymu, jų apyvartos metas buvęs X a. pab.—XII a. pirmoji pusė, nes nuo XII a. antrosios pusės lydinių jau yra pastovios lazdelės formos ir apibrėžto svorio.

Apžvelgę pirmos grupės kaltus ir antros grupės pirmojo pogrupio lietus archainius lydinius, matome, kad daugiausia jų aptinkama šiaurės, šiaurvakarių ir vidurio Lietuvoje (3 pav.). Matyt, i Lietuvą jie pateko per Latviją seniausiu prekybos keliu, vedusiu į Livoniją, Rygos įlankos link¹¹⁴. Galėjo, žinoma, į mūsų kraštą jie pakliūti ir tiesiogiai Baltijos jūros keliu.

Įdomu pastebeti, kad minėtų lydinių apyvartos laikas sutampa su svarstyklų ir svarelių atsiradimu. Iš pradžių svarstyklės ir svarelius greičiausiai bus atgabentė svetimšaliai pirkliai, o vėliau, nuo X a. pab., jie buvo gaminami vietoje.

Archainiai lydiniai dar neturėjo nusistovėjusios taisyklingos lazdelės formos ir pastovaus svorio, todėl, reikia manyti, jog Lietuvą jie buvo įvežami, o ne gaminami vietoje. Jų ir aptinkta daugiausia kaimyniniuose kraštuose, o ne Lietuvoje. Mūsų nuomone, jie yra greičiausiai skandinaus kilmės ir susiję su vikingų viešpatavimo laikotarpiu.

IX—XI a. pagrindiniai sidabro tiekėjai Baltijos jūros baseine buvo skandinavai. Pati Skandinavija tuo laikotarpiu savo sidabro kasyklų neturėjo ir sidabrat monetomis iš pradžių gaudavo iš Rytų kraštų, o vėliau — iš Vokietijos ir Anglijos. Sių trijų kraštų monetų kaip tik ir buvo daugiausia rasta Gotlande. Pažymėtina, kad sidabrat monetomis išveždavo tos valstybės, kuriose daugiausia jo buvo iškasama, o šalys, kurios išveždavo sidabrat, savo kasyklų neturėjo¹¹⁵. Néra abejonių, kad skandinavai šių atvežtų monetų dalį panaudodavo papuošalų ir lydinių gamybai.

Plečiantis prekybai, kad būtų patogiau atskaityti, atvežtas sidabras buvo perlydomas į lydinius. Įvairiose srityse jiems suteikdavo skirtinę formą, o kiekviena forma atitinkamai sverė. Archainiai kalti ir lieti sidabro lydiniai Gotlande ir Lenkijos Pamario lobiuose daugiausia buvo rasti su Rytų kraštų bei Vakarų Europos monetomis, sidabriniais papuošalais ir vadinamuju „sidabro laužu“. Tokių lobių beveik nebūta senojoje Rusijoje ir Pabaltijje. Vienas iš stambiausių lobių, kuriame lydiniai buvo rasti kartu su „sidabro laužu“, yra Polocko lobis¹¹⁶. Tokia lobių sudėtis rodo, kad jie greičiausiai priklausė pirkliams arba juvelyram. „Sidabro laužu“ galima buvo užmokėti arba primokėti ką nors perkant ar parduodant. „Sidabro ar aukso laužas“, reikalui esant, galėjo būti perlydomas į lydinius arba panaudotas monetų kalimui ir papuošalų gamybai.

Lietuvai lydinių lobiai su „sidabro laužu“ nebūdingi. Matyt, jie priklausė ne pirkliams, o vietiniams feodalams.

Kokia gi buvo šiuo laikotarpiu (IX—XI a.) sidabro perkamoji galia? Tiesioginių Lietuvą liečiančių duomenų neturime. Lenkų archeologo St. Tačačinskio apskaičiavimu, Lenkijoje XI a. 2 kg sidabro prilygo 6 arkliams — 16 jaucių — 20 karvių — 142 avinams ir t. t.¹¹⁷. Žinoma, tai orientacinės kainos, bet panaši sidabro perkamoji galia tuo laikotarpiu galėjo būti ir mūsų krašte. Apie vietinių lietuviškų lydinių atsiradimą, taigi ir apie vietinės piniginės sistemos susidarymą (atsiradimą) galima kalbėti tik nuo XII a. antrosios pusės, kai sidabro lydiniai tampa pastovaus svorio ir nusistovėjusios pusapvalės lazdelės formos.

LIETI ARCHAINIAI LYDINIAI

8. Graužiai, Kėdainių raj. Aukščiau aprašytas radinys.

2. Lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai dažnai literatūroje vadinami grivnomis¹¹⁸, nes jie, kaip ir to paties meto Kijevo ir Naugardo grivnos, tada buvo užvis stambiausi piniginiai vienetai (XX—XXI pav.).

Terminas „sidabro grivna“ minimas nuo XII a. ir rusų rašytiniuose šaltiniuose, kas sutampa su jų apyvartos laikotarpiu. Šio tipo lietuviškų lydinių svoris dažniausiai svyruoja tarp 100 ir 110 gramų. Mokslinėje literatūroje lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai dar vadinami lietuviškais rubliais¹¹⁹, lietuviškomis kapomis¹²⁰, lietuviškais ilgaisiais¹²¹, lietuviškais monetiniais lydiniais¹²² ir t. t. Toliau savo darbe lietuviškus pusapvalės lazdelės formos lydinius vadinsime grivnomis.

XII a. pradžioje, kai iš apyvartos išnyko Vakarų Europos monetos ir XII a. pirmojoje pusėje buvo nustota lieti archainius lydinius, nuo XII a. vidurio jų vietą Lietuvoje užėmė vietiniai lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai.

Pasibaigus Vakarų Europos monetų įvežimui į Pabaltijj ir senojoje Rusijoje prasidėjus vadinamajam antrajam bemonetiniam laikotarpiui, kuris Lietuvoje tėsėsi iki pirmųjų kaldintų lietuviškų monetų atsiradimo, pagrindinę vietą pinigų apyvartoje užėmė sidabro lydiniai.

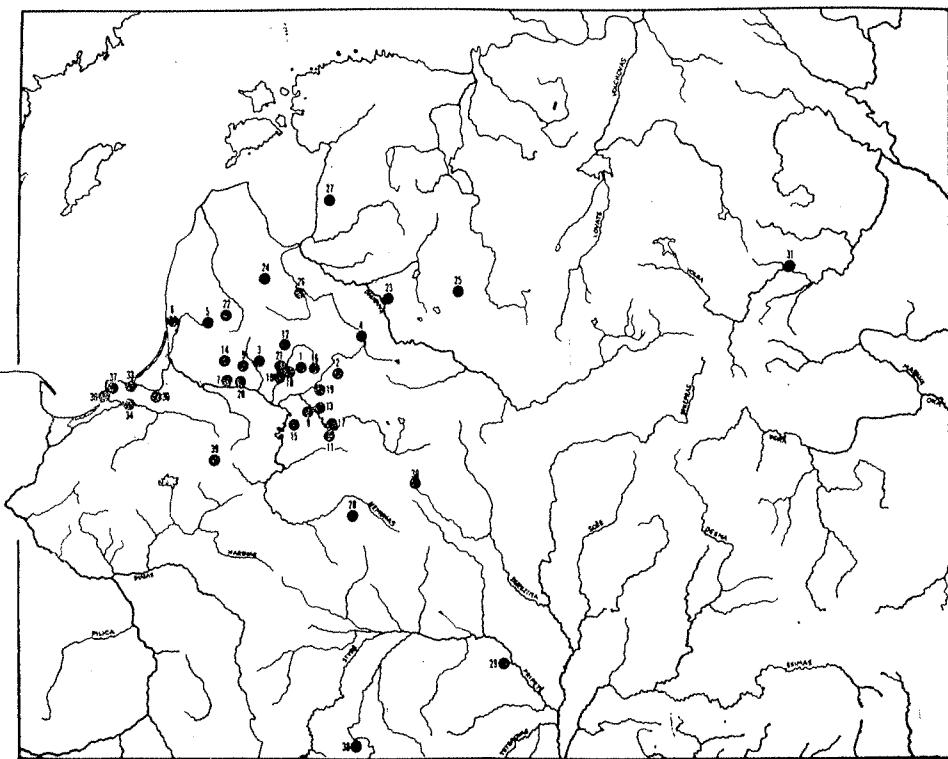
Kaip rodo naujai sudaryta šio tipo lietuviškų lydinių topografija, jie žinomi iš 40 vietų: Lietuvos TSR — 22, Latvijos TSR — 5, Baltarusijos TSR — 4, RTFSR — 2 (be Kaliningrado srities), Kaliningrado sritis (buv. Rytprūsiai) — 5, Ukrainos TSR — 1, Lenkijos LR — 1 (žr. jų radimo vietų sąrašą ir 4 pav.).

Iki šiol G. Fedorovo sudarytoje Lietuvos lydinių topografijoje buvo suregistruota 56 jų radimvietės¹²³. Esame nustatę, kad G. Fedorovas prie lietuviškų lydinių skyrė ir archainius bei Naugardo lydinius. Jo sudarytoje topografijoje neišskirti ir nesuskirstyti lietuviški lydiniai pagal formą, t. y. kurie iš jų yra pusapvalės lazdelės formos, o kurie trikampio pjūvio. Iš naujo sudaryta lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių topografija rodo, kad daugiausia jų rasta Lietuvoje, o ne kitose sąjunginėse respublikose, kaip iki šiol raše G. Fedorovas (4 pav.). Labiausiai jie buvo paplitę rytų ir vidurio Lietuvoje. Kitose sąjunginėse respublikose jų rasta nedaug. Į šias kaimynines žemes jie pateko per prekybinius ryšius.

Pusapvalės lazdelės formos lietuviškų lydinių, kaip ir Kijevo rombo formos grivnų, randama tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje. Tai rodo, kad jie greičiausiai buvo skirti ne išvežimui, o vienos rinkai ir yra vietinės kilmės.

Šio tipo lietuviški lydiniai 4 atvejais buvo rasti su Kijevo grivnomis (Drageliškės, Rybiškis — Vilniaus m., Sofijos Kolonija, Kalininas), 7 atvejais su sidabriniais papuošalais (Aneliava, Kugena, Norgeliškiai, Skaudvilė, Sofijos Kolonija, Kalininas, Stakliškės), 3 atvejais su Naugardo lazdelės formos grivnomis (Rybiškis, Slobodka, Kalininas), 2 atvejais su Naugardo trikampio pjūvio lydinių — rubliais ir poltinomis (Drageliškės, Stakliškės) ir 1 atveju su latviškais, rozetes (spaudus) turinčiais lydinių (Viurzenbergas). Nė karto lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių lobiuose nerasta su Vakarų Europos XII—XIII a. pr. ir lietuviškomis kaldintomis XIV a. antrosios pusės monetomis. Išeity, kad daugiausia jie buvo vartojami XII a. antrojoje pusėje ir XIII amžiuje. Be to, pažymėtina, kad šie lydiniai buvo apyvartoje tuo pačiu laiku, kaip ir Kijevo bei Naugardo grivnos.

Skyrium reikia paminėti Drageliškių lobį. Moksliui jis įdomus dar ir tuo, kad Jame aptiktas elektrono lydinus (XXII pav.), aukso lydinio gabalas (XXIII pav.) ir nedidelė (124 g) Kijevos grivna (XXVII pav.). Tai vienintelis lydinių lobis Lietuvoje, kuriame rasti šiuo tauriujų metalų lydiniai. Labai nedaug aukso lydinių aptinkama dažniausiai pietinės Rusios XI—

4 pav. Lituisk pusapvalės lazdelės formos lydinių — grivnų paplitimas

XIII a. lobiuose¹²⁴. Manoma, kad šie tauriojo metalo lydiniai kartu su Kijevos grivna į Lietuvą pateko iš senosios Rusios Dnepro—Dauguvos vandens kelio, nes šis lobis buvo rastas Zarasų raj., netoli Dauguvos prekybos kelio.

Dar didesnio dėmesio vertas Rybiškio (Vilniaus) lobis — daugiau kaip 560 trijų tipų lydinių. Jis svėrė apie 60 kg. Tai didžiausias ne vien lituiskų, bet ir apskritai lydinių lobis Rytų Europoje. Tokių stambiu unikalių lobų, kuriuos sudaro vien sidabro lydiniai, numizmatikos moksle daugiau nežinoma.

Mūsų nepilnais duomenimis, lituiskų pusapvalės lazdelės formos lydinių iš viso rasta daugiau kaip 800 vienetų, bendras jų svoris apie 87 kg.

Vien Lietuvoje buvo aptikta daugiau kaip 700 tokių lydinių, jų svoris — apie 75 kg.

Bemonetiniu laikotarpiu sidabro lydiniai buvo vartojami stambesniems atskaitymams, o mažesniems — atkertamos jų dalys arba tiesiog viena prekė keičiamā į lygiavertę kitą.

Lydiniai tuo metu buvo didelis piniginis vienetas. Jais buvo mokamos kontribucijos, baudos už nusižengimus, už juos būdavo perkami galvijai, žirgai, trobesiai, dideli žemės plotai ir t. t. Lydinių vertė ir jų perkamoji galia tuo metu buvo didelė. Už vieną lietuvišką grivną galima buvo nusipirkti 15 avinų, už pusantros grivnos — gerą žirgą.

Lobių su lietuviškais lydinių koncentracija netoli ekonominėj ir administracinių Lietuvos centrų, taip pat prekybos kelių rodo, kad šie lydiniai greičiausiai čia ir buvo pagaminti. Vienas toks lydinių gamybos centras galėjo būti Vilnius, kur rasti du didžiausi lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių lobiai — Rybiškio (apie 60 kg) ir Trinapolio (apie 7,5 kg). Būdinga, kad sidabro lydiniai randami dažniausiai lobiuose, o ne pavieniui. Tai patvirtina mintį, kad jie priklausė tik siauram pasituričių žmonių ratui — didikams, vietiniams kunigaikščiams, atskiriems feodalams ar jų šeimoms.

LYDINIŲ GAMYBA

Lydinius gamino liejikai, o papuošalus — juvelyrų. Lydiniai buvo liejamieji pagal vaško modelį: atitinkamos formos vaško gabalas buvo aplipdomas moliu ir apdeginamas ant ugnies (žaizdro). Vaškas nuo karščio ištirpdavo, tada jo vieton buvo liejamas karštasis sidabro metalas. Jam ataušus, išdegęs molis buvo sudaužomas ir išimamas gatavas sidabro lydinus. Šitaip lydydavo ant žemės, smėlio ar molio duobutėje, todėl nenuostabu, kad iki šiol neišliko liejimo pėdsakų ir formų. Sidabrat tirpinavado esant 960,5 °C temperatūrai ant žaizdro specialiai moliniame indelyje — tiglyje, o pilstyda specialiai moliniais šaukštais; jų talpa kartais atitinka vieno lydinių masę. Tokie tigliai ir moliniai šaukštai buvo rasti per archeologinius kasinėjimus Naugarde¹²⁵. Paprastai kiekvieną lydinių liedavo atskiroje formoje, nors žinoma atveju, kai keli lydiniai buvo nulieti toje pačioje vienoje formoje¹²⁶. Lydinių viršumi vadinama toji lydinių pusė, kuri lydant formoje buvo apačioje, o apačia ta pusė, kuri buvo viršuje. Jų liejimas greičiausiai buvo didikų, feodalų ar kunigaikščių priežiūroje ir jų kontroliuojamas, nes sidabras tuo metu buvo brangus metalas ir koncentravosi turtingių rankose, kurie, matyt, ir duodavo užsakymus liejikams. Buvo lydoma iš monetų, papuošalų ir ivairių daiktų. Sidabro žaliavą lydinių liejimui Lietuva gaudavo iš svetur, nes sidabro kasyklų Pabaltijje nebuvo. Tuo metu svarbiausi sidabro rūdynai buvo Harce, ypač Ramelsberge, netoli Goslaro¹²⁷.

LYDINIŲ SVORIS, ILGIS, FORMA, ĮKARTOS IR PRABĀ

Liejant lydinius, be abejo, buvo laikomasi tam tikros svorio normos (daugiau kaip 100 g). Jų svoris ir forma, matyt, priklausė nuo vienos, kurjie buvo gaminami. Lituiski pusapvalės lazdelės formos lydiniai papras-

tai sveria apie pusę Naugardo grivnos. Matyt, šis svoris perimtas iš Skandinavijos, nes jis kaip tik sudarė pusę skandinaviškos markės. (Pažymėti, kad skandinaviška markė (204 g) rašytiniuose šaltiniuose minima jau nuo XI a. vidurio¹²⁸.) Ir apskritai lietuviško pusapvalės lazdelės formos lydinio tipas greičiausiai buvo paimtas iš archainių skandinaviškos kilmės lydinių, nes jų panašus svoris, įkertos, paploti galai ir t. t. N. Bauerio¹²⁹ duomenimis, lietuviškų lydinių svoris svyruoja nuo 74,81 iki 118,45 g, o P. Karazijos¹³⁰ nuomone,— nuo 73,85 iki 134,60 g. P. Karazija, remdamasis Rybiško lobiu, vidutinį lietuviškos grivnos svorį nustatė 106,968 g. Daugiausia jų būta nuo 100 iki 110 gramų. Laikydami P. Karazijos 106,968 g svorį vidurkiu, manytume, kad teorinis lydinio svoris galėjo būti apie 110 g, nes dalis sidabro nusilydydavo.

N. Baueris¹³¹ nustatė, kad lietuviškų šios formos lydinių ilgis — 10—17 cm, o P. Karazijos¹³² duomenimis,— 10,2—15,6 cm; daugiausia rasta 13 cm ilgio lydinių. N. Baueris lietuviškus pusapvalės lazdelės formos lydinius dar skirsto į siaurus ir plačius¹³³. Siauri lydiniai šiek tiek ilgesni už plačius ir paprastai yra su 1 aštria įkarta, platesni lydiniai trumpesni ir turi kur kas daugiau įkartų, be to, jie šviesesnės spalvos.

Skirtingai nuo Naugardo grivnų, lietuviškų lydinių galai užapvalinti, o Naugardo buki, kampuoti (XX, XXI, XXVI pav.). Lietuviškiems pusapvalės lazdelės formos lydiniams būdingos įkertos, kurių nėra Naugardo lydiniuose — grivnose. Pastaruosiuose yra užrašai ir įrežimai. Bet žinoma atveju, kai lietuviški lydiniai, rasti už Lietuvos ribų (Sofijos Kolonija), buvo su įrežimais¹³⁴, o Riazanės lobyje aptiktii su užrašais¹³⁵. Įrežimai ir užrašai lietuviškuose lazdelės formos lydiniuose padaryti ne Lietuvoje, o slavų žemėse.

Mūsų nuomone, įkartomis lydiniai buvo pradėti žymeti XI a. pabaigoje. Lydiniuose jos darytos tiesiai arba skersai įvairaus aštrumo įrankiais, vienos gilesnės, siauresnės ir aštresnės, kitos — platesnės ir bukesnės, tarsi būtų išpjovos. Įkertos nieko bendra neturi su lydinių svoriu ir dydžiu, nes pasitaiko mažesnio ir didesnio svorio lydiniuose. Jų skaičius paprastai būna nevienodas: nuo 1 iki 18¹³⁶. Daugiau kaip 18 įkartų lydiniuose nežinome. Jas darant, lydinys turėjo būti padedamas ant kitesnio pagrindo, nes apačioje matyti lydinio suplojimo žymės.

Iki šiol literatūroje buvo įsigalėjusi nuomonė, kad įkartomis buvo tikrinama lydinio sidabro kokybė. Tačiau ši nuomonė ne visai pasitvirtina, nes, kaip minėjome, lydiniuose yra labai skirtinges įkartų skaičius arba ir visai jų nebūna. Lydinio sidabro kokybei patikrinti užtektų vienos ar keilių įkartų, nebūtinai 10 ar 15. Mūsų manymu, lydinio sidabro kokybė buvo tikrinama ne įkirtimu, o kalimu. Plaktuku ar kitu instrumentu buvo nustatomas metalo kietumas, trapumas, kalumas, taip pat ar lydinio vidus netuščias. Paprastai kalimo žymės matyti viename ar abiejuose lydinio galuose ir yra daugiausia tik tuose lydiniuose, kurie visai be įkartų arba su 1 ar keliomis įkartomis. Pirma buvo įkertama, po to kalama, nors ir čia kartais gali pasitaikyti išimčių. Įkertos greičiau yra susijusios su sidabro lydinių liejimu negu sidabro tikrinimu: įkartomis buvo pažymima sidabro praba bei kitų metalų ligatūra.

Lydinių sidabro prabai nustatyti buvo padaryta 12 lydinių cheminė analizė (atliko chemijos m. kand. J. Jankauskas), iš kurių 7 yra iš lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių pogrupio (žr. 2-ąją lentelę).

2 lentelė. Lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių (grivnų) cheminė analizė

Eil. Nr.	Metalo sudėtis %			Svoris g	Ilgis cm	Įkartų skaicius	Saugojimo vieta ir inv. Nr.
	Ag	Au	Cu				
1.	85,20	0,87	14,00	107,65	12,5	be įkartų	IEM Nsi 15456
2.	88,50	0,90	10,50	107,41	11,2	"	IEM Nsi 15455
3.	95,50	0,15	3,20	107,19	14,5	1	IEM „A“ 3559
4.	93,15	0,73	6,10	90,31	13,6	2	IEM „A“ 3551
5.	93,10	0,47	5,60	107,05	13,6	3	IEM „A“ 3560
6.	91,60	0,74	7,60	104,41	13,3	5	IEM Nsi 15472
7.	95,50	0,63	3,90	108,10	14,9	8	IEM Nsi 15473

Iš lentelės matyti, kad lietuviškuose lydiniuose sidabro rasta nuo 85,20 iki 95,50%, aukso — nuo 0,15 iki 0,90%, vario — nuo 3,20 iki 14,00%.

Tyrimai parodė, kad lydiniuose be įkartų mažiau yra sidabro, daugiau aukso ir vario, jie tamsesnės spalvos, o su įkartomis — daugiau sidabro, mažiau aukso bei vario, jie šviesesni.

Nustatyta, kad šios formos lietuviški lydiniai be įkartų ir su 1 įkarta (dažniausiai su 1 aštria įkarta) yra blogesnės sidabro prabos, tamsesnės spalvos, siauresnės ir ankstyvesnės (XII a. antroji pusė — XIII a. pr.). Platesni lydiniai paprastai turi daugiau dažniausiai bukų įkartų (išpjovų), yra geresnės sidabro prabos, būna šviesesni ir priklauso jau XIII amžiui.

Vadinasi, kuo lydiniuose daugiau įkartų, tuo geresnė jų sidabro praba. Lydinių su daugeliu įkartų randama kur kas mažiau.

Apskaičiavę, kaip skirtosi Rybiškio (Vilniaus) lobio lietuviški lydiniai pagal įkartų ir lydinių skaičių, gavome tokius įdomius duomenis (žr. 3-ąją lentelę).

3 lentelė. Rybiškio (Vilniaus) lobio lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydinių (pagal įkartas ir lydinių skaičių)

Eil. Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Įkartų skaicius	be įkartų	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	15	18
Lydinių skaicius	64	108	99	39	28	23	13	8	5	3	3	1	1	1	1 Iš viso 397 v.

Taigi kuo įkartų daugiau, tuo lydinių mažiau ir priešingai, kuo įkartų mažiau, tuo lydinių daugiau.

XIV a. pradžioje lietuviškus pusapvalės lazdelės formos lydinius iš apyvartos išstumė lietuviški trikampio pjūvio lydiniai.

LIETUVIŠKŲ PUSAPVALES LAZDELĖS FORMOS LYDINIŲ (GRIVNU)
RADINIAI LIETUVOS TSR

1. *Aneliava*, Ukmergės raj. 1908 m. valstietis, ardamas lauką, rado sidabriniai lydinių ir papuošalų lobį. Lydinai buvo sudėti į ryšulę ir perrišti 2 vytinėmis žalvarinėmis apyrankėmis. Jie buvo pusapvalės lazdelės formos, 10—13 cm ilgio, 1,2—1,7 cm pločio, vieni trumpesni ir storesni, kiti — ilgesni ir plonesni. Kai kurių lydinių abu galai buvo nulaužti, o kitų nulaužtas tik vienas galas. Ar lydinai buvo su įkartomis, mums nežinoma. Dviejose lydiniuose buvo po nedidelį apskritą neiššifruojamą spaudą. Pastarųjų dviejų lydinių kilmė mums neaiški. Bendras 14 lydinių svoris 1,535,65 kg, taigi išeity, kad vidutinis lydino svoris — 109,68 g. Neaišku ar šie lydinai buvo pasverti po valymo, nuo ko keičiasi ju svoris, ar prieš valymą. Lobis pateko į vilniečio kolekcionieriaus Kazarinovo rankas. Apie tolesnį jo likimą daugiau nieko nežinome. Lobio paslėpimo laiką reikėtų laikyti XIII amžium.

CM, 1910, p. 5; WNA, 1911, p. 80; GUMOWSKI M., 1920, p. 20, 22; TARASENKA P., 1928, p. 94 ir 355; FEDOROVAS G., 1951, p. 208; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 67.

2. *Astapai* (Vastapai), Molėtų raj. Prieš 1845 m. šiame kaime buvo rastas lietuviškų pusapvalės lazdelės formos su įkartomis lydinių lobis. Tolesnis jo likimas mums nežinomas.

TYSZKIEWICZ E., 1845, p. 7; ПОКРОВСКИЙ Ф., 1889, c. 5; GUMOWSKI M., 1920, p. 20, 21; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 31.

3. *Darbutai*, Raseinių raj. XIX a. pab. ar XX a. pr. buvo rasta lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių. Tikslėsnių lydinių radimo aplinkybės ir jų skaičius mums nežinomas.

DOWGIRD T., 1909, p. 6; TARASENKA P., 1928, p. 206; FEDOROVAS G., 1951, p. 206; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68.

4. *Drageliškės*. Zarasų raj. 1934 m. gegužės 15 d. P. Svilo sodyboje pusės metro durpių sluoksnio gylyje buvo rastas lobis: viena sidabrinė grandinėlė su gyvulio formos užsegimu, kita tokia pati grandinėlė be užsegimo, 3 sidabriniai žiedai ir 26 lydiniai. Lobis iš pradžių pateko į Šiaulių „Aušros“ muziejų, vėliau — į Kauno M. K. Ciurlionio dailės muziejų, kur jis yra ir dabar. Lobyje rasti lietuviški pusapvalės lazdelės formos sidabro lydinių pagal ilgi, svorį ir įkartas:

1.	Ilgis	12,7 cm	svoris	87,5 g	be įkartų
2.	"	13 cm	"	87,7 g	2 įkartos
3.	"	11,5 cm	"	96,3 g	3 įkartos
4.	"	12,9 cm	"	98,5 g	3 placiuos įkartos
5.	"	14,5 cm	"	100,2 g	12 įkartų
6.	"	14,2 cm	"	100,9 g	1 įkarta
7.	"	13,6 cm	"	100,9 g	3 įkartos
8.	"	13,2 cm	"	104,4 g	2 įkartos
9.	"	13,0 cm	"	104,4 g	4 įkartos
10.	"	11,9 cm	"	104,5 g	1 įkarta
11.	"	13,7 cm	"	105,4 g	be įkartų
12.	"	11,5 cm	"	105,4 g	3 įkartos
13.	"	12,6 cm	"	105,4 g	be įkartų
14.	"	12,4 cm	"	105,8 g	3 įkartos
15.	"	12,7 cm	"	106,2 g	1 įkarta
16.	"	10,9 cm	"	106,6 g	be įkartų
17.	"	11,9 cm	"	106,7 g	4 įkartos
18.	"	11,8 cm	"	107,3 g	1 įkarta
19.	"	13,8 cm	"	107,3 g	7 įkartos
20.	"	13,0 cm	"	107,6 g	be įkartų
21.	"	11,0 cm	"	110,3 g	be įkartų
22.	"	3,8 cm	"	28,61 g	piršto formos aukštinio lydino gabalas
23.	"	9,9 cm	"	106 g	lazdelės formos elektrono lydinas
24.	"	1,4 cm	"	184,7 g	Naugardo trikampio pjūvio rublis
25.	"	8,9 cm	"	94,5 g	Naugardo trikampio pjūvio pusė rublio — poltina
26.	"	3,4×7,7 cm	"	1,24 g	Kijevo rombo formos grivna

Sprendžiant iš to, kad lobyje nebuvu rasta pirmųjų lietuviškų kaldintų XIV a. antrosios pusės — XV a. pr. monetų, pagal velyviausius Naugardo trikampio pjūvio lydinius ji reikėtu datuoti XIV a. pirmajā puse.

GK, 1936, p. 57—58; FEDOROVAS G., 1951, p. 207; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68; KDM, inv. Nr. A : 9—40818—40841 ir A : 10—414, A : 10—415.

5. *Gandinga*, Plungės raj. Prieš 1933 m. buvo rasta 20 pusapvalės lazdelės formos su įkartomis lydinių. Tolesnis lobio likimas nežinomas.

KUMSLYTIS L., 1933, p. 25.

6. *Egliškiai*, Kretingos raj. Nežinia tiksliai kuriais metais prieš Antrąjį pasaulyjinį karą buvo rastas lazdelės formos su 3 aštromis įkartomis lydinus. Vienas lydino galas nukirstas, kitas paplotas. Pagal įkartas lydinus datuojamas XII a. antraja puse.

MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 49 : 8.

7. *Jurbarkas*, XIX a. pab. ar XX a. pr. čia buvo aptiktas lietuviškų lazdelės formos lydinių. Platesnių žinių apie lydinius nežiliko.

DOWGIRD T., 1909, p. 6; TARASENKA P., 1928, p. 145, 336; FEDOROVAS G., 1951, p. 206; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68.

8. *Kaišiadorys*. Nežinia tiksliai kuriais pokario metais Kaišiadorių apylinkėse buvo rastas lietuviškas pusapvalės lazdelės formos su 1 buka įkarta lydinus, kuri 1974 m. iš pil. Sigito Sasnausko įsigijo Istorijos ir etnografijos muziejus. Kadangi, kaip papasaikojo S. Sasnauskas, šis lydinas buvo aptiktas Kaišiadorių apylinkėse, todėl jo radimo vieta salyginai vadina Kaišiadorimis. Lydino ilgis 12,1 cm, plotis 1,3 cm, aukštis 0,9 cm, svoris 104,26 g. Jis datuotinas XIII amžiumi.

IEM, inv. Nr. N 5899.

9. *Norgeliškiai*, Raseinių raj. Prieš Antrąjį pasaulyjinį karą Norgeliškių kaimo gyventojas Mikas Valys rado sidabro lydinių ir papuošalų lobį: sidabrinę sege gyvuliniai galais vytiniu lankeliu, apskutu dvieim vielomis, sidabrinę vytinę apyrankę išplotais galais, apskutą ploną vielą, ir pusapvalės lazdelės formos dviejų nukirstų lydinių gabalus — pusės. Prieš karą lobis buvo Kėdainių kraštotorios muziejuje. Karo metu jis dinga, tolesnis jo likimas mums nežinomas.

Autoriaus duomenys gauti iš R. KULIKAUŠKIENĖS.

10. *Rūkai*, Kėdainių raj. 1969 m. Rūkų kaime greideriu lygindamas kelią, išverstose žemėse kolukietis Vytautas Račkus rado 7 lietuviškus pusapvalės lazdelės formos lydinius. Vienas sveikas lydinas su daugeliu įkartyų ir vieno atkirsto lydino pusė pateko pas kolecionierių Ceslovą Lukošiū, gyvenantį Tytuvėnuose, ir vienas lydinas su 8 platiomis bukomis įkartomis — pas vilnetį Stasi Patkauską. Pastarojo lydino ilgis 13,4 cm, plotis 1,3 cm, aukštis 1 cm, svoris 109,11 gramo. Lydinių datuojami XIII amžiumi.

Autoriaus duomenys gauti iš S. PATKAUSKO ir A. TAUTAVICIUS.

11. *Rybiškis*, Vilniaus m. 1930 m. ariant lauką rastas didelis sidabro lydino lobis. Lydinių buvo suvynioti į lininį audeklą ir sudėti į varinį indą. Siek tiek jų pasklidio tarp vietinių žmonių, o diduma pateko į numizmatų Povilo Karazių rankas, kuris lobį ištyrė ir paskelbė. Lobį sudarė daugiau kaip 530 lietuviškių pusapvalės lazdelės formos lydinių, 9 Naugardo lazdelės formos grivnos ir 19 Kijevo rombo formos grivnų. Taigi, nepilnais duomenimis, buvo rasta apie 560 lydinių; jie svėrė apie 60 kilogramų. Lobis greičiausiai buvo paslėptas XIII a. viduryje.

Norėtume pareikšti keletą pastabų dėl šios vietovės pavadinimo. Literatūroje čia rastas lydinių lobis dar buvo vadinamas Vilniaus lobiu. Vieni autoriai (iš jų ir P. Karaziža) šią vietą vadina Grybiškais, G. Fedorovas — Grybiškiu, A. Tautavičius — Grybiškėmis, kitų (A. Gupienecas, R. Jakimovičius ir J. Jodkovskis) — Rybiškėmis (Rybiski). P. Kraujelis ją vadina Rybiškiu. Remiantis jo 1930 m. rašyta Lietuvos karo muziejui ataskaita, sužinome, kad Rybiškio sodžius (kaimas) buvo už Rasų kapinių. Manome, kad ši radinė reikėtų vadinti Rybiškio (Vilniaus) lobiu.

SŁOWO, Wilno, Nr. 181, 1930.III.9 ir Nr. 182, 1930.VIII.10; KURJER WILEŃSKI, Wilno, Nr. 183 (1825), 1930.VII.10 ir Nr. 184 (1826) 1930.VIII.11; P. Kraujelio 1930.X.10 ataskaita Lietuvos karo muziejui (šiuo metu saugoma Kauno valst. istorijos muziejuje); JODKOWSKI J., 1931—1932, p. 1—9; KARAZIJA P., 1932a, p. 434—458, lent. I—VIII; KARAZIJA P., 1932, p. 1—39, lent. I—XXXIX; JAKIMOWICZ R., 1934, p. 35—53; FEDOROVAS G., 1951, p. 206; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68; GUPIENIEC A., 1966, p. 2—4; GUPIENIEC A., 1968, p. 55—58; KAŁKOWSKI T., 1974, p. 110; KVIM, inv. Nr. 896—366.

12. *Rymiškiai*, Radviliškio raj. Nežinia tiksliai kuriais metais (ne vėliau kaip 1928 m.) buvo rasti lietuviški pusapvalės lazdėlės formos lydiniai. Radinio tolesnis likimas mums nežinomas.

TARASENKA P., 1928, p. 225, 234; FEDOROVAS G., 1951, p. 208; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68.

13. *Rusų Ragas*, Sirvintų raj. 1904 m. rastas lobis: 23 sveiki pusapvalės lazdėlės formos lydiniai ir 6 atkirsti lydiniai gabalai. Daugelis jų turėjo įkartas. Dažs lydiniai pateko į Maskvos istorijos muziejų, kiti — į Petrogrado moterų pedagoginių institutą ir Lietuviai mokslo draugiją Vilniuje.

Pagal ilgi ir svorį lydiniai yra tokie:

Sveiki lydiniai:

1.	Ilgis	13,3 cm	svoris	98,73 g
2.	"	12,7 cm	"	102,95 g
3.	"	14,3 cm	"	103,84 g
4.	"	15,0 cm	"	103,84 g
5.	"	11,0 cm	"	104,10 g
6.	"	11,1 cm	"	104,37 g
7.	"	12,9 cm	"	104,55 g
8.	"	13,3 cm	"	104,73 g
9.	"	13,2 cm	"	105,39 g
10.	"	14,2 cm	"	105,61 g
11.	"	14,2 cm	"	105,61 g
12.	"	13,4 cm	"	105,84 g

2 įkartos.

Sis lydinus su 2 įkartomis 1910 m. pateko į Lietuviai mokslo draugiją Vilniuje (žr. KARAZIJA P., 1932, p. 27). Tolesnis lydinio likimas nežinomas.

13.	"	15,8 cm	"	105,88 g
14.	"	12,3 cm	"	106,33 g
15.	"	12,2 cm	"	106,55 g
16.	"	13,2 cm	"	106,91 g
17.	"	12,7 cm	"	107,04 g
18.	"	13,3 cm	"	107,13 g
19.	"	14,0 cm	"	107,48 g
20.	"	14,3 cm	"	107,87 g
21.	"	14,5 cm	"	108,11 g
22.	"	12,5 cm	"	108,73 g
23.	"	15,0 cm	"	109,22 g

5 įkartos

Lydinio gabalai:

24.	Ilgis	5,5 cm	svoris	41,50 g
25.	"	6,0 cm	"	45,98 g
26.	"	6,6 cm	"	46,07 g
27.	"	9,3 cm	"	60,42 g
28.	"	7,5 cm	"	60,82 g
29.	"	9,4 cm	"	66,38 g

Lobis užkastas greičiausiai XIII a. viduryje ar antrojoje pusėje.

OAK, 1904, c. 115, 156; WNA, 1909, p. 122; GUMOWSKI M., 1920, p. 20, 21, 24; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 14; TARASENKA P., 1928, p. 228, 335; BAUER N., 1931, p. 88; KARAZIJA P., 1932, p. 27; FEDOROVAS G., 1951, p. 207—208; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68; СОТИКОВА М. П., СПАССКИЙ И. Г., 1979, c. 61; VE, inv. Nr. 694. (Lydinus Nr. 14 su 5 įkartomis.)

14. *Skaudvilė*, Tauragės raj. 1936 m. pavasarį miestelio centre, kasant griovį namo pamatams, buvo aptiktas lobis: 12 pusapvalės lazdėlės formos sveiki sidabro lydiniai, 3 lydiniai gabalai, sidabrinė pintinė antkaklė, dvi sidabrinės pasaginės segės gyvuliniai galais ir pintu lankeliu, dvi platišios iš plonos skardelės sidabrinės apyrankės. Visas lo-

bis svérė 1853,8 g. 1938 m. ši lobis iš pil. Narkevičienės įsigijo tuometinis Vytauto Didžiojo kultūros muziejus Kaune. Dabariniu metu lobis yra M. K. Ciurlionio dailės muziejuje.

Lydiniai pagal ilgi, svorį ir įkartas:

Sveiki lydiniai:

1.	Ilgis	8,7 cm	svoris	81,3 g	3 negilios įkartos
2.	"	13,2 cm	"	91,3 g	be įkartų
3.	"	12,1 cm	"	94,9 g	1 aštri įkarta
4.	"	13,1 cm	"	103,5 g	be įkartų
5.	"	12,2 cm	"	106,1 g	be įkartų
6.	"	13,0 cm	"	106,4 g	1 aštri įkarta
7.	"	12,1 cm	"	106,6 g	be įkartų
8.	"	12,6 cm	"	108,6 g	1 aštri įkarta
9.	"	13,0 cm	"	109,5 g	be įkartų
10.	"	11,8 cm	"	110,8 g	1 aštri įkarta
11.	"	11,2 cm	"	111,6 g	be įkartų
12.	"	13,2 cm	"	118,9 g	be įkartų

Lydiniai gabalai:

13.	Ilgis	7,0 cm	svoris	34,4 g	be įkartų
14.	"	6,0 cm	"	57,9 g	2 platišios bukos įkartos
15.	"	12,5 cm	"	59,6 g	be įkartų

Mūsų manymu, daugelis lobio lydinių yra iš XII a. antrosios pusės, nes jie be įkartų arba su 1 aštria įkarta; tik vieniu atveju rastas lydinio gabala — pusė buvo su 2 platiomis bukomis įkartomis, kurios būdingesnės XIII amžiui. Sprendžiant iš pastarojo lydinio, lobis galėjo būti paslėptas XIII a. pr. ar pirmojoje pusėje.

KULIKAUŠKINĖ R. ir RIMANTIENĖ R., 1958, pav. 575; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 71; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKINĖ R., 1970, p. 109, 110, pav. XLI; KDM, inv. Nr. A : 917—924, 927, 931—933, 935—936.

15. *Stakliškės*, Prienų raj. 1957 m. traktorininkas J. Žarnauskas, ardamas lauką, prie akmenų krūvos žalvariniame puode rado sidabriniai lydinių ir papuošalų lobij. Diduriai lobio 1963 m. pateko į Istorijos ir etnografijos muziejų. Kartu su papuošalais čia atsidūrė 8 lydinių (iš viso jų lobijo būta 11 ar 12). Vienas iš jų yra lietuviškas pusapvalės lazdėlės formos lydinas. Jo ilgis 14,7 cm, aukštis 0,8 cm, plotis 1,4 cm, svoris 103,5 g. Jis apytamsės spalvos, matyt, prastesnė yra sidabro praba. Kiti 7 yra Naugardo trikampio pjūvio lydinių su nedideliu įdubimui pagrinde. Sių lydinių — rublių ilgio, pločio, aukščio ir žemės skaičius ir svorio duomenys yra tokie:

1.	Ilgis	12,3 cm	plotis	1,6 cm	aukštis	1,5 cm	įrežimų	10	svoris	182,9 g
2.	"	13,8 cm	"	1,5 cm	"	1,4 cm	"	10	"	191,5 g
3.	"	12,4 cm	"	1,5 cm	"	1,7 cm	"	10	"	191,6 g
4.	"	13,6 cm	"	1,3 cm	"	1,5 cm	"	9	"	191,6 g
5.	"	12,8 cm	"	1,6 cm	"	1,7 cm	"	9	"	191,8 g
6.	"	13,8 cm	"	1,2 cm	"	1,2 cm	"	6—1	"	192,8 g
7.	"	13,3 cm	"	1,5 cm	"	1,4 cm	"	9—1	"	197,5 g

Visi Naugardo trikampio pjūvio lydinių yra sunkesni už tokio pat pjūvio lie тувиškus lydinius. Be to, jie, atrodo, geresnės prabos negu lietuviškas pusapvalės lazdėlės formos lydinas, nes yra šviesesni.

Lietuviškas lazdėlės formos lydinas datuojamas XIII a. antraja puse, Naugardo lydiniai — rubliai XIV a. pirmaja puse, o pats lobis greičiausiai užkastas XIV a. viduryje, nes Jame nerasta XIV a. antrojoje pusėje pradėtų kaldinti lietuviškų monetų. DAUGUDIS V., 1963, p. 28—30; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 71—72; DAUGUDIS V., 1968, p. 1—44.

16. *Sleniai*, Ukmergės raj. 1933 m. ariant lauką, buvo rasti 2 lietuviški pusapvalės lazdėlės formos sidabro lydiniai. 1933.X.3 vienas iš jų buvo pasiūlytas pirkti Kauno miesto muziejui. Tolesnis radinio likimas nežinomas.

TAUTAVICIUS A., 1965, p. 72.

17. *Trinapolis*, Vilniaus m. 1942 m. vasarą dešiniajame Neries krante po išvirkštiui akmeniu vaikai rado lydinių lobį. Jį sudarė apie 70 pusapvalės lazdelės formos lydinių — 7,5 kg. 3 šio lobio lydinius tuo metu įsigijo vilnietis E. Laucevičius. Vieno lydinio ilgis buvo 12 cm, svoris 105 g, kitų dviejų — ilgis 13 cm, svoris 105 ir 106 g. Tolesnis šių lydinių likimas nežinomas.

LAUCEVIČIUS E., 1960, p. 15; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 72.

18. *Truskava*, Kėdainių raj. 1939 m. ar dar anksčiau buvo rasti 7 sveiki pusapvalės lazdelės formos lydinių ir 1 tokio paties lydinio gabala — pusė. Jį 1939.IX.18 tuometiniam Vytauto Didžiojo kultūros muziejui padovanavo A. Zajanskas. Šiuo metu radinys yra Kauno M. K. Ciurlionio dailės muziejuje. Lydinio ilgis 5,8 cm, svoris 56,4 g.

KDM, inv. Nr. A : 9—13103.

19. *Vaitkuškis*, Ukmergės raj. Apie 1790 m. Kosakauskių dvare buvo rastas lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių lobis. Kai kuriuose lydiniuose buvo įspaustas Lietuvos valstybės ženklas — vytis, kituose — kažkokie įrašai. Pastarųjų kilmė neaiški. Ši lobis pirmasis apraše T. Cackis, tačiau jis pats lydinių nematė. Per 1812 m. karą lobis dinga.

CZACKI T., 1800, p. 171; TYSZKIEWICZ E., 1850, p. 95; KIRKOP A., 1869, c. 100; AKKG, 1889, p. 111; GUMOWSKI M., 1920, p. 20, 21; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 31; FEDOROVAS G., 1951, p. 208; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68.

20. *Veliuona I*, Kauno raj. XIX a. pirmojoje pusėje ant Nemuno kranto, Zaleskio dvare, buvo rasti 6 pusapvalės lazdelės formos lietuviški lydinių. Lobis pateko į tuometinių Vilniaus senienu muziejų. Tolesnis jo likimas mums nežinomas.

Lydinai pagal ilgi, svorį ir įkartas:

1.	Ilgis	6,6 cm	svoris	66,12 g	atkirstas lydinio gabala su 2 įkartomis
2.	"	11,4 cm	"	104,5 g	1 įkarta
3.	"	12,5 cm	"	104,5 g	5 įkartos
4.	"	11,9 cm	"	106,6 g	
5.	"	14 cm	"	106,6 g	vienas galas kaltas
6.	"	12,5 cm	"	119,40 g	

Lydinai datuotini XIII amžiumi.

TYSZKIEWICZ E., 1850, p. 95, lent. V., KIRKOP A., 1869, c. 100; ПОКРОВСКИЙ Ф., 1892, c. XIX; GUMOWSKI M., 1920, p. 20, 21; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 31; TARASENKA P., 1928, p. 258, 322; FEDOROVAS G., 1951, p. 205, 206; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68.

20. *Veliuona II*, Kauno raj. Prieš 1927 m. čia buvo rasti 3 lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydinių: vienas su 2 placiomis bukomis įkartomis, kitas vienu paplotu galu su 3 placiomis bukomis įkartomis, trečias lydinus dviem paplotais galais su 7 aštromis negiliomis įkartomis. Lydinių pateko į Kauno miesto muziejų. Tolesnis radinio likimas nežinomas.

VOLTERIS E., 1927, p. 17, 19.

21. *Valinava*, Kėdainių raj. Nežinia tiksliai kuriais metais (ne vėliau kaip 1932 m.) buvo rasti lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydinių. Radimo aplinkybės ir lydinių skaičius mums nežinomi.

KUBILIUS P., 1932, p. 12.

22. *Zemaitija*, be konkrečesnių radimo vietas. XIX a. pirmojoje pusėje tiksliai nežinia kada ir kurioje vietoje buvo rastas pusapvalės lazdelės formos su 2 įkartomis ir abiem paplotais galais sidabro lydinus. Tolesnis radinio likimas nežinomas.

DAUKANTAS S., 1845, p. 248.

LIETUVIŠKŲ PUSAPVALEŠ LAZDELĖS FORMOS LYDINIŲ RADINIAI LATVIJOS TSR

23. *Asotė*, Jekabpilio raj. 1961 m. kasinėjant Asotės piliakalnį buvo rastas lietuviškas pusapvalės lazdelės formos su 4 placiomis bukomis įkartomis nukirsto sidabro lydinio gabala — pusė. Radinys pateko į Latvijos TSR istorijos muziejų. Jo ilgis 6,5 cm, svoris 53,26 g. Lydinus pagal įkartas ir formą datuojamas XIII amžiumi.

ЦЕПЛИТЕ Р. К., 1961, c. 202; CVVM, inv. Nr. 1949 : 315.

24. *Auriai* (Auermindė). Duobelės raj. XIX a. pab. buvo rasti 2 lietuviški lazdelės formos su įkartomis sidabro lydinių. Vienas lydinus su 2 placiomis įkartomis yra išlenktas, sveria 101,79 g, kitas su paplotais galais turi 2 platičias bukas įkartas, sveria 94,81 g. Abu lydinių dabar yra Rygos miesto istorijos ir laivininkystės muziejuje. Jie datuojami XIII amžiumi.

VRVM, inv. Nr. 15 355—15 356.

25. *Calisti*, Ludzios raj. (?). 1935 m. buvo rastas lietuviškas pusapvalės lazdelės formos su 18 įkartų lydinus.

RIEKSTINS H., 1936, p. 89, pav. 4a; SNORE R., 1938, p. 180, pav. 2(d), 1938a, p. 100.

26. *Mežuotnė*, Bauskės raj. 1938—1939 m. tyrinėjant Mežuotnės piliakalnį, buvo rasti 2 lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydinių: vienas nukirstu galu su 6 placiomis įkartomis (76,55 g), kitas abiem paplotais galais ir su viena aštria įkarta (87,82 g). Lydinių pateko į Latvijos TSR istorijos muziejų. Pirmasis lydinus pagal įkartas datuojamas XII a. antrasis — XII a. antraja pusė.

ВАНКИНА Л. В. и УРТАН В. А., 1967, c. 89 ir autorius gauti duomenys iš V. URTANO; CVVM, inv. Nr. 58 087, 58 088.

27. *Viurzenbergs*, Limbažių raj. 1882 m. rastas lydinių lobis. Dalis lydinių buvo sulydyta. Išliko tik 7 lydinių, kurių vienas pateko į tuometinį Rygos miesto muziejų, kitas — į Kurliandijos (Kuršo) provincijos muziejų Jelgavoje, o kiti į A. Buchholco rankas. Tarp latviškų su spaudais (rozetėmis) lydinių pasitaikė ir 3 lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai. Vieno lydinio su 4 placiomis įkartomis ir 2 gale padarytais išjovimais ilgis 13,4 cm, svoris 103,22 g. Kitas lydinus išgali su 4 placiomis įkartomis, 13,3 cm ilgio, 112,06 g svorio. Trečiojo nukirsto lydinio gabala — pusė su 5 placiomis įkartomis. Abiejuose nukirsto lydinio galuose matyti įkarty žymės. Jo ilgis — 6,1 cm, svoris 50,17 g. Visi 3 lydinių datuojami XIII amžiumi.

Lydinai šiuo metu saugomi Rygos miesto istorijos ir laivininkystės muziejuje.

BUCHHOLTZ A., 1896, p. 217—218; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 33—34; KARAZIJA P., 1932, p. 26; VRVM, inv. Nr. 15 349, 15 352, 15 358.

LIETUVIŠKŲ PUSAPVALEŠ LAZDELĖS FORMOS LYDINIŲ RADINIAI BALTARUSIJOS TSR

28. *Naugarduko raj.* Archeologo A. Taturo žiniomis, XIX a. pab. buvo rasta lietuviškų pusapvalės lazdelės formos su įkartomis lydinių.

TATŪP A., 1892, c. 104; GUMOWSKI M., 1920, p. 20.

29. *Polesé*. A. Taturo duomenimis, čia buvo rasta lietuviškų pusapvalės lazdelės formos su įkartomis lydinių.

TATŪP A., 1892, c. 104.

30. *Slobodka I*, Minsko raj. 1902 m. buvo rastas lobis: 21 pusapvalės lazdelės formos lietuviškų lydinių ir 6 Naugardo grivnos. Dalis lobio pateko į Ermitažą, o kita dalis — į Maskvos istorijos muziejų.

Išsamiai ši lobis apraše N. BAUERIS. G. Fedorovas šiuo N. Bauerio aprašymu nepasinaudojo. Iš N. Bauerio darbo matyti, kad lobuje buvo 20 siaurų lazdelės formos lydinių, iš kurių tik vienas buvo su 1 gilia įkarta. Be sveikų lydinių, aptiki ir 2 lydinių gabalai. Jų ilgis ir svoris yra tokie.

Sveikų lydinių:

1.	Ilgis	13,0 cm	svoris	99,40 g	12,9 cm	"	107,31 g
2.	"	13,0 cm	"	101,71 g	12,6 cm	"	107,40 g
3.	"	13,0 cm	"	103,03 g	12,8 cm	"	107,97 g
4.	"	12,3 cm	"	103,56 g	12,2 cm	"	108,33 g
5.	"	12,0 cm	"	104,10 g	12,3 cm	"	108,33 g
6.	"	11,0 cm	"	105,61 g	13,0 cm	"	108,73 g
7.	"	12,5 cm	"	106,37 g	12,5 cm	"	108,73 g
8.	"	12,7 cm	"	106,50 g	13,5 cm	"	109,22 g
9.	"	12,0 cm	"	106,59 g	Lydinių fragmentų:		
10.	"	13,2 cm	"	106,82 g	21. Ilgis	6,2 cm	28,72 g
11.	"	12,9 cm	"	106,86 g	22.	7,2 cm	46,65 g

Šie siauri lydiniai datuojami XII a. antraja puse.

OAK, 1902, c. 121—122, 166; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 35; BAUER N., 1931, p. 65, 87; KARAZIJA P., 1932, p. 28; FEDOROVAS G., 1951, p. 201—202.

30. *Slobodka II*, Minsko raj. 1930 m. baltarusių numizmatas N. Ščekotichinas iš 1908 m. rasto lobio įsijigo vieną lazdėlės formos lietuvišką lydinį su 0,5 cm įkarta (išpjovą) viduryje. Lydinas — 12,5 cm ilgio, 0,8 cm storio ir 102,2 g svorio. Tolesnis jo likimas nežinomas. Ši lydinį pagal plačią bukų įkartą, būdingą XIII a., reikėtų datuoti XIII a. pirmaja puse ar vidurio.

FEDOROVAS G., 1951, p. 202.

Viščinas, Rogacovo raj. 1979 m. tyrinėjant piliakalnyje buvusios pilies jtviratinimus, buvo rastas papuošalų ir sidabro lydinių lobis: lietuvišką pusapvalęs lazdėlės formos grivnų (8 sveikos ir 1 perkirsta pusė; viena iš jų su 3 įkartomis, kita — su 5), Naugardo grivnų (2 sveikos ir 1 pusė) ir 6 Kijevo rombo formos grivnos. Radiniai pateko į Minsko Lenino v. universiteto Numizmatikos muziejų. Lobis greičiausiai buvo paslėptas XIII a. viduryje.

СОВЕТСКАЯ БЕЛОРУССИЯ, 16 сентября 1979 г., 12 января 1980 г.;
ВАКУРНЫЕ НАУКИ, 1980 м. савиц 18 д.; СОВЕТСКАЯ ЛИТВА, 1 февраля
1980 г.

(Radimvietė įrašyta papildomai, leidiniui jau esant gamyboje.)

LIETUVIŠKU PUSAPVALEI LAZDELĖS FORMOS LYDINIŲ RADINIAI RTFSR

31. *Kalininas* (Tverė). 1906 m. Tmakos upės krante prie geležinkelio buvo rastas didelis pinigų lobis — lietuvišką pusapvalęs lazdėlės formos lydinių, Naugardo ir Kijevo grivnų, sidabriniai papuošalai. Lobis pateko į Ermitažą. Iš N. Bauerio paskelbtų tyriėjimų sužinome, kad lietuvišką lazdėlės formos lydinių buvo rasta 12 siaurų, 2 platių ir 4 nukirstų lydinių gabalai.

Sveiki siauri lydiniai:

1.	Ilgis	15,0 cm	svoris	89,37 g	be įkartų
2.	"	15,2 cm	"	91,44 g	"
3.	"	16,0 cm	"	94,38 g	"
4.	"	15,0 cm	"	100,00 g	"
5.	"	12,5 cm	"	102,95 g	"
6.	"	13,6 cm	"	105,95 g	"
7.	"	17,2 cm	"	106,13 g	"
8.	"	15,2 cm	"	106,23 g	"
9.	"	13,5 cm	"	106,32 g	"
10.	"	13,6 cm	"	106,56 g	"
11.	"	15,5 cm	"	107,54 g	"
12.	"	17,5 cm	"	110,43 g	"

Sveiki platių lydiniai:

13.	Ilgis	11,9 cm	svoris	105,29 g	3 įkartos
14.	"	13,6 cm	"	105,87 g	2 įkartos

Lydinių gabalai:

15.	Ilgis	9,5 cm	svoris	38,80 g	
16.	"	15,8 cm	"	53,54 g	
17.	"	10,5 cm	"	60,55 g	
18.	"	13,5 cm	"	77,17 g	

Lietuviai lobio lydinių yra ne to paties meto: siauri be įkartų lydinių ir lydinių atkirsti gabalai iš XII a. antrosios pusės, 2 platių lydinių su 2 ir 3 įkartomis būdingi XIII amžiui, šiuo atveju XIII a. pradžiai.

Lobio užkasimo laiką G. Korzuchina nurodo XIII amžių. Kaip teigia V. Potinas, lobis buvo paslėptas XII a. pabaigoje. Mūsų nuomone, lobis greičiausiai buvo paslėptas XIII a. pradžioje. Lietuviai lydinių į Tverę, matyt, pateko plintant prekybiniams ryšiams.

ИЛЬИН А. А., 1921, с. 47—49; BAUER N., 1929, p. 104, 105, 118; BAUER N., 1931, p. 63, 86; KARAZIJA P., 1932, p. 27; FEDOROVAS G., 1951, p. 209—210; СОТНИКОВА М. П., СПАССКИЙ И. Г., 1979, с. 55; VE, inv. Nr. 695—708, 169—172.

32. *Riazané*. XVIII a. buvo rastas 9 lazdėlės formos lietuvišku lydinių lobis. Visi lydinių su įkartomis ir užrašais. Lobis pateko į Ermitažą. Šiuo metu Ermitaže yra šio lobio 1 siauras ir 8 platių lietuviški lydinių lobis.

lydinių ilgis, svoris, įkartos ir užrašai:

1.	Ilgis	13,4 cm	svoris	102,89 g	1 įkarta	be užrašo
2.	"	13,8 cm	"	103,19 g	4 įkartos	Павель Рижанинъ
3.	"	11,8 cm	"	103,29 g	5 įkartos	Андрей
4.	"	13,5 cm	"	104,36 g	2 įkartos	Бетово
5.	"	13,6 cm	"	104,80 g	3 įkartos	Василь
6.	"	13,5 cm	"	104,91 g	4 įkartos	Иванъ
7.	"	12,4 cm	"	105,05 g	2 įkartos	Хоминя
8.	"	13,9 cm	"	106,22 g	3 įkartos	Тимошко Изрой
9.	"	13,5 cm	"	108,79 g	1 įkarta	be užrašo

Lobis datuojamas XIII amžiumi.

BAUER N., 1931, p. 88; СОТНИКОВА М., 1957а, с. 15—18; СОТНИКОВА М., 1961, с. 66—68; МОНГАЙТ А. Л., 1961, с. 316; СОТНИКОВА М. П., СПАССКИЙ И. Г., 1979, p. 60; VE, inv. Nr. 673, 674, 677, 670, 675, 672, 717, 671, 676.

RTFSR (Kalininigrado sritis, buv. Rytprūsija).

33. *Krancas* (dabar Zelenogradskas). Prieš Antrajį pasaulinį karą buvo rastas lobis: 9 lazdėlės formos lydinių, iš jų 2 lydinių be įkartų, 2 — su aštria įkarta, 2 — su 2 platiomis įkartomis, 1 — su 4 aštromis įkartomis, 1 — su 5 įkartomis (2 įkartos platiomis įkartomis, 1 — aštros gilius), 1 — su 14 platių bukų įkartų. Pastarasis lydinas sulenkėtas. Iki 1939 m. lobis buvo Berlyno valstybiname archeologijos muziejuje. Tolesnis jo likimas nežinomas. Sprendžiant iš to, kad lobyje buvo lydinių su platiomis bukomis įkartomis, jo paslėpimo laiką reikėtų datuoti XIII amžiumi.

MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 6 : 3.

34. *Kugenas*, Karaliaučiaus (dab. Kalininigrado) sritis. XIX a. pab. (?) buvo rasti 2 pusapvalęs lazdėlės formos lietuviški lydinių kartu su vytinės sidabrinės antaklės gabaliukais ir į apyrankę susuktą antaklę. Radiniai buvo saugomi Karaliaučiaus muziejaus „Prusia“ Fizikos-ekonomikos draugijos rinkiniuose. Tolesnis lydinių likimas nežinomas. Vienas lydinas su 6 platiomis bukomis įkartomis ir vienu paplotu galu yra trumpesnis ir storesnis, kitas su 2 nevienodo dydžio platesnėmis įkartomis — ilgesnis ir siauresnis. Sprendžiant iš įkartų, lydinius reikėtų datuoti XIII a. pr. ar pirmaja puse.

MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 48 : 3—4.

35. *Popelnas*, Labiau sritis (dab. Poleskas). 1885 ar 1886 m. netoli dabartinio Polesko buvo rastas lobis: 16 sveikų arba beveik sveikų lydinių ir 30 fragmentų. Tolesnis lobio likimas nežinomas.

Iš B. Miuleno darbe pateiktų nuotraukų matome, kad pagal įkartas ir skaičių lydinių yra tokie:

Sveiki lydinių:

1.	Be įkartų	3	vienetai	10.	Be įkartų	10	vienetų
2.	Su 1 įkarta	3	"	11.	Su 1 įkarta	8	"
3.	Su 2 įkartom	1	"	12.	Su 2 įkartom	3	"
4.	Su 3 įkartom	1	"	13.	Su 5 įkartom	4	"
5.	Su 4 įkartom	4	"	14.	Su 6 įkartom	3	"
6.	Su 5 įkartom	1	"	15.	Su 7 įkartom	1	"
7.	Su 8 įkartom	1	"	16.	Su 11 įkartų	1	"
8.	Su 9 įkartom	1	"				
9.	Su 10 įkartų	1	"				

Atkirsti gabalai (fragmentai):

1.	Be įkartų	3	vienetai	10.	Be įkartų	10	vienetų
2.	Su 1 įkarta	3	"	11.	Su 1 įkarta	8	"
3.	Su 2 įkartom	1	"	12.	Su 2 įkartom	3	"
4.	Su 3 įkartom	1	"	13.	Su 5 įkartom	4	"
5.	Su 4 įkartom	4	"	14.	Su 6 įkartom	3	"
6.	Su 5 įkartom	1	"	15.	Su 7 įkartom	1	"
7.	Su 8 įkartom	1	"	16.	Su 11 įkartų	1	"
8.	Su 9 įkartom	1	"				
9.	Su 10 įkartų	1	"				

Iš lydinių formos ir įkartų matyti, kad jie ne to paties meto: su gilesnėmis aštresnėmis įkartomis datuotini XII a. antraja puse, su platesnėmis negiliomis bukomis įkartomis — XIII a. pr. ar pirmaja puse.

HAISIG M., KIERSNOWSKI R., REYMAN J., 1966, p. 75; MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 49 : 1.

36. *Rantau*, Fišauseno sritis (dab. Primorskas). Tiksliai neaišku kada (dar iki Antrojo pasaulinio karo) buvo rastas 1 sidabrinis pusapvalės lazdelės formos be įkarto smailiais galais lydinus. Sprendžiant pagal lydinio formą, jis turėtų būti iš XII a. vid. ar antrosios pusės.

MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 49 : 9.

37. *Sambijos pusiasalis*, be tikslesnės radimo vietas. Neaišku, kada ir tiksliai kur buvo rastas vienas sidabrinis pusapvalės lazdelės formos su nukirstu galu ir viena nežymia įkarta lydinio gabala. Iki Antrojo pasaulinio karo radinys buvo Karaliaučiaus muziejaus „Prusia“ Fizikos-ekonomikos draugijos rinkiniuose. Tolesnis jo likimas nežinomas.

MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 49 : 7.

UKRAINOS TSR LIETUVIŠKŲ PUSAPVALES LAZDELES FORMOS LYDINIŲ RADINIAI

38. *Sofijos Kolonija*, Rovno raj. 1866 m. buvo rastas lobis: 12 lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių, 1 Kijovo grivna ir 3 apyrankės. Lobis pateko į Ermitažą, kur jis yra ir dabar.

Lietuviškų lydinių ilgis, svoris ir įkartų skaičius:

1.	Ilgis 12,0 cm	svoris 97,97 g	1 įkarta
2.	" 12,8 cm	" 98,42 g	4 įkartos
3.	" 13,4 cm	" 101,34 g	2 įkartos
4.	" 13,7 cm	" 102,26 g	1 įkarta
5.	" 12,0 cm	" 102,49 g	2 įkartos
6.	" 12,5 cm	" 103,59 g	4 įkartos
7.	" 11,3 cm	" 103,75 g	3 įkartos (ketvirta įkarta matyti ant nukirsto lydinio galio)
8.	" 13,0 cm	" 104,08 g	2 įkartos
9.	" 13,1 cm	" 105,03 g	10 įkartų
10.	" 12,6 cm	" 105,62 g	1 įkarta
11.	" 12,8 cm	" 107,32 g	5 įkartos
12.	" 11,8 cm	" 107,35 g	2 įkartos

Šiame lobyje visi lietuviški lydiniai yra su plačiomis bukomis nuo 1 iki 10 įkartomis. Visi lietuviški lydiniai priklauso XIII amžiui. Lobis buvo užkastas XIII a. viduryje.

OAK, 1867, c. XXXII; ИЛЬИН А. А., 1921, с. 16; BAUER N., 1931, p. 86; KARAZIJA P., 1932, p. 26; СОТНИКОВА М. П., СПАССКИЙ И. Г., 1979, с. 60–61; VE, inv. Nr. 691, 684, 693, 690, 689, 685, 686, 687, 682, 692, 683, 688.

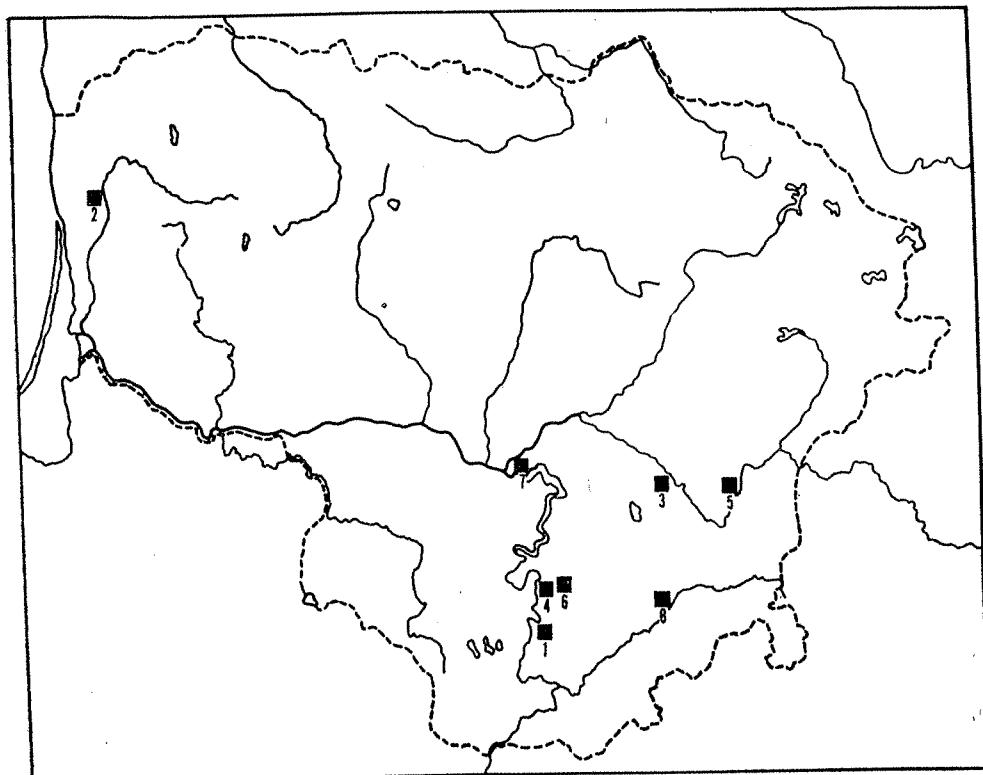
LIETUVIŠKŲ PUSAPVALES LAZDELES FORMOS LYDINIŲ RADINIAI LENKIJOΣ LIAUDIES RESPUBLIKOJE

39. *Olšeinas*, Troiburgo sritis (dabar Olševas, Olecko sritis, Balstogės vaivadija). Prieš 1879 m. buvo rasti 5 lietuviški pusapvalės lazdelės formos su įkartomis lydiniai. Lydiniai pateko į „Prusia“ muziejuje Karaliaučiuje. Pirmasis lydinas su 3 įkartomis, antrojo lydinio vieną galą nukirstas, jis irgi su 3 platesnėmis įkartomis. Trečiojo lydinio su 4 įkartomis (1 įkarta negili aštři, kitos 3 įkartos plačios) vieną galą nusmailintas. Ketvirtas lydinas yra su 7 įkartomis, penktas lydinas su vienu nukirstu galu turi 8 įkartas. Lydinius pagal įkartas reikėtų datuoti XII a. antraja puse — XIII a. pirmaja puse.

HAISIG M., KIERSNOWSKI R., REYMAN J., 1966, p. 75; MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 49 : 2—6.

3. *Lietuviški trikampio pjūvio lydiniai* — rubliai ir poltinai nedidelė visų lietuviškų lydinių grupė. Jie žinomi iš 8 radimviečių (Alovė, Kretinga,

ga, Mitkiškės, Pievagaliai, Raudondvaris, Skraičionys, Šančiai, Zaperekopai), kur rasta ne mažiau 38 lydinių (33 puselės ir 5 sveiki lydiniai) (XXIV pav.). Įdomu pastebeti, kad šio tipo lydinių radiniai žinomi tik iš Lietuvos, kitose sąjunginėse respublikose jų neiškasta. Vadinasi, jie buvo vartojami apibrėžtoje srityje. Šio tipo lydinių buvo rasta tarp Vilniaus,

5 pav. Lietuviški trikampio pjūvio lydinių paplitimas Lietuvoje

Kauno ir Alytaus (5 pav.), t. y. toje pačioje teritorijoje, kaip ir XIV a. antrosios pusės — XV a. pr. lietuviškų monetų lobiai. Lydinių ir monetų arealo paplitimo sutapimas patvirtintų, kad kaip tik čia tuo metu būta ekonominiai ir prekybinių Lietuvos centrų¹³⁷. Trikampio pjūvio lydiniai trimis atvejais buvo rasti su Prahos gražiais ir pirmomis lietuviškomis kaltinėmis monetėlėmis (Alovė, Skraičionys, Raudondvaris), trimis atvejais — su lietuviškomis monetėlėmis ir papuošalais (Mitkiškės, Pievagaliai, Šančiai), trimis atvejais — su papuošalais (Kretinga, Mitkiškės, Pievagaliai, Šančiai), trimis atvejais — visai vieni (Zaperekopai), šešiiais atvejais — su pirmomis kaltinėmis lietuviškomis monetėlėmis (iš jų trimis atvejais su ПЭЧАТЬ tipo monetėlėmis).

Taigi skirtingai nuo lietuviškų pusapvalės lazdėlės formos lydinių, kurie lobiuose randami be monetų, šio tipo lydiniai daugeliu atvejų rasti su XIV a. antrosios pusės — XV a. pr. monetomis.

Vieni autoriai (G. Fedorovas¹³⁸) šios formos lydinius laiko lietuviškais, kiti (N. Baueris¹³⁹) skiria juos Naugardui. Iš tiesų, jie turi labai daug bendrų bruožų, nors ne visada juos iškart galima atskirti; vartoti ir Lietuvoje, ir Naugarde. Pagrindiniai skirtumai tarp Naugardo ir lietuviškų trikampio pjūvio lydinių yra tokie: 1) lietuviškų trikampio pjūvio lydinių (rublių) svoris (170,94—185,72 g¹⁴⁰) yra šiek tiek mažesnis už tos pačios formos Naugardo lydinių svorį (190—200 g). Lietuviškų per pusę perkirstų lydinių gabalą — poltinų svoris svyruoja tarp 85 ir 95 g, o Naugardo — apie 95—100 gramų; 2) skiriiasi jie ir liejimo forma. Lietuviškų lydinių kiek išlenktos nugarėlės yra aštresnės, Naugardo daugiau pusapvalės, bukesnės. Lietuviškų lydinių aukštis per vidurį daugiausia yra 1,8—2,1 cm, Naugardo — tarp 1,2—1,7 cm; 3) lietuviškuose lydiniuose nėra užrašų ir įbrėžimų; jie būdingi Naugardo tos pačios formos lydiniams. Žinoma, šiuose palyginimuose gali būti ir išimčių.

Skirtinga yra ir šių lydinių kilmė. Jau buvo minėta, kad lietuviškų pusapvalės lazdėlės formos lydinių liejimo pavyzdys buvo paimtas iš archainių skandinaviškos kilmės lydinių, tuo tarpu lietuviškų trikampio pjūvio lydinių forma perimta iš Naugardo ankstesnių tos pačios formos lydinių. Truputį skiriiasi ir jų atsiradimo laikas. Nustatyta, kad Naugardo trikampio pjūvio lydiniai buvo pradėti gaminti XIII a. pab., o lietuviškų tos pačios formos lydinių gamybos pradžią reikėtų laikyti XIV a. pirmajį ketvirtį.

Iki šiol buvo manoma, kad lietuviški trikampio pjūvio lydiniai (randami jie daugiausia išakiję) yra blogesnės sidabro prabos už lietuviškus pusapvalės lazdėlės formos lydinius. Cheminė analize, padaryta plokščioje lydinių įdubusioje pusėje, parodė, kad juose yra daug sidabro.

4 lentelė. Lietuviškų trikampio pjūvio lydinių (rublių ir poltinų) cheminė analizė

Metalo sudėtis %			Svoris g	Ilgis cm	Saugojimo vieta ir inv. Nr.	Pastabos
Ag	Au	Cu				
97,40	0,70	1,77	91,79	6,1	IEM NL 6	Alovės lobis, 1/2 lydinių
98,30	0,20	1,71	94,00	6,4	IEM NL 6	Alovės lobis, 1/2 lydinių
98,90	0,24	1,50	174,35	11,6	IEM GRD 8062	Mitkiškių lobis (iš L. Markucko kolekcijos)

Taigi šios formos lietuviškuose lydiniuose sidabro buvo rasta nuo 97,40 iki 98,90%, aukso — nuo 0,20 iki 0,70%, vario — nuo 1,50 iki 1,77%.

Ar šie lydiniai pagaminti vadinamuoju dukartiniu liejimo (pilstymo) būdu, kaip Naugardo tos pačios formos lydiniai, nėra gerai nustatyta, nes analizė buvo padaryta tik plokščioje lydinių pusėje, o nugarėlės sidabro praba kol kas nežinoma. Ją parodys tolesni tyrimai.

Be sveikų šios formos lydinių, lobiuose dažnai pasitaiko ir jų atkirstų dalių — pusų. Atkirsti sidabro lydinių gabalai būdingesni XV a. pirmajai pusėi.

Trikampio pjūvio lydiniams lieti sidabro žaliavą Lietuva, kaip ir Naugardas, greičiausiai gaudavo iš Kryžiuočių (Teutonų) ordino lydiniais ir liejo pagal savo pritaikytą formą bei svorį¹⁴¹.

Kad Lietuvos sidabras tuo metu buvo plačiai žinomas ir už jos ribų, rodo ir XIV—XV a. rašytiniai šaltiniai, kurie mini „Lietuvos sidabrą“, „Lietuvos rublius“. Antai Sofijos metraštyje sakoma, kad 1398 m. totoriai, vadovaujami Temiro Kutlujaus, priėjė Kijevą, paémė iš jo duoklę 3000 rublių „Lietuvos sidabru“¹⁴². Lietuvos rubliai minimi ir Jogailos 1411 m. rašytame Moldavijos kunigaikščiui Aleksandri I (1400—1432) laiške¹⁴³: „jei nebus friažkoho (svetimo.— Z. D.) sidabro, mes duosime lietuviškų rublių arba lieto sidabro“. 1417 m. Jogaila per Mikalojų Čebulką pasiskolino iš Vytauto 500 gryno sidabro lietuviškų rublių¹⁴⁴.

Lietuviški lydiniai iš apyvartos išnyko XV a. viduryje. Juos ištūmė plačiai mūsų krašte paplitę Prahos grašiai kartu su lietuviškomis kaltinėmis monetėlėmis, buvę patogesni už lydinius atskaitant.

LIETUVIŠKŲ TRIKAMPIO PJŪVIO LYDINIŲ (RUBLIŲ IR POLTINŲ) RADINIAI LIETUVOS TSR

1. Alovė, Alytaus raj. 1955 m. pavasarį Alovės vidurinės mokyklos mokiniai, netoli buvusio dvaro rūmų kalnelyje kasdami smėlį, rado užlipdytą molinį puodą, kuriam sudužus pabiro sidabro lydinių ir pažaliavusios sidabrinės monetos. Nedidelė lobio dalis išsimetė, o kita pateko į Istorijos ir etnografijos muziejų. Muziejuje esantis lobis yra 1/2 trikampio pjūvio lydinių gabalai — pusės; vieno gabalo ilgis 6,1 cm, plotis 1,5 cm, aukštis 1,9 cm, svoris 91,72 g, kito — ilgis 6,4 cm, plotis 1,8 cm, aukštis 2,1 cm, svoris 94,00 g; 5 lietuviškos monetėlės su vienoje pusėje pavaizduota vytimi, kitoje — Gedimino stulpais (Stiebų vartais) ir 56 karaliaus Vaclovo IV (1378—1419) Prahos grašiai. Sprendžiant iš monetų, lobio paslėpimo laikas — XV a. pirmoji pusė ar vidurys.

СОВЕТСКАЯ ЛИТВА, №. 237 (3735), 6.10.1955; ШАЛУГА Р., 1955, p. 20; ТАУТАВИЧУС А., 1965, p. 68; ДУКСА З., 1973, p. 168; ИМ, инв. №. NL6.

2. Kretinga, 1938 m. pradžioje Vytauto Didžiojo kultūros muziejus Kaune iš Kretingoje gyvenančio piliečio Prano Gaudinsko nupirklo sidabrinį lydinių ir papuošalus lobį: 6 gabalus pusiau perkirstų trikampio pjūvio lydinių ir 5 sidabrinius papuošalus. Tikslėnė lobio radimvietė nežinoma, todėl literatūroje jis sąlyginai vadinamas Kretingos lobiu. Šiuo metu lobis yra Kauno istorijos muziejuje. Pirmojo lydinių gabalo ilgis 4,9 cm, svoris 84,5 g, antrojo — 6,6 cm, svoris 85 g, trečiojo — 6,4 cm, svoris 88 g, ketvirtoto — 6,1 cm, svoris 88,5 g, penkojo ir šeštojo po 6,2 cm ilgio ir 91 g svorio. Lobio paslėpimo laiką pagal papuošalus reikėtų datuoti XIV a. antrąja pusė.

КУЛИКАУСКИЕНЕ Р., РИМАНТИЕНЕ Р., 1958, пав. 572, 753; ТАУТАВИЧУС А., 1965, п. 70; ВОЛКАЙТЕ-КУЛИКАУСКИЕНЕ Р., 1970, п. 110, пав. XLII; KVIM, инв. №. 1134: 1—6, 1134: 1—7, 1134: 1—8, 1134: 1—9, 1134: 1—10, 1134: 1—11.

3. Mitkiškės, Trakų raj. 1933 m. liepos 15 d. valstietė Petronėlė Čiurienė, eidama iš darbo, kauptuku užkliaudė smėlyje esantį puodą. Iš jo pabiro monetos ir lydinių. Lobyje buvo: 3 trikampio pjūvio sveiki lydinių, 5 tokie patys lydinių gabalai, 25 neaiškaus (ne-nustatyto) tipo lietuviškos monetėlės ir sidabrinės segės. Ši radinė iš P. Čiurienės nupirklo Kernavės klebonas N. Svogžlys. Vėliau lobis pateko į kolekcionierius Leono Markucko rankas. Šiuo metu Istorijos ir etnografijos muziejuje saugoma dalis L. Markucko numizmatinės kolekcijos, kuriuoje yra 1 trikampio pjūvio sveikas lydinas ir tokios pačios formos atkirsto lydinių gabalas — pusė. Sveikojų lydinių ilgis 11,6 cm, plotis 1,8 cm, aukštis 1,9 cm, svoris 174,35 g, o atkirsto lydinių gabalo ilgis 5,8 cm, plotis 1,8 cm, aukštis 1,8 cm, svoris 94,73 g. Pagal monetas lobis datuojamas XV a. pirmaja pusė.

TAUTAVICIUS A., 1965, p. 71; TAUTAVICIUS A., 1972, p. 39—40; DUKSA Z., 1980, p. 36—37, pav. 216; IEM, inv. Nr. GRD 8061, 8062.

4. *Pievagalai*, Alytaus raj. 1898 m. Pievagalių kaimo lauke buvo rastas lobis: 1 trikampio pjūvio lydinio gabalas, 7 ПЭЧАТЬ tipo lietuviškos monetėlės ir sidabrinė sagtis. Lobis pateko į Vilniaus muziejų. Tolesnis jo likimas nežinomas. Nors literatūroje ligi šiol nenurodyta šio lydinio forma, tačiau, sprendžiant iš to, kad jis rastas su minėto tipo monetomis, galima pasakyti, kad tai buvo trikampio pjūvio lydinio gabalas. Šio tipo lydiniai paprastai randami su XIV a. pab.—XV a. pr. monetomis. Pusapvalės lazdelės formos lydiniai, kiek mums žinoma, su minėto laikotarpio monetomis lobiuoose kartu nepasitaiko. Pagal monetas lobis datuotinas XIV a. pab. arba XV a. pradžia.

OAK, 1898, p. 64, 177; ИЛЬИН А. А., 1921, p. 14; KARAZIJA P., 1930, p. 26; FEDOROVAS G., 1951, p. 205; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68.

5. *Raudondvaris*, Vilniaus raj. 1885 m. lauke variniame puode buvo rastas lobis: Livonijos ir Revelio (Talino) magistrų 10 monetų, Čekijos karalių Vaclovo II (1278—1305), Jono I Liuksemburgiečio (1310—1346) ir Karolio I (1346—1378) 14 Prahos grašių, 7 lietuviškos monetėlės (tipas Av. vytis (raitelis), Rev. dvigubas kryžius skyde), 1 Vladimiro Algirdaičio moneta ir 16 sidabro lydinių. Tarp lydinių buvo 14 trikampio pjūvio pusiau perkirstų gabalų, 1 sveikas trikampio pjūvio lydinys (178,60 g), 1 prizmės formos lydinio gabalas (85,20 g). Iš pradžių lobis pateko pas kolekcionierių Moracievskį, vėliau į Veisenhofo kolekciją, iš tėn — į numizmatą V. Vitigo rankas, kuris jį paskelbė tuometinėje spaudoje. Tolesnis lobio likimas mums nežinomas.

Pagal lietuviškas monetėles, kurias greičiausiai kaldino Kazimieras Jogailaitis, lobio užkasimą reikėtų datuoti XV a. viduriu ar antrają pusę.

WITTYG W., 1886, p. 138—142; WITTYG W., 1888, p. 115; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 14; KARAZIJA P., 1932, p. 26; FEDOROVAS G., 1951, p. 206—207; DUKSA Z., 1970, p. 68.

6. *Skraičionys*, Alytaus raj. 1888 m. rastą lobį sudarė: 16 ПЭЧАТЬ tipo lietuviškų monetelių, 1 nenustatyto Cekijos valdovo Prahos grašis ir sidabro lydiniai. Sprendžiant iš to, kad lydinių buvo rasti kartu su monetomis, galima spėti, kad jie buvo trikampio pjūvio. Tebéra neišku, kiek iš viso lobyje rasta lydinių ir ar jie buvo sveiki, ar perkirsti į gabalus. Rastuosius pinigus įsigijo archeologas E. Volteris ir perdaivė juos Vilniaus senienų muziejui. Tolesnis lobio likimas nežinomas. Lobis veikiausai buvo paslėptas XIV a. pabaigoje.

РЯБЦЕВИЧ В. Н., 1965, c. 133; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 72, 77.

7. *Sančiai*, Kauno m. 1933 m. kovo 24 d. Jonas Giedraitis ir Jonas Vilkevičius, žvejodami Nemune, rado krante lobį: sidabrinę apyrankę iš suktos vielos, Kijevio tipo juodintą ir auksintą sidabrinę apyrankę, 4 Moldavijos kunigaikščio Petro Mušato (1373—1392) monetas, 86 lietuviškas monetėlės (tipas ПЭЧАТЬ) ir 5 trikampio pjūvio lietuviškus lydinius. Iš jų vienkas ir 4 gabalai. Lydinių ilgis ir svoris tokis:

1.	Ilgis " "	10,7 cm 6,6 cm	svoris " "	189,5 g 91,03 g	sveikas 1/2 lydinio
2.	"	6,3 cm	"	93,20 g	"
3.	"	6,3 cm	"	94,91 g	"
4.	"	6,5 cm	"	95,43 g	"

Lobis pateko į Kauno miesto muziejų. Dabar jis yra M. K. Ciurlionio dailės muziejuje. Lobį pagal tame rastas moldaviškas monetos reikėtų datuoti XIV a. pab. arba XV a. pradžia.

VOLTERIS E., 1933, p. 422; FEDOROVAS G., 1951, p. 205; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68; ДАРКЕВИЧ В. П., СОБОЛЕВА Н. А., 1973, c. 87; KDM, inv. Nr. A9: 9116—9120.

8. *Zaperekopai*, Šalčininkų raj.(?) XIX a. pab. (ne vėliau kaip 1893 m.) piemenys seno ąžuolo drevėje rado sidabrinį lydinį. Nors iki šiol rašiusieji autorai lydinių formos nenurodo, tačiau, sprendžiant iš to, kad prieš lydinius tekste nėra žodžio Lietuvos (Lietuvos lydinių (rubliais) XIX a. rašę autorai vadino tiki pusapvalės lazdelės formos lydinius.—D. Z.), reikia spėti, kad čia buvo rasti trikampio pjūvio lietuviški lydiniai. Be to, kaip rodo šios formos lydinių topografija, jų aptinkama tarp Vilniaus—Kauno—Alytaus. Lydiniai, matyt, yra iš XIV a. pab. ar XV a. pradžios.

ПОКРОВСКИЙ Ф. В., 1893, c. 114; ИЛЬИН А. А., 1921, c. 14; FEDOROVAS G., 1951, p. 207.

Be lietuviškų lydinių, Lietuvos pinigų apyvartoje buvo vartojami ir kaimyniniuose kraštuose paplitę saviti lydiniai. Pirmiausia paminėtinos Naugardo grivnos.

4. *Naugardo lazdelės formos grivnos* buvo rastos tik viename Rybiškio (Vilniaus) lobyje. Jas ištirė ir detaliai apraše P. Karazija. Rybiškio lobyje rastą 9 Naugardo grivnų svoris 180,05—197,15 g, ilgis 18,3—20,9 cm¹⁴⁵. P. Karazija jų vidutinį svorį nurodo 195,36 g ir Naugardo grivnas jis dar vadina ilgosiomis kapomis (XXVIII pav.).

Naugardo lydiniai klasifikuojami į dvi grupes: ilgus lazdelės formos lydinius (nuo 14 iki 20 cm) ir trumpus truputį išlenkta nugarėle (nuo 10 iki 14 cm)¹⁴⁶. Pastarieji būna iš sveikų ir atkirstų gabalų — puselių. Pirmosios grupės lydiniai vadinami Naugardo grivnomis, antrosios grupės sveiki — rubliais, atkirstos pusės — poltinomis. Abiejų grupių sveiko lydinių svoris yra apie 190—200 g.

M. Sotnikovos nuomone, užrašai ir įrežimai (ibréžimai) Naugardo grivnose reiškia savininkų, bet ne liejikų vardus, nors daugelį užrašų padarė liejikai; įrežimai žymi sidabro nusilydymą¹⁴⁷. Šio tipo Naugardo daugiausiai randami XII—XIII a. senosios Rusios lobiuose; Lietydiniai daugiausiai vadinami Naugardo grivnomis, antrosios grupės veikiausiai atsirado pagal archainių skandinaviškos kilmės lydinių liejimo pavyzdį. Šią nuomonę iš dalies patvirtina Gotlande Asarvės lobyje¹⁴⁸ rastas tokios pačios formos ir panašaus svorio lydinys. Jo svoris (202,7 g) beveik prilygsta skandinaviškai markei (204 g). Matyt, Naugardo grivnų svorio pagrindu buvo paininta skandinaviška markė.

Naugardo lydiniai vadinami šiuo vardu todėl, kad jie čia pirmą kartą buvo rasti. Jų apyvartos laiką reikėtų laikyti XII—XIII amžių. XIII a. pabaigoje Naugardo lazdelės formos grivnas pakeitė nauji trikampio pjūvio lydiniai.

5. *Naugardo trikampio pjūvio lydinių — rubliai ir poltinai* (8 sveiki lydiniai — rubliai ir 1 lydinio gabalas — poltina) buvo rasti Drageliškių (XXV—XXVI pav.) ir Stakliškių lobiuose, be pirmųjų lietuviškų kaltinių monetelių. Vadinas, jie Lietuvos pinigų apyvartoje buvo jau tuo metu, kai dar nebuvò kalamos lietuviškos monetėlės. Taigi chronologiškai jie turėtų priklausyti XIV a. pradžiai ar pirmajai pusei. Be to, abiejuose lobiuose jie rasti su lietuviškais pusapvalės lazdelės formos lydinių. Tokių atvejų, kad lobyje kartu būtų lietuviški pusapvalės lazdelės formos ir lietuviški trikampio pjūvio lydiniai, nepasitaikė.

Stakliškių lobyje iš 7 šio tipo lydinių 4 buvo su įrežimais. Įrežimai (nuo 2 iki 17) daugiausia aptinkami Naugardo lydiniuose. Mūsų nuomone, įrežimai gali būti susiję ir su sidabro prabos žymėjimu, nes daugiau įrežimų turintys lydiniai yra aukštesnės prabos, jie daug šviesesni ir priešingi. Matyt, įrežimais senojoje Rusijoje, o įkartomis Lietuvoje buvo žymima sidabro lydinių praba.

Taigi Naugardo rubliai ir poltinai yra jau ne lazdelės formos, o trikampio pjūvio lydiniai.

Reikia taip pat pažymeti, kad Naugardo rubliai ir poltinės, be užrašų ir įrežimų, kartais randami su spaudais. Jie daugiausia pasitaiko XV a. pirmosios pusės poltinose. Nustatyta, kad dalis lydiniuose padarytų spaudų priklausė vietiniams rusų kunigaikščiams. Didelis Naugardo lydinių su spaudais lobis buvo aptiktas 1967 m. Maskvoje¹⁴⁹. Tokios formos atsirašomas susijęs su nauja lydinių liejimo technologija, vadinamuoju dukartiniu liejimu¹⁵⁰. Pirmą kartą sidabro masė į formą buvo pilama neaukštos prabos, antrą kartą pilama nedaug, bet užtataukštostas prabos. Bet žinoma atveju, kai sidabras buvo pilamas vienodos kokybės.

Ermitaže atlikti Naugardo rublių ir poltinų sidabro prabos tyrimai parodė, kad lydiniai su siūle (t. y. dukart liet) vienu atveju yra skirtinos sidabro prabos tiek apačioje, tiek viršuje, kitu atveju — vienodos (daugiausia 960°). Lydiniai be siūlės (t. y. vienkartinio liejimo) yra vienodos prabos (daugiausia 960°) ir viršuje, ir apačioje¹⁵¹.

Nustatyta, kad šios formos lydiniai atsirado XIII a. pab.—XIV a. pradžioje, nes kaip tik tuo metu pasikeitė jų terminologija ir forma¹⁵². Vietoj žodžio „sidabro grivna“, kuris dokumentuose paskutinį kartą buvo paminėtas 1317 m., atsirado nauji terminai „rublis“ ir „poltona“. Seniausias „rublio“ termino pavartojimas rastas 1952 m. ant beržo tošies (rašto Nr. 65) archeologinių kasinėjimų metu Naugarde. Ši beržo tošis stratigrafiškai yra datuojama 1281—1299 metais¹⁵³.

1447 m. Naugarde buvo sučiuptas liejikas ir sidabro svérėjas F. Zerebecas, liejės žemesnės sidabro prabos trikampio pjūvio lydinius¹⁵⁴. Tai sukėlė naugardiečių nepasitikėjimą, ir dėl to visi tokie lydiniai buvo iš apyvartos išimti.

Reikia pažymeti, kad rublis tuo metu buvo stambus piniginis vienetas. Už vieną rublį Rusijoje buvo nupirkti gerą arklį¹⁵⁵.

Naugardo trikampio pjūvio lydinių, skirtinių nuo tos pačios formos lietuviškų lydinių, vartotų griežtai apibrėžtoje teritorijoje, buvo didesnis paplitimo arealas, jais aprūpinama daugelis senosios Rusios sričių.

Naugardo trikampio pjūvio lydinių apyvartos laikas — XIII a. pab.—XV a. pirmoji pusė.

6. *Kijevos rombo formos grivnos* — rombo skersinio pjūvio su dviem nukirstais galais šešiakampiai pailgi sidabro lydiniai. Taip jie pavadinti todėl, kad pirmą kartą buvo rasti Kijeve. Vidutinis jų svoris 160 g, dydis — 4—5×9—10 cm. Šie lydiniai mūsų krašte buvo vartojami vienu metu su lietuviškais pusapvalės lazdelės formos lydiniuose ir Naugardo grivnomis. Kijevos grivnos Lietuvoje žinomos iš dviejų radimviečių: Rybiškio¹⁵⁶ (Vilnius) (19 šio tipo lydinių) ir Drageliškių¹⁵⁷ lobiu (1 Kijevos grivna).

Šios grivnos labiausiai buvo paplitusios senosios Rusios pietvakarinėse žemėse. Lobiuose jos paprastai pasitaiko su žvairiaisiais sidabriniais ir auksiniaisiais papuošalais arba jų nuolaužomis. Lietuviški ir Naugardo tipo lydiniai randami daugiausia vieni, be kitokių daiktų. Tai rodo, kad Kijevos grivnos buvo labiau turto kaupimo negu apyvartos priemonė¹⁵⁸. Daiktų ar papuošalų nuolaužos rinkoje galėjo atlikti smulkų pinigų — monetų funkcijas. Lobiai su „sidabro laužu“ greičiausiai priklausė pirkliams arba amatiniinkams juvelyrams. Kijevos grivnų rasta ir vienų, be kitų lydinių

tipų ar daiktų. Žinomi taip pat jų radimo atvejai kartu su auksiniais lydiniais — grivnomis¹⁵⁹.

Lydinių formos ir svoriai, kad juos būtų galima atskirti vienus nuo kito, turbūt priklausė nuo tam tikrų teritorinių sričių, kur jie buvo gaminti. Daugiausia jie vartoti tik tam tikroje srityje. Pvz., Kijevos grivnų dažniausiai randama Kijeve ir jo apylinkėse, lietuviškų pusapvalės lazdelės formos ir trikampio pjūvio lydinių radinių — Lietuvoje, o Naugardo lydinių paplitimo arealas kur kas didesnis. Reikia manyti, kad Kijevos grivnos ir lietuviški lydiniai buvo skiriami ne išvežimui, o vidaus rinkai, ko negalima pasakyti apie Naugardo lydinius.

Kijevos grivnos, kaip minėjome, aptinkamos lobiuose daugiausia su žvairiaisiais papuošalais arba jų nuolaužomis, todėl reikia manyti, kad mažesniems atsiskaitymams nebuvu reikalo jų kapoti. Be to, šių lydinių forma yra nepatogi kapojimui: lobiuose visais atvejais Kijevos grivnos rastos yra pagamintos iš aukštostos sidabro prabos, todėl nereikėjo kaposveikos. Jos pagamintos iš aukštostos sidabro prabos, todėl nereikėjo kapant tikrinti sidabro kokybęs. Šių grivnų cheminė analizė (žr. 5-ąją lentelę) parodė, kad jose buvo rasta kur kas didesnis aukso procentas negu lietuviškuose pusapvalės lazdelės formos ar trikampio pjūvio lydiniuose.

Matyt, liejant Kijevos grivnas, būdavo pridedama auksinių monetų, žvairių auksinių daiktų, taip pat auksinių lazdelės formos lydinių. Be to, aukso žaliava galėjo būti išežama ir iš Vengrijos kasyklų.

5 lentelė. *Kijevos rombo formos grivnų cheminė analizė*

Metalo sudėtis %			Svoris g	Dydis cm	Saugojimo vieta ir inv. Nr.	Pastabos
Au	Ag	Cu				
0,97	90,30	8,57	156,21	7,9×3,9	IEM „A“ 3537	Alavo
0,34	92,6	4,24	160,42	8,1×3,9	IEM „A“ 3538	2—3%

Pagal svorį Kijevos grivnas M. Sotnikova skirsto į dvi grupes: lydinių nuo 135 iki 170 g ir nuo 170 iki 216 gramų¹⁶⁰. Pirmos grupės norma apytikriaiai 164 g, antrosios — artima 204 gramams. Pažymėtina, kad Drageliškių lobyje pasitaikė Kijevos grivna, sverianti 124 g, kuri nejsiterpia į pirmąją grupę.

Kijevos grivnos lobiuose nebuvu rastos kartu su arabų dirhemais, Aukso Ordos ir pirmomis lietuviškomis kaldintomis monetomis bei Prahos gražiaisiais. Tai rodo, kad labiausiai jos buvo paplitusios XI—XIII a., tiksliau — iki totorių-mongolų antplūdžio į Kijevą (1240 m.). Moksle nežinomas atvejis, kad Kijevos grivnos būtų lobiuose, paslėptuose po 1240 m.¹⁶¹

I Lietuvą Kijevos grivnos pateko, matyt, Dnepro—Dauguvos vandens keliu, plintant prekybiniams ryšiams su senaja Rusija.

Be išvardytų archainių, lietuviškų, Naugardo ir Kijevos lydinių, reikėtų paminėti dar vieną tiktais Latvijoje aptinkamą lydinių tipą — lazdelės formos su spaudais (6 ar 8 lapeliai) lydinius. Tokie lydiniai buvo rasti ir mūsų aprašytame Viurzenbergo lobyje. Esame nustatę, kad dalis lydinių su spaudais yra lietuviškos kilmės, nes jų forma, svoris, ikartų požymiai ir kt. sutampa su lietuviškais pusapvalės lazdelės formos lydiniuose. Ma-

nome, kad ant lietuviškų lazdelės formos lydinių, pagamintų Lietuvoje, spaudai (kontramarkės) buvo dedami Latvijoje ir čia vartojami jau kaip vietiniai pinigai. Latvijoje spaudai buvo dedami ir ant nelietuviškų kitų tipų lydinių. Reikia manyti, kad spaudai, uždėti lydiniuose, galėjo priklausti kai kuriems Kryžiuočių ordino magistrams. Šio tipo lydinius salyginai reikėtų vadinti latviškais, nes jų radiniai žinomi tik Latvijoje. Jų, kaip ir lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių, apyvartos laikas — XIII amžius.

Apžvelgę Lietuvoje vartotus senuosius pinigus, matome, kad seniausių monetos, patekusios į mūsų kraštą, buvo Graikijos tetradrachmos. Po jų labiau paplito Romos sestercijos. Joms išnykus, nuo IV m. e. a. iki VIII a. pab.—IX a. pr. Lietuvoje, kaip ir kaimyniniuose kraštuose, išgalėjo bemonetinis laikotarpis. Šiuo laikotarpiu baltų gentys vietoj metalinių pinigų mokėjo juos atstojančiomis prekėmis — kailiais, vašku, medumi, gintaru ir kt. Nuo VIII a. pab.—IX a. pr. iki XII a. vidurio Lietuvos pinigų apyvartoje buvo Rytų kraštų ir Vakarų Europos monetos bei archainiai sidabro lydiniai, kuriuos lietuviai išsigydavo prekiaudami. Svetimų kraštų pinigų radiniai rodo, kad Lietuva tuo metu nebuvo izoliuota, o gyvai prekiavo su savo kaimynais. Pagrindiniai kelias, kuriais lietuviai gaudavo sidabro žaliavos ir sidabrinių pinigų, éjo iš šiaurėčių per Lietuvą, iš Vakarų — Baltijos jūra.

Nuo XII a. vidurio Lietuvoje buvo pradėti vartoti taisyklingos pusapvalės lazdelės formos, daugiau kaip 100 g svorio vietiniai sidabro lydiniai. Savos piniginės sistemos susidarymas buvo dėsningas reiškinys, nes tam, matyt, jau buvo pribrendusios visos salygos; kita vertus, Lietuvos gyventojai palaikė ryšius su tais kraštais, kuriuose pinigai plačiai buvo apyvartoje. Taigi bûta ir išorinių veiksnių. Manoma, kad lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių liejimo pavyzdys buvo perimtas iš archainių skandinaviškos kilmés lydinių.

Pažymétina, kad Lietuva savų lydinių liejimo srityje nė kiek neatsiliko nuo kaimynų — rytų slavų, kurie XII—XIII a. liejo irgi lazdelės formos grivnas. Taip pat pastebétina, jog iš mūsų krašto XII—XIII a. lydinių daugiau buvo išvežama negu išsivežama. Tai rodo lietuviškų lydinių paplitimas: iš 40 lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių radimviečių 18 yra už Lietuvos ribų. Jose rasta apie 100 vienetų, kas sudaro apie 12 kg. Tuo tarpu Lietuvoje iš šio laikotarpio rasta tiktais 9 Naugardo ir 19 Kijevo grivnų, pagal svorį daugiau kaip 4,700 kg. Vadinas, Lietuvai užteko savų pinigų ir nebuvo reikalo išivežti jų iš svetur. Sidabro žaliavą mūsų protėviai išsigydavo mainais už kailius, vašką, medų, gintarą, javus ir kt., taip pat už išairius amatų dirbinius (reikmenis). Visa tai rodo, kad Lietuva tuo metu buvo turtingas ir išsvystęs kraštas. Jo gyventojai, prekiaudami su kaimynais, išsigijo nemažai sidabro žaliavos lydinių liejimui.

Lietuvoje turėjo bûti nemažai lydinių liejimo centrų. Vienas iš jų galėjęs bûti Vilnius. Bûtent čia buvo rasti du didžiausiai lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių lobiai (Rybiskių ir Trinapolio). Lietuvoje, kaip ir Naugarde, per visą lydinių egzistavimo laikotarpiu buvo liejami dviejų tipų lydiniai: senesni, pusapvalės lazdelės formos, ir vėlesni, trikampio pjūvio lydiniai.

Palyginus Lietuvą su to meto Latvija, pastebima, kad nuo IX a. pr. iki XII a. vidurio daugiausia svetimų kraštų monetų ir sidabro lydinių i Lietuvą buvo išvežama per Latvijos teritoriją, o nuo XII a. vidurio—XIII a. Latvijos gyventojai daugiausia buvo aprūpinami lietuviškais pusapvalės lazdelės formos lydiniais, ką rodo čia rasti jų radiniai. Antra vertus, Latvijoje, palyginti su Lietuva, to laikotarpio (XII a. antrosios pusės—XIII a.) lydinių rasta labai nedaug. Matyt, turėjo įtakos prasidėjusi vokiečių agresija prieš Pabaltijo tautas ir prekybos sumenkėjimas. Nuo XII a. vidurio Lietuvoje labai padaugėjo lydinių lobiai, palyginti su X a.—XII a. pr. paslėptais lobiais. Sidabro lydinių lobiai yra vienas iš neginčytinų turtinės diferenciacijos įrodymų. Palyginti su ankstesniais laikotarpiais (X—XI a.), kai sidabrinius pinigus galėjo išsigiti išairių verslų žmonės (amatininkai, juvelyrai, pirkliai), dabar sidabriniai pinigai — lydiniai daugiausia ima kaupčius diduomenės ir atskirų vietinių kunigaikščių rankose.

Norėtume atkreipti dėmesį ir į vieną neišaiškintą reiškinį: stebint žemėlapyje lietuviškų lydinių paplitimą, balta dėmė yra Užnemunė. Cia nerasta nei svetimų kraštų monetų, nei sidabro lydinių. Galimas daiktas, kad Užnemunėje nebuvo stambesnių amatų ir prekybos centrų. Ji buvo labiau nutolusi nuo pagrindinių prekybos kelių ir, matyt, dėl to vedé primityvesnį ir ekonomiškai silpnesnį ūkį. O galbūt čia buvo susidarę kitokie piniginiai prekiniai santykiai: kuo kitu, o ne sidabru buvo mokama prekybinių transakcijų metu. I tuos klausimus, žinoma, atsakys tik atskiri tyrinėjimai.

ISNAŠOS

- 1 MACCOH B. M., 1974, c. 6—7.
- 2 MARKSAS K. ir ENGELAS F., 1950, p. 281.
- 3 MIKHEЛЬBERTAS M., 1977, c. 76.
- 4 MICHELBERTAS M., 1972, p. 50; MICHELBERTAS M., 1978, p. 83—93.
- 5 МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, c. 59.
- 6 RACKUS A. M., 1926, p. 27—32.
- 7 NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ O., 1964, p. 132; KUNCIENĖ O., 1972, p. 182.
- 8 SIVICKIS P., 1930, p. 47—48.
- 9 МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, c. 54.
- 10 СПАССКИЙ И. Г., 1970, c. 71.
- 11 NAKAITE L., 1966, p. 44.
- 12 LELEWEL J., 1829, p. 19; LELEWEL J., 1835, p. 84—87.
- 13 CZACKI T., 1844, p. 36.
- 14 САВЕЛЬЕВ П. С., 1846, c. 83.
- 15 КИРКОР А., 1869, c. 101.
- 16 ТИЗЕНГАУЗЕН В. Г., 1873, c. 68.
- 17 ПОКРОВСКИЙ Ф., 1893, c. 56.
- 18 BEZZENBERGER A., 1904, p. 95.
- 19 HOLLACK E., 1908, p. 89.
- 20 MAPKOB A. K., 1910, c. 16.
- 21 GUMOWSKI M., 1920, p. 10.
- 22 VOLTERIS E., 1927, p. 17—18.
- 23 TARASENKA P., 1928, p. 88, 98, 204, 226, 322.
- 24 ANTONIEWICZ W., 1930, p. 116.
- 25 PUZINAS J., 1938, VII žemėlapis.
- 26 МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, c. 26.
- 27 HOFFMAN J., 1941, p. 123.
- 28 KULIKAUŠKAS P., 1951, p. 315.
- 29 VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1958, p. 118.
- 30 LAUCEVICIUS E., 1961, p. 25.
- 31 БЕЛЯЕВ Е. А., 1966, c. 275.
- 32 KMIETOWICZ A., 1971, p. 9.
- 33 NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ O., 1964, p. 132.
- 34 NAKAITE L., 1966, p. 77.
- 35 Autorius gautas iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojo A. NEZABITAUSKO 1967, IX.6 d., laiškas, kuriamo jis praneša, kad SAM arabų monetų nėra. L. NAKAITĖS tvirtinimu, ši moneta buvusi muziejuje, tik šiuo metu ji dingusi.
- 36 КУЛИКАУШКЕНЕ P., 1968, c. 71.
- 37 JURGINIS J., MERKYS V., TAU-TAVICIUS A., 1968, p. 24.
- 38 VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970, p. 89; VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ R., 1971, p. 20—21.

39. КРОПОТКИН А. В., 1971, с. 93—94.
 40. KUNCIENĖ O., 1972, p. 174—175.
 41. МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, с. 23.
 42. Тен pat.
 43. ЯНИН В. Л., 1956, с. 105.
 44. URTĀNS V., 1977, p. 250.
 45. МОЛВЫГИН А. и СЕЛИРАНД Ю., 1975, с. 11.
 46. СПАССКИЙ И. Г., 1970, с. 44.
 47. ФАСМЕР Р. Р., 1933, с. 481.
 48. CZAPKIEWICZ A., LEWICKI T., NOSEK St., OPOZDA-CZAPKIEWICZ M., 1957, p. 248.
 49. ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ Г. А., 1963, с. 31.
 50. LEWICKI T., 1951, p. 128—129.
 51. URTĀNS V., 1977, p. 249.
 52. MLE, 1966, p. 623.
 53. URTĀNS V., 1977, p. 250.
 54. МОЛВЫГИН А. и СЕЛИРАНД Ю., 1975, с. 12.
 55. KIERSNOWSKI R., 1960, p. 2—3.
 56. Тен pat, p. 10.
 57. ПОТИН В. М., 1968, с. 76.
 58. МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, с. 29.
 59. БЕРГА Т. М., 1976, с. 88.
 60. МОЛВЫГИН А., 1965, с. 13; МОЛВЫГИН А. и СЕЛИРАНД Ю., 1975, с. 11.
 61. ANTONIEWICZ J., 1955, p. 246.
 62. VOLKAITE-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970, p. 108.
 63. CZACKI T., 1800, p. 171.
 64. DAUKANTAS S., 1845, p. 248.
 65. TYSZKIEWICZ E., 1850, p. 95.
 66. КИРКОР А., 1869, с. 100.
 67. WITTYG W., 1886, p. 138—142; 1888, p. 115.
 68. ПОКРОВСКИЙ Ф., 1892, p. XIX.
 69. ПОКРОВСКИЙ Ф., 1893, p. 114.
 70. DOWGIRD T., 1909, p. 6.
 71. GUMOWSKI M., 1920, p. 20.
 72. ИЛЬИН А. А., 1921, с. 14, 31.
 73. BAUER N., 1931, p. 86—91.
 74. KARAZIJA P., 1932, p. 1—39, lent. X—XXXIX, 1932 a, p. 434—458, lent. I—VIII.
 75. JODKOWSKI J., 1931/1932, p. 1—9.
 76. VOLTERIS E., 1933, p. 422.
 77. KUMŠLYTIS L., 1933, p. 25.
 78. JAKIMOWICZ R., 1934, p. 37.
 79. ФЕДОРОВ Г. Б., 1949, с. 64—75, 1949а, с. 114—115; FEDOROVAS G., 1951, p. 181—229.
 80. VOLKAITE-KULIKAUŠKIENĖ R., 1954, p. 136, pav. 7, 1970, p. 106—110, pav. XXXIX, XL, XLII.
 81. ŠALUGA R., 1955, p. 20.
 82. LAUCEVICIUS E., 1960, p. 15.
 83. TAUTAVICIUS A., 1965, p. 67—83, 1970, p. 104.
 84. KUNCIENĖ O., 1972, p. 159—164.
 85. GUPIENIEC A., 1966, p. 2—4, 1968, p. 55—58.
 86. MÜHLEN B., 1975, p. 145.
 87. STENBERGER M., 1947, p. 22, lent. 173 : 14; p. 117, lent. 190 : 17, p. 214, lent. 35 : 2—4, p. 255, lent. 41, 1958, p. 226.
 88. STENBERGER M., 1958, p. 228.
 89. TÖNISON E., 1962, p. 214, lent. XXVIII : I.
 90. МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, с. 83.
 91. STENBERGER M., 1958, p. 228.
 92. Тен pat, p. 227.
 93. URTĀNS V., 1977, p. 168, 171, pav. 76 : 2, 79 : 1—4.
 94. STENBERGER M., 1958, p. 228.
 95. STENBERGER M., 1947, p. 57, lent. 185 : 15, p. 79, lent. 214 : 43, p. 83, lent. 201 : 26, p. 117, lent. 190 : 22, p. 135, lent. 244 : 3, p. 174, lent. 184 : 18, p. 224, lent. 218 : 11, p. 230, lent. 220 : 5—6, p. 235, lent. 200 : 22, p. 249, lent. 260—8, p. 259, lent. 189 : 4, 5, 7.
 96. HARDH B., 1976, p. 15, lent. I, p. 18, lent. 5, p. 21, lent. 9, p. 24, lent. 10 : 11, p. 35—36, lent. 21, p. 45, lent. 30, p. 49, lent. 34 : 1, p. 52, lent. 36, p. 40, lent. 44 : 1, p. 66, lent. 45, p. 69, lent. 47, p. 71, lent. 50, p. 74, lent. 52 : 1, p. 78, lent. 55 : VI.
 97. МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, с. 30, lent. I ir III; URTĀNS V., 1977, p. 70—71, pav. 20, 22 : 5, 87 : 6, 88 : 2, 90 : 7—10, 91 : 1, 92 : 6—8, 93 : 14, 26 : 28, 95 : 2—3, 100; 101 : 1—1a.
 98. KIERSNOWSCY T. i R., 1959, p. 64—65, lent. VIII, p. 92, lent. XIX; SLASKI J. i TABACZYNSKI St., 1959, p. 44, lent. XV; GUPIENIEC A., KIERSNOWSKI R., 1965, p. 17, 18, lent. IV.
 99. STENBERGER M., 1958, p. 227.
 100. URTĀNS V., 1977, p. 70—71.
 101. TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68—69; VOLKAITE-KULIKAUŠKIENĖ R., 1970, p. 108, lent. XXXIX.
 102. KEMKE H., 1897, p. 38, 79—96; HOLLACK E., 1908, p. 97; ANTONIEWICZ J., 1958, p. 138; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 69; HAISIG M., KIERSNOWSKI R., REYMAN J., 1966, p. 73; KUNCIENĖ O., 1972, p. 227.
 103. KEMKE H., 1931, p. 144—153; ANTONIEWICZ J., 1958, p. 138; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 69; HAISIG M., KIERSNOWSKI R., REYMAN J., 1966, p. 73; MÜHLEN B., 1975, p. 145, lent. 50 : 1—6.
 104. KEMKE H., 1931, p. 144—153; TAUTAVICIUS A., 1965, p. 69; HAISIG M., KIERSNOWSKI R., REYMAN J., 1966, p. 74; NABER F. B., 1976, p. 169, lent. 4 : 6.
 105. TAUTAVICIUS A., 1965, p. 68.
 106. Тен pat.
 107. STENBERGER M., 1958, p. 230; TROTZIG G., LINDER WELIN U.S., 1967, p. 69; BERGHAUS P., DOLLEY R. H. M., LINDER WELIN U. S. MALMER B., NYLÉN E., RASMUSSON N. L., 1969, p. 36, pav. 3 ir 6; NYLÉN E., 1972, p. 24; HATZ G., 1974, p. 22, 29.
 108. HARDH B., 1976, p. 21, lent. 9, p. 26, lent. 13 : 1, p. 27, lent. 15 : 1, p. 30, lent. 17 : 1, p. 36, lent. 21, p. 41, lent. 27, p. 47, lent. 32 : 1, p. 52, lent. 36, p. 61, lent. 43 : 1, p. 66, lent. 45, p. 74, lent. 52 : 1, p. 77, lent. 54 : 11.
 109. МУГУРЕВИЧ Э. С., 1965, p. 30; URTĀNS V., 1977, p. 66—69, pav. 20, 24, 90, 92, 93, 95, 100, 102, 103, 105, 106, 110.
 110. CZAPKIEWICZ A., LEWICKI T., NOSEK ST., OPOZDA-CZAPKIEWICZ M., 1957, p. 13, 16—18, lent. XV; KIERSNOWSCY T. i R., 1959, p. 96, lent. XX, p. 98—99, lent. XXI, p. 117—118; SLASKI J. ir TABACZYNSKI ST., 1959, p. 72, lent. XXVI; DEKOWNA M., REYMAN J., SUCHODOLSKI St., 1974, p. 93, lent. XXXIII-2.
 111. TÖNISON E., 1962, p. 259, lent. XXVII : 4; LEIMUS I., 1979, p. 76, lent. XII.
 112. STENBERGER M., 1958, p. 230.
 113. URTĀNS V., 1977, p. 66—69.
 114. FEDOROVAS G., 1951, p. 189.
 115. ПОТИН В. М., 1968, с. 41.
 116. КОРЗУХИНА Г. Ф., 1954, с. 97; ШТЫХАУ Г. В., 1962, с. 117—119; ШТЫХОВ Г. В., 1975, с. 107—109.
 117. TABACZYNSKI ST., 1958, p. 58.
 118. ИЛЬИН А. А., 1921, с. 9; BAUER N., 1931, p. 86; FEDOROVAS G., 1951, p. 181—229; СПАССКИЙ И. Г., 1970, с. 64.
 119. GUMOWSKI M., 1920, p. 71—79; ИЛЬИН А. А., 1921, с. 31.
 120. KARAZIJA P., 1932, p. 10.
 121. LAB, 1961, p. 510; LIETUVOS TSR istorija, t. I, V., 1957, p. 48.
 122. TAUTAVICIUS A., 1965, p. 67—84.
 123. FEDOROVAS G., 1951, p. 186.
 124. РОМАНОВ Б. А., 1951, с. 390.
 125. СПАССКИЙ И. Г., 1970, с. 66—67.
 126. KARAZIJA P., 1932, lent. VIII, Nr. 2—7; lent. X, Nr. 5—6, lent. XI, Nr. 1—2, 5—6.
 127. ПОТИН В. М., 1968, с. 41.
 128. KIERSNOWSKI R., 1962, p. 97.
 129. BAUER N., 1931, p. 90.
 130. KARAZIJA P., 1932, p. 22.
 131. BAUER N., 1931, p. 90.
 132. KARAZIJA P., 1932, p. 24.
 133. BAUER N., 1931, p. 90.
 134. СОТНИКОВА М. П., 1961, с. 86.
 135. СОТНИКОВА М. П., 1957, с. 15—18; 1961, с. 66—68.
 136. KARAZIJA P., 1932, p. 12—21.
 137. TAUTAVICIUS A., 1965, p. 78.
 138. FEDOROVAS G., 1951, p. 205.
 139. BAUER N., 1931, p. 68, lent. VI, Nr. 139.
 140. ЛЕСНИКОВ М. П., 1952, с. 262—263.
 141. ХОРОШКЕВИЧ А. Л., 1963, с. 284.
 142. ПСРЛ, 1851, с. 251.
 143. УЛАНИЦКИЙ В., 1897, с. 20—21 (документ № 22 1411 г.).
 144. РЯБЦЕВИЧ В. Н., 1977, с. 92.
 145. KARAZIJA P., 1932, p. 21, 24; JODKOWSKI J., 1931—1932, p. 4.
 146. СОТНИКОВА М. П., 1958, с. 5; 1961, с. 45—47.
 147. СОТНИКОВА М. П., 1961, с. 72—86.
 148. STENBERGER M., 1947, p. 119—121, pav. 7 : 14.
 149. ШОРИН П. А., 1977, с. 181—192.
 150. ЯНИН В. Л., 1969, с. 329.
 151. СОТНИКОВА М. П., СПАССКИЙ И. Г., 1979, с. 49.
 152. ЯНИН В. Л., 1975, с. 329.
 153. Тен pat, с. 153.
 154. СОТНИКОВА М. П., 1957, с. 54—59.
 155. ШОРИН П., 1968, с. 43.
 156. KARAZIJA P., 1932, p. 22, 25; GUPIENIEC A., 1968, p. 56.
 157. GK, Nr. 1(9), 1936, p. 57—58.
 158. КОТЛЯР М. Ф., 1971, с. 53.
 159. ТОЛОЧКО П. П., 1966, с. 130—133.
 160. СОТНИКОВА М. П., 1974, с. 64—65.
 161. КОТЛЯР Н. Ф., 1974, с. 92.